

Məmmədov R.H. Həsənov V.M. Əzizova R.M.

**Azərbaycan nefti və
polşalı mühəndis
Pavel Pototski**

BAKI – 2005

Az 83.3
M 22

Redaktor: Natiq Əliyev - ARDNŞ-nin prezidenti

Rəyçilər: Məmməd Mirzəyev – geoloq-jurnalist,
Beynəlxalq «Humay-2002»
mükafatı laureatı,
Beynəlxalq Ekoenergetika
Akademiyasının doktoru,
professor

Canal Mirzəliyev – yazıçı-jurnalist, «Qızıl
qələm» və H.Zərdabi
mükafatları laureatı

Azərbaycan nefti və polşalı mühəndis Pavel Pototski. «Nağıl evi»
Bakı 2005. səh. 130

M $\frac{1804060100}{093}$ 2005

Annotasiya

Kitabda neft hasilatını artırmaq məqsədilə XX əsrin əvvəllərində Bibiheybət körfəzinin torpaqla doldurulması işlərində müstəsna xidmətləri olmuş polşalı mühəndis, istedadlı təşkilatçı, hələ cavan vaxtlarında gözlərinin nurunu itirsə də sevinli peşəsindən ayrılmayan Pavel Nikola-yeviç Pototskinin həyatından, onun nəcib əməllərindən bəhs olunur.

Kitabda həmçinin Azərbaycan neft sənayesinin inkişaf tarixindən, Azərbaycan-Polşa münasibətlərindən danışılır, tarixi hekayətlərlə əlaqədar sənədlərin surəti, diaqramalar və fotosəkillər verilir.

Yeni nəşr geniş oxucu dairəsi üçün nəzərdə tutulmuşdur. Azərbaycan nefti ilə maraqlananlar bu kitabdan faydalana bilərlər.

© ARDNŞ
© Məmmədov R.H.
Həsənov V.M.
Əzizova R.M.

«Biz Bibiheybətdəyik, o yerdə ki, neftverən torpaqların dənizdən azad olunması üçün neftçilər sahənin bir hissəsini dənizin əlindən almışlar. Çox güclü nasoslar nohurun bulanıq yaşıl rəngdə suyunu dənizə vururlar. Bu o qədər də poetik olmayan gurultunun sədaları altında mənə əfsanəvi bir əhvalat danışılar – bir mühəndis haqqında, səhv etməmişəm onun adı Pavel Pototski idi. Özü də tamamilə kor ola-ola Bibiheybət sahəsinə elə yaxşı bələddir ki, səhv etmədən xəritədə işlərin aparılması və ya başlanılması lazım olan hər bir ərazini göstərə bilir».

Maksim Qorki

Redaktordan

**Bibiheybət körfəzinin qururulmasında
əvəzsiz xidmətləri olmuş Pavel Nikolayeviç Pototski**

İnsanın, insanlığın düzgün təqdir olunan yolu budur ki, görək o, həmişə axtarıbda olsun – tapanda da, tapmayanda da. Görək insan dərinliklərə baş vursun, özünün zəka nuru ilə qaranlıqlara işıq saçsın. Kitabda haqqında söhbət açılan polşalı mühəndis Pavel Nikolayeviç Pototski məhz belə bir insan olmuşdur.

Bacarıqlı neft mühəndisi Pavel Pototski səadətli məqsədlərində deyil, özünün tükənməz enerjisində axtarırdı. O, öz növbəli məqsədlərini həyata keçirərkən əsla təvəkkülə yol vermirdi. Hər cür əngəllər, maneələr, çətinliklər onu heç vaxt qorxutmurdu. O, vicdanla yaşayırdı, hər dəmər ilhamına yüz dəmər təvəkkül, işləməkdən yorulmurdu. O, istedadlı insan idi, işinə, peşəsinə məsuliyyət hissi ilə yanaşırdı. Maksim Qorkinin təbiri ilə desək, «İstedad işə münasibət hissindən inkişaf edir və hətta ola bilər ki, mahiyyətcə istedad yalnız işə məhəbbətdir». Pavel Pototski işə qızgın məhəbbəti sayəsində yüksək istedadla malik idi. O, öz istedadının, xarakterinin gücü ilə hər cür çətinliyi dəf edirdi.

Pavel Pototski özünü yaxşı hərəkətlərdən nümunə götürməyə öyrətmişdi, özü də yaxşı nümunələr yaratmağı bacarırdı. Onun neft çıxarılması sahəsində qazandığı təcrübə bu gün də neftçilərin köməyinə çatır.

Haqlı olaraq təri – əməyin göz yaşları adlandırırlar. Həyatını əməyə, işə həsr edənlər xalqın gözündə həmişə uca olur. «Kim hələ uşaqlıqdan bilirsə ki, əmək həyatın qanunudur, kim hələ gənclikdən başa düşmüşdür ki, çörək yalnız alın təri ilə qazanılır, o, igidlik göstərməyə qadirdir. Bunun üçün o, özündə həmişə iradə və qüvvə tapa bilər... İş mənim üçün həyat funksiyasıdır. Nə vaxt ki, işləmirəm, özümdə o vaxt heç bir həyat hiss etmirəm». Jül Vernin dediyi bu sözləri xatırlayanda Pavel Nikolayeviçin gənclərə örnək ola biləcək mənalı həyat yolu bir daha göz önündə canlanır.

Təsədüfi deyildir ki, Pavel Pototski həmişə öz iş yoldaşlarına bu sözlərini xatırladırdı: «Həyat nə əzabdır, nə də əyləncə, həyat işdir, özü də elə iş ki, biz onu görməli və namusla axıra çatdırmalıyıq».

Pavel Pototski başladığı işi uğurla həyata keçirirdi, bu işi namusla axıra çatdırırdı.

Bəli, körfəzin qurudulmasının ilk təşkilatçısı Pavel Pototski belə bir insan idi.

Kitabda əsrin əvvəllərində Xəzər dənizinin sahiləyi sahələrindəki nefti çıxarmaq üçün Bibiheybət buxtasının qumla doldurulub qurudulmasından söhbət açılır. Bu barədə 1906-cı ilin may ayında beynəlxalq müsabiqə elan olunmuşdur. Lakin müsabiqəyə çıxarılan bütün layihələr qəbul edilməz sayılaraq, rədd olunmuş və bu məsələ üzrə yaradılmış İcraiyyə Komitəsi texniki şöbəsinin müdiri M.M. Filippeoya digər mütəxəssislərlə birlikdə öz gücləri ilə layihənin işlənilməsi tapşırılmışdır.

Həmin layihə 3 avqust 1907-ci ildə hazır olmuş, işlərin başlanılması 1908-ci ilin may ayında elan olunmuşdur. Lakin faktiki olaraq həmin işlərin yerinə yetirilməsinə 1909-cu ildə başlanmışdır.

Buna baxmayaraq, işlər yenə də pis gedirdi, ləngiyirdi, primitiv üsullarla aparılırdı. Bu vəziyyəti görən Bakı neft

mədənlərinin sahibləri 1910-cu ildə Bibiheybət körfəzinin qurudulması işlərinə rəhbərlik etmək üçün torpaqçıxarma işini mükəmməl bilən, yüksək ixtisaslı mütəxəssis Pavel Nikolayeviç Pototskini dəvət etməyi qərara alırlar. Bacarıqlı mühəndis gələcək işlərini götür-qoy etdikdən sonra bu təklifi qəbul edir və ailəsi ilə birlikdə Xersondan Bakıya köçür.

P.N. Pototski qısa bir vaxtda Bibiheybət körfəzinin kiçik bir hissəsi olan «parç»ın qumla doldurulub qurudulmasının səmərəli layihəsini işləyib hazırlayır. Lakin obyektiv səbəblərdən işlər uzanır və ancaq 18 aprel 1923-cü ildə qurudulmuş sahədə ilk dəfə olaraq 6 saylı quyu 82,5 m dərinlikdən neft fontanı vurur. Bu hadisə neftçilərin böyük sevincinə səbəb olur.

Bibiheybət körfəzində işlərin birinci mərhələsinin müvəffəqiyyətlə başa çatdırılmasından sonra P.N. Pototski ikinci layihəni işləyib hazırlayır. 1933-cü ilin əvvəlində quyuların qazılması üçün qurudulmuş dəniz körfəzinin sahəsi 100 hektarı təşkil edirdi. Sonralar Bibiheybət körfəzinin ümumi sahəsi, 1910-cu ildən başlayaraq, 300 hektara çatdırılır.

Xerson şəhərinin və Xerson Dəniz Limanının 200 illik yubileyiərəfəsində Polşadan Bakıya, «İliç» buxtasının (Bibiheybət körfəzinin) idarə rəisinə göndərilmiş bir məktubda deyilir: «Yubiley komissiyası Xerson şəhəri Xerson dəniz limanının 200 illik yubiley mərasimi məqsədilə Xerson limanının tikilməsində əməyi olan insanlar haqqında materiallar araşdırır».

Məlumdur ki, 1909-cu ilə qədər Xerson limanının tikinti işlərində mühəndis kimi çalışan Pavel Pototski 1909-cu ildə Bibiheybət körfəzinin tikinti işlərində iştirak etmək üçün Bakıya dəvət olunmuşdur. Bizdə olan məlumatlara görə, mühəndis Pototski Rusiyada baş vermiş Oktyabr inqilabından sonra İliç körfəzinin tikintisində iştirak etmiş, Lenin ordeni ilə təltif

olunmuş, ölümündən sonra isə xatirəsinin əbədləşdirilməsi məqsədilə onun abidəsi ucaldılmışdır.

Böyük Vətən müharibəsi zamanı (1941-1945) Xerson şəhəri işğala məruz qaldığı üçün limanda heç bir arxiv sənədləri qalmamışdır. Buna görə də mühəndis Pototski haqqında bizim əlimizdə hər hansı bir məlumat yoxdur.

Xahiş edirik ki, bu məsələdə köməklik göstərüb, mühəndis Pototskinin uzun müddət Bakıda Bibiheybət körfəzinin tikintisində çalışdığını nəzərə alaraq, onun işlədiyi yer, fəaliyyəti haqqında bizə məlumat verəsiniz.

Təəssüf ki, Pototskinin adı və atasının adı belə bizlərə məlum deyil. Əgər Sizdə belə bir məlumatlar varsa, xahiş edirik bizləri xəbərdar edəsiniz. Pototskinin Lenin ordeni ilə təltif olunması və ona Bakıda abidə qoyulması faktı nə dərəcədə doğrudur?

Bəlkə, Sizdə bildiyimizə görə, İliç körfəzində həsr olunmuş tədbirdə iştirak etmiş Pototskinin iki qızı barədə, onların ünvanları haqqında məlumatlar vardır. Nəzərə alın ki, biz onların nə adlarını, nə də soyadlarını bilmirik. Biz onun iki qızı barədə hətta ünvan bürosu vasitəsilə də məlumat tapa bilməmişik.

Hörmətlə, Xerson Dəniz Ticarət Limanı Partiya təşkilatının katibi V. Vitvişkin».

Polşalı dostlarımızın məktubu ilə olaqədar həmin vaxt Azneft rəhbərliyinin köməkliyi ilə xeyli axtarışlar aparılmış, arxiv sənədləri, foto-şəkillər əldə olunmuşdur.

Pototskinin iki qızı barədə məlumat tapılmasa da fətri istedadla malik olan bu mühəndisin fəaliyyətinə, onun xeyirxah əməllərinə dair əldə etdiyimiz arxiv sənədləri bizi çox məsələlərdən agah etdi, istedadlı mühəndisin Bibiheybətdə apardığı işlərlə bir daha tanış olduq.

Həmin sənədlərə və Bibiheybətdə dənizin bir hissəsinin torpaqla doldurulması işlərindən xəbərdar olanların söylədikləri fikirlərə əsaslanaraq yazılan bu kitab yəqin ki, Azərbaycan və Polşa neftçilərinə ön yaxşı hədiyyə olacaqdır.

Natiq Əliyev

BİRİNCİ BÖLMƏ

Körfəzin doldurulmasının ilk təşkilatçılarından biri

—
Pavel Pototski

*«Elə bir namuslu əmək yoxdur ki,
əvvəl-axır mükafatlandırılmasın».*

O. Balzak

XIX əsrin ikinci yarısından başlanan neft sənayesinin sürətli inkişafı Rusiyanı aparıcı sənaye ölkələrindən birinə çevirmişdi. İnqilabdan əvvəlki Rusiyada neft sənayesi başqa sahələrlə müqayisədə ən çox inkişaf etmiş sahə sayılırdı. Bir sıra texnoloji proseslərin, maşın və mexanizmlərin, neft-qaz elminin əsaslarının əmələ gəlməsi görkəmli alimlərin, ixtiraçıların və əvvəlki nəsillərdən olan mühəndislərin istedadlarının bəhrəsidir. Həmin insanların apardıqları geoloji-kəşfiyyat və axtarış işləri, bir sıra orijinal və texniki cəhətdən əhəmiyyətli, iqtisadi cəhətdən səmərəli üsulları və onların texnoloji cəhətdən həyata keçirilməsi sonrakı dövrlərdə Bibiheybət körfəzinin yaradılmasına şərait yaradırdı.

Bibiheybət körfəzinin torpaqla doldurulmasında əsas məqsəd süni materik yaratmaq və Xəzər dənizinin sahil boyu zolağını neft hasilatına cəlb etmək idi. Abşeron yarımadasının dəniz sahili boyu ərazilərinin neftlə zəngin olması hələ çoxdan məlum idi.

1834-cü ildə Eduard Eyxvald bu haqda öz qeydlərində göstərirdi:

«Yaşıl duru neft orta Şax enişində (Naftalan, Bibiheybət burunlarında) 22 quyudan çıxarılırdı. Quyulardan biri dənizdən 9 sajən* uzaqlıqda dənizdə yerləşir. Quyunun dərinliyi 1 sajendir. Həmin quyunun sutkalıq neft hasilatı 25 puddur*. Ümumiyyətlə, dənizdə çoxlu neft quyuları vardır».

1848-ci ilin martında akademik Abix yazırdı: «Bundan bir neçə gün əvvəl mən Bakı körfəzində geniş qrup halında qaz mənbələri aşkar etdim. Mənbələr yanar qazı elə sürətlə və böyük həcmdə püskürürdülər ki, onların yaxınlığında qayıq belə dura bilməzdi. Qazlar 3-4 sajən dərinliyində suyun altından çıxır, sakit havada dəniz üzərində alovlanırdılar. Yalnız güclü külək bu alovu söndürə bilirdi».

1901-ci ildə Bibiheybət körfəzinin xeyli hissəsinin 300 desyatin ərazini əhatə edən bir hissəsinin torpaqla doldurulması barədə qərar qəbul olundu. Bu işə Bayıl burnunu Şıx burnu ilə birləşdirən xətdən qərb tərəfdəki bütün su məkanını demək idi.

1906-cı ilin mayında körfəzin doldurulması üzrə sənətin və layihələrin hazırlanmasına dair beynəlxalq müsabiqə elan olundu. 1906-cı ilin noyabr ayının 20-də Komitə tərəfindən 15 müsabiqə layihəsi qəbul edildi. Bu layihələrdən 4-ü Bakının, 5-i Almaniyanın, 3-ü Fransanın, 4-ü isə Rusiyanın müxtəlif şəhərlərindən idi. 1907-ci ilin yanvar ayının 30-da münəffər heyəti fransalı mühəndis Şezanın layihəsinə 5000 rubl məbləğində mükafatın üçdə birini təqdim etdi. Digər layihələr isə rədd olundu. Bundan sonra Bibiheybət körfəzinin

*1 sajən – 2,13 metrdir

*1 pud – 16 kq-dır

doldurulması üzrə icra komitəsi mühəndis Filippelo ilə birgə digər mütəxəssislərə öz layihələrini tərtib etməyi tapşırırdı. Bu iş 1907-ci ilin avqustunda həyata keçirildi.

Körfəzin doldurulması işlərinin başlanılması 1908-ci ilin mayında elan olundu. Lakin faktiki olaraq körfəzdə işlər 1909-cu ildə başlandı. 1910-cu ildə Bakı neft sənayeçiləri torpaq qazma işlərində savadlı və bacarıqlı mühəndis Pavel Pototskini Bibiheybət buxtasının doldurulması işlərinə rəhbərlik etməyə dəvət etdilər. Hələ o vaxta kimi dünyanın heç bir yerində sulu ərazinin torpaqla doldurulması işləri aparılmamışdı.

Pavel Pototski 1879-cu ildə Peterburq şəhərində zadəgan ailəsində anadan olmuşdur. Onun atası infanteriya generalı, Mixaylovski akademiyasının professoru idi. O, oğlu Paveli hərbi xidmətə təyin edir – onu Pajes korpusuna yola salır. Lakin cavan Pavel mühəndis olmaq arzusunda idi. O, Pajes korpusunun Yollar və Rabitə İnstitutuna keçir və yüksək təhsil alır. Pavel Pototski 1901-ci ildə bu məktəbi bitirdikdən sonra Hollandiyaya gedərək yer qazmaq işlərinin incəliklərini öyrənir.

Hollandiyadan qayıtdıqdan sonra Pavel Xersonda Dnepr çayının mənsəbindəki kanalın tikintisində işləməyə başlayır. Orada Pavelə layihə təqdim olunur, o, isə öz layihəsini irəli sürür. Məhz onun irəli sürdüyü layihənin tətbiq edilməsi nəticəsində işin aparılma müddətinin 2 dəfə azalmasına nail olunur.

Burada suyun çəkilməsi zamanı görünən bəndin divarlarının üzərində Pototskinin adını oxumaq mümkündür. Bu, məşhur mühəndisə böyük hörmət əlaməti idi. Bəli, burada dəniz limanı işçiləri onun əziz xatirəsini unutmamışlar.

P. Pototski burada 1910-cu ilə qədər – Bibiheybət körfəzinin doldurulması işlərinə rəhbərlik etməyə dəvət olunana qədər çalışmışdır.

Bu işlərin əsas mahiyyəti yaradılacaq süni quruntlarda neft mədənlərinin qurulması və dənizə doğru qazma işlərinin həyata keçirilməsindən ibarət idi.

Bu məqsədlə P. Pototskinin təkidi ilə 1910-cu ildə Sormovo zavoduna bir karvan yer qazıma maşınlarının hazırlanması sifariş olunur. Bu karvan bütünlüklə yalnız 1916-cı ildə hazır olur. Bu karvan 1100 at gücünə malik 2 torpaqsoran maşından, 1100 at gücünə malik 5 yedək gəmisindən, 1100 kub metr həcmində 10 barjdan və digər obyektlərdən ibarət idi.

Körfəzin doldurulması üçün quruntlar dənizin dibindən

çıxarılırdı. Sahillərin bərkidilməsi və bəndlərin tikintisi üçün Şıxov burbundan və Nargin adasından gətirilən yerli daşlardan istifadə olunurdu. Lakin karvan işlərini geniş şəkildə başlamamış Baltikaya hərbi məqsədlər üçün istifadə olunmağa göndərilir.

P.Pototski körfəzin doldurulması ilə məşğul olan bir qrup mütəxəssislərlə birlikdə

1918-ci ildə akvatoriyanın yalnız 193 hektarı torpaqla doldurulur. Rusiyada baş vermiş vətəndaş müharibəsi Bibiheybət körfəzində işlərin aparılmasını çətinləşdirdi.

Həyatda qəribə hadisələr olur. Elə hadisələr ki, insan taleyini müəyyən edir. Pavel Pototskinin heç vaxt ağına belə gəlməzdi ki, 41 yaşında ikən gözlərinin nurunu itirəcək. Çox təəssüf ki, o, belə bir acı tale ilə barışmalı oldu.

1919-cu ilin avqustunda Pavel Pototski bir gözünü itirir. Sonralar tədricən onun gözünün o biri də görmə qabiliyyətini

itirməyə başlayır. 1920-ci ilin iyununda Pototski artıq görmə qabiliyyətini 90% itirən gözünün müalicəsi üçün Moskvaya getməli olur. Həkimlər göz sinirinin atrofiyası xəstəliyinə düçar olan Pototskini işıqlı dünyaya qovuşdura bilmirlər, çünki o dövr üçün bu xəstəliyin müalicəsi yox idi. 3 aydan sonra geri qayıdan Pototski artıq nə edəcəyini planlaşdırma bilmir.

Yaradıcılıq dövrünün çiçəklənmə çağında – 41 yaşında ikən Pototski fəaliyyətsiz yaşaya, hansısa bir işlə məşğul olmaya bilməzdi. Onun narahat ürəyi fəaliyyətsizliyə dözə bilməzdi.

Pototski və onun həyat yoldaşı Nadejda Anatolyevna o zaman Bakıdakı Böyük Minarə küçəsindəki 23 nömrəli evdə yaşayırdılar. Həmin vaxt evlə üz bəüz Fəhlə kooperativi – Fəhlə birliyi yaradılmışdı. Və həmin birliyə hesabdar tələb olunurdu. Gözlərini itirən Pototski bu işə getmək və hesab alətinin sümükdən düzəldilmiş diyircəklərini o tərəf bu tərəfə çevirmək məcburiyyətində qalır.

Bakı neftçiləri Pototskini əlbəttə, unutmamışdılar. Bibiheybət körfəzində işlərin davam etdirilməsi haqqında sərəncam verildikdən sonra Azneftin rəhbəri Serebrovski Pototskiyə buxtanın doldurulma işlərinə rəhbərliyi öz üzərinə götürməyi təklif edir.

Gözlərini itirdiyi üçün vaxtı ilə bir yerdə çalışmış adamlardan, neftçi həyatından təcrid olunan Pototski əvvəlcə, təklifi qəbul etmək istəmir, tərəddüd edir. Lakin biləndə ki, Sovet dövlətinin Bibiheybət körfəzi barədə, o cümlədən dənizdə neft çıxarılması barədə yeni nəhəng planları var, ona görə də təklifi qəbul edir.

Dünyada böyük işlərin hamısı cəsərin, möhkəm iradənin köməyi ilə həyata keçirilir. İradəlilik çox ecazkar şeydir, onun vasitəsilə «dağları yerindən oynatmaq» mümkündür. Bax, məşhur neftçi-mühəndis Pavel Pototski də özünün möhkəm iradəsi və cəsəreti sayəsində «dənizdən torpaq sahəsi

qoparmağa» nail oldu. Onun bu cəsəretli hərəkəti Azərbaycanın sərhədlərindən çox-çox uzaqlara yayıldı.

Pototski Bibiheybət körfəzinin bir hissəsinin – «kovş»un doldurulması barədə çox heyrətamiz bir layihə hazırlayır. Körfəzin şimal tərəfində olan bu ərazi o vaxtdan su altında Bibiheybət neftçilərinin işlədiyi yer idi.

Uzun zaman istifadəsiz qalmış, pas atmış torpaq qazan

avadanlıqları tez bir zamanda təmir etmək mümkün deyildi. Başqa avadanlıqlar işə yox idi. Bu zaman Pototski belə bir həll variantı təklif edir: «Kovş»un ağzında su buraxmayan bənd hazırlamaq!.. Bu bənd əvvəlcə, hörülmüş das hasarlardan, hasarların arxası ilə düzülmüş ikiqat taxta dirəklərdən və hasarın

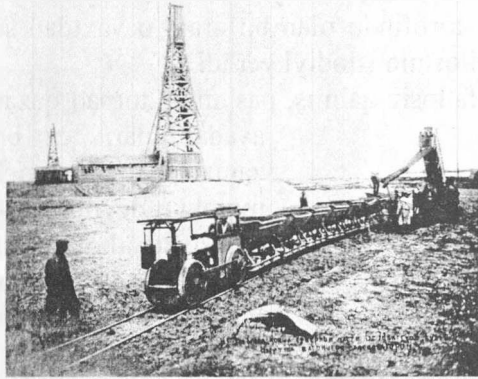
Körfəzin şimal hissəsi – «kovş»un doldurulması

dibinə tökülmüş, hopdurulmuş gildən ibarət idi.

Bu bənd hazırlandıqdan sonra «kovş»dan suyu nasoslar vasitəsilə sorub çıxarırlar. İşin əvvəllərində üzən kranların və kran gəmilərinin olmaması səbəbindən Pototskinin təklifi və şəxsən rəhbərliyi ilə daş qaldırmaq üçün taxtadan 3 ədəd kran hazırlanır. (Bu kranlardan gələcəkdə körfəzin cənub bəndinin tikintisi zamanı da istifadə olunacaqdı.)

Sonra bir neçə qurunt yolu salındı. Ensiz dəmir yolu çəkildi. Çünki qurudulacaq ərazinin hər bir hektarına 65 min kub metr qurunt tökülməli idi. Dəmir yolu məhz bunun üçün çox əlverişli bir nəqliyyat vasitəsi idi.

Heyrətlisi o idi ki, Pototski bütün bu rəqəmləri öz yaddaşında saxlamalı idi. Gözlərindən məhrum olan Pototski eşitmə orqanları vasitəsilə işin tempini, ritmini öyrənməyə, anlamağa, bütün bunlara vərdiş etməyə çalışırdı və buna nail olurdu.

Dəmir yolu əvəzsiz nəqliyyat vasitəsi idi

idi.

Pavel Pototski elə təvazökar, qayğıkeş, səmimi, mehriban bir işçi idi ki, hətta gördüyü işlərin müqabilində təmənna da güdməzdi. O, gördüyü xeyirxah işlərdən həzz alırdı, özündə yeni qüvvə hiss edirdi.

Bakı neft sənayesini əks etdirən materiallarda 1922-ci ilin payızında geoloq Qolubyatnikov Pototski haqqında yazırdı: «Bibiheybət körfəzinin doldurulmasında göstərdiyi fəadakar xidmətlərinə görə borclu olduğumuz bu istedadlı mühəndis hal-hazırda əqli fəaliyyətinin çiçəklənən bir çağında görmə qabiliyyətini itirib. Ümid edirik ki, Azneft imkan tapıb bu əməksevər insanı mükafatlandıracaq. Xüsusən Pavelin həyata keçirdiyi bu böyük işlərə görə «neft maqnatları» onun haqqını ödəməyiblər. Bu örtülmüş buxtanı biz demək olar ki, müftə qazanmışıq. Neft sənayesində Pototskinin maraqları yalnız hidrotexniki işlərlə tamamlanırdı. Pototski mənə Naftalan

burnundan ta cənuba qədər uzanan sualtı qumsal qayaların ölçülərini bildirmişdi».

P.N. Pototskinin xəritəsində sualtı qayalar Naftalan burnundan cənuba tərəf 4-cü layda 130 horizontuna paralel olaraq uzanırdı. Bu çox qiymətli bir qeyddir. Pototskinin ikinci, çox dəyərli qeydi ondan ibarət idi ki, o, buxtanın xəritəsini tərtib edərkən qazın 7 çıxışını göstərmişdi.

Geoloji komitənin tərtib etdiyi xəritədə isə yalnız qazın 3 çıxışı göstərilirdi. Bunlardan biri 33-cü sahədə, digər ikisi isə 37-ci sahədə idi. Qazların bütün çıxışı bu təzə neft mədəninin ərazisində idi.

Bu məlumatlar Pavel Pototskinin dərin biliyə, geniş dünyagörünüşünə malik olduğunu bir daha əyani şəkildə sübut edirdi.

Belə bir hadisə baş vermişdi. Bir dəfə körfəzdə çox güclü neft fontanı vurdu. Bu fontan az müddətdə alışıb yanmağa başladı. Təcrübəli yangınsöndürənlərin söylərinə baxmayaraq alovu söndürmək mümkün olmadı, əksinə alov daha da şiddətlənməyə başladı. Pototski tələb edir ki, körfəzin doldurulmasında istifadə olunan qumsoran maşınların səmtini yanan alovun üzərinə çevirsinlər.

Gözləri görməyən Pototski isə özü bir qrup adamla boru kəmərinə yığmağa davam edirdi. Hətta təcrübəli yangınsöndürənlər bu cür həyat üçün təhlükəli olan belə bir işin dayan-dırılmasını tələb edirlər. Lakin Pototski bu fikrin əksinə olaraq sakit tərzdə torpaqsoran maşının işinin gücləndirilməsinə tələb edirdi. Alovun üzərinə külli miqdarda torpaq, qurunt axını töküldü. Alov tədricən səngidi. Yangının qarşısı alındı.

1922-ci ilin sonlarında torpaqla örtülmüş sahədə ilk qazma quyusu quraşdırıldı. 1923-cü ilin aprel ayının 18-də İliç körfəzində 3-cü layda 82,5 metr dərinliyində quyuy işə salındı. Bu yeni torpaqla örtülmüş sahədən vuran ilk neft fontanı bütün

dünyanı heyrətə gətirdi, Beynəlxalq neft konqreslərində sensasiyaya səbəb oldu.

Bibiheybət körfəzinin, həmçinin «kovş»un doldurulmasının ilk mərhələsi uğurla başa çatandan sonra Pototski ikinci bir layihə tərtib etdi. Bu layihədə daha 79 hektar ərazinin torpaqla doldurulması nəzərdə tutulmuşdu.

İkinci layihə onun müəllifinin ölümünə az bir müddət qalmış yerinə yetirilir. Beləliklə, 1930-cu ilin əvvəlində Pototskinin layihəsi üzrə dənizin torpaqla örtülən ərazisi 100 hektar idi.

Bibiheybət körfəzinin ümumi örtülmüş sahəsi 1910-cu ildən başlayaraq 300 hektara çatdırıldı. Fövqəladə istedad, yüksək biliyə və təcrübəyə malik olan P. Pototski 20 ildən

Pototski bir an olsun belə öz işindən əl çəkmir

artıq fəaliyyəti dövründə heyretəmiz tikinti işlərinə rəhbərlik etmiş, nəhəng layihələrin müəllifi olmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, bacarıqlı mühəndis əmək fəaliyyətinin son 10 ilində

kor vəziyyətində olmuşdur. Bu insanda hər kəsə nəsib olmayan nadir insani xüsusiyyətlər cəmlənmişdi, o, fəvqəladə təşkilatçılıq bacarığına malik idi. Pototski işini sona qədər davam etdirmək əzminə, nadir yaddaşa, dərin biliyə, gözəl rəhbərlik xüsusiyyətinə malik bir insan olmuşdur.

1929-cu ildə Pototski SSRİ Ümumittifaq Xalq Təsərrüfatı Nailiyyətləri Sərgisi tərəfindən ən yaxşı tikinti işlərinin həyata keçirilməsi sahəsində birinci mükafata layiq görüldü. 1931-ci ildə o, Azərbaycanın ilk neftçiləri sırasında Lenin ordeni ilə təltif olundu.

Marqarita Aliqer özünün «Qoca» povestində yazırdı: «Buxtanın açılışında Pototskiyə orden verilir. O, isə çox məyus olur ki, ona verilən ordeni gözlərinin nurunu itirdiyi üçün görə bilmir».

Süni materikin yaradılması – Pavel Pototskinin xidmətləri

*«Əmək zülmətində bir işıqdır,
qəlbə qüvvətdir»*

M. Hadi

Bütün dünyada neft səltənəti kimi tanınan Azərbaycanda neft sənayesinin tarixi 1847-ci ildən başlayır. Abşeron yarımadasında neft sənayesinin inkişafında 130 ildən artıq işlənmə tarixinə malik «Bibiheybət» yatağının böyük rolu olmuşdur. Milli Dövlət Arxiv İdarəsindəki sənədlər sübut edir ki, Bibiheybətdə ilk neft quyusu 1847-ci ildə qazılıb. 1873-cü ilin iyulunda Tiflisə – Qafqaz Dağ İdarəsinin böyük idarə sərdarına «Abşeron yarımadasında olan dövlətin boş torpaqlarında neft hasil etmək üçün verilən qaydalar» adı ilə göndərilmiş sənədə riayət edən neft sahibkarları Hacı Zeynalabdin Tağıyev, Nobel qardaşları, Şibayev, Zubolov, Lianozov, Mailov, Tahirov və başqaları Bibiheybətdə neft quyuları qazırlar.

«Bibiheybət» yatağının istismarı Bakının bir sənaye şəhəri kimi formalaşmış inkişaf etməsinə, Abşeron yarımadasının təkində olan neft ehtiyatlarının geniş şəkildə mənimsənilməsinə, 100-160 il bundan əvvəl Bakıya çoxlu şəkildə işçi qüvvəsinin axışmış gəlməsinə səbəb olmuşdur.

Azərbaycan iqtisadiyyatına böyük töhfələr bəxş etmiş Bibiheybət yatağı xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

1806-cı ildə Bakı xanlığı Rusiyaya birləşdirildikdən sonra Bakı xanlığına məxsus olan bütün əmlak, o cümlədən neft quyuları müsadirə edilərək çar hökumətinin əlinə keçdi. Xüsusi şəxslərin əlində olan quyular da sahiblərindən alındı və əvzində onlara kiçik bir mükafat verildi. Məsələn, Bibiheybətdə Səlimxanovlara məxsus 2 quyu var idi. Onlar öz quyularından çıxardıqları nefti 1 xalvarı (1 xalvar 20 puddur) 3 manat 78 qəpiyə hökumətə təhvil verirdilər. Onlara neftlə ticarət etmək belə qadağan edilmişdi.

Tarixdən məlumdur ki, Bakı xanlığı Rusiyanın tərkibinə qatılarkən Abşeron yarımadasında cəmi 50 neft quyusu var idi. Bunların yarıya qədəri isə dağılmışdı.

Belə bir faktı da qeyd etmək ki, 1870-ci ildə torpaq ölçən A. Avilov Bibiheybətin xəritəsini tərtib edərkən orada 25 kəhrizin və 2 quyunun olmasını da göstərmişdir.

Tarixi sənədlərdən məlumdur ki, 1840-cı ildə neftə olan tələbatın artması ilə əlaqədar olaraq, neft hasilatını artırmaq məqsədilə hökumət yeni quyuların qazılması və dayanmış quyuların işə salınması barədə göstəriş verir.

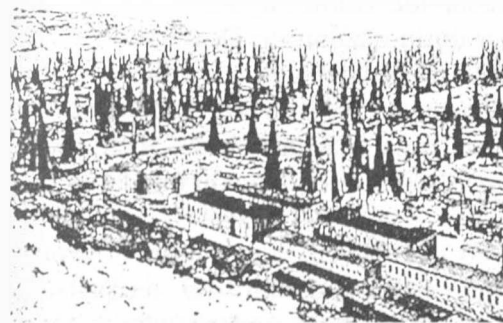
Maliyyə nazirliyi 1847-ci ilin iyul ayında neft quyularını təmir etmək üçün 5 il müddətinə 7 266 manat məbləğində vəsaitin ayrılması barədə sərəncam verir. Ayrılmış vəsaitin hesabına 3 yeni quyu qazılır. Bu quyular 1847-ci ildən 1848-ci ilin martın 1-ə kimi olan müddətdə 22 933 pud neft verir ki, bundan da 10 270 manat gəlir əldə edilir.

Neft quyuları hələ də əl ilə qazılırdı. Ən çox neft verən bir quyudan isə bütün gün ərzində yalnız 100 puda qədər neft çıxarılırdı. Neft dəri tuluqlara doldurularaq arabalarla daşınırdı.

Neftin tuluqlarla daşınması uzun müddət davam etmişdi. XIX əsrin 60-cı illərindən başlayaraq neftlə doldurulmuş çəlləklər arabalara yüklənirdi. Bütün bu ağır işlərdə isə Bibiheybət kəndlərinin əhalisinin əməyindən istifadə olunurdu.

Bibiheybətdə qazılan quyulardan alınan neftin miqdarı haqqında 1834-cü ildən məlumatlar yığılmağa başlanmışdır. Bu məlumatlar Lebedin «Bibi-eybatskaya neftonosnaya ploşad v qeoloqiçeskom i promışlennom otnoşeniyax» əsərində verilmişdir.

N. Lebedyevin «Bibiheybətin neftli sahəsinin geoloji və sənaye əhəmiyyəti» haqqında 1899-cu ildə yazdığı kitabında Bibiheybətdə 70-ə qədər neft kəhrizinin olması haqqında məlumat verilir.

Bibiheybət körfəzinin ümumi görünüşü
(XX əsrin əvvəlləri)

heyvətə salmışdı. 1896-cı ildə Abşeron yarımadasında 1050 futdan az dərinlikdən fontan verən quyu yox idi. Doqquz

Mənbələrə istinadən demək lazımdır ki, 1834-cü ildən 1846-cı ilə qədər Bibiheybətdən 2476785 pud neft çıxarılmışdır. Belə ki, illik hasilat 105 000 pud ilə 114 000 pud arasında olmuşdur. Bibiheybət mədənlərinə gəldikdə isə o, öz nəhəng güclü fontanları ilə hamını

fontan verən quyunun məhsulu birlikdə 67 milyon 479 min pud olmuşdur. 1891-ci ildən 1904-cü ilədək Bibiheybətdə 49 quyu fontan vurmuşdu, bunlardan birlikdə 386 milyon 500 min pud neft əldə edilmişdi.

1854-cü ildə Bibiheybətdə yerləşən neft mədənlərini işlətmək üçün Azərbaycanın neft sahibkarları H.Z. Tağıyev, S. Şibayev, Zubalov XIX və XX sahələrdən neft hasil etmək üçün çar hökumətilə saziş imzalayırlar. 1870-ci ilin əvvəllərindən başlayaraq quyulardan neft hasilətmək işləri tamamlanır və buruqlar bütün Bibiheybət sahəsi boyu müxtəlif sahibkarlar və firmalar tərəfindən istimar olunmağa başlayır.

Ayrı-ayrı illərdə Bibiheybətdə 60-a qədər neft sənayesi ilə məşğul olan firmalar fəaliyyət göstərüb. Onlardan «Bibiheybət neft cəmiyyəti», «Bakı neft cəmiyyəti», «Rusiya neft sənayesi cəmiyyəti», «Xəzər-Qara dəniz cəmiyyəti», Nobel qardaşlarının firmaları və bir çoxlarını misal göstərmək olar.

Firmalar tərəfindən Bibiheybətdə qazılan buruqlar 100-450 metr dərinliyində olurdu. Bu quyulardan hər birindən 2000 – 300 000 pud neft çıxarılırdı. 1902-ci ildə quyuların orta dərinliyi 198 sajənə bərabər idi. Dərin quyuların olmaması o demək deyildi ki, quyular dərin qazılmırdı. Əsas səbəb bu idi ki, dayaz quyular fontanla məhsuldar neft verirdilər. Fontan dayanan kimi isə quyudan qaytarma yolu ilə neft çıxarılırdı. Bəzən isə elə olurdu ki, quyu dayandırılırdı, fəaliyyətsiz dayanan quyu bir müddət keçəndən sonra çoxlu miqdarda neft verirdi.

Şübhəsiz ki, köhnə quyular getdikcə öz əhəmiyyətini itirməyə başlayırdı. Digər neft mədənləri ilə müqayisədə Bibiheybətdə qazılıb istismara verilmiş quyuların sayı o qədər az idi ki, onlar köhnə quyularda neft hasilatının orta hesabla azalması haqqında çox çətin ki, müəyyən təsəvvür yarada bilərdi. Balaxanı–Sabunçu–Ramana neft mədənlərinə aid statistik məlumatların Bibiheybət mədənlərinin statistik göstə-

riciləri ilə müqayisə belə bir faktı üzə çıxarır ki, Bibiheybət-dəki quyular orta hasilat baxımından digər neft mədənlərindən daha çox sabit olmuşdur.

1873-cü ildən başlayaraq 1920-ci ilə kimi Bibiheybət yatağından 45 milyon puddan artıq neft çıxarılmışdır.

Rus alimi Qolubyatnikov (1886-1933) Bibiheybətdə qazılan quyulardan qazma zamanı aldığı məlumatlar əsasında quyu kəşiflərini tərtib etmişdir. Bu məlumatların alınmasında alim çox böyük çətinliklərlə üzləşmişdi. Çünki qazma zamanı sahibkarlar istədikləri dərinliklərdə süxur nümunələri götür-dükləri üçün neftin laylardakı yatımı haqqında məlumatları dəqiqləşdirmək mümkün olmurdu. Qolubyatnikov öz elmi əsərində Bibiheybətdə aşkarladığı məlumatlara görə məhsuldar qatın birinci layından 15-ci lay döstəsinə kimi layların neftlə zəngin olması barədə məlumat vermişdir. Alimin axtarışlarından sonra sahibkarlar dayaz quyuları bir neçə dəfə dərinləşdirərək quyulardan neft hasilatına nail olmuşdular.

Qolubyatnikov Bibiheybətin quruda olan strukturunun davamını dənizdə görmüş və dənizin süni yolla qurudulmasını təklif etmişdir.

Beləliklə, Bibiheybətdə dənizin qurudulub körfəzə çevrilməsi məsələsi neft sahibkarları qarşısında hələ 1900-cü ilin əvvəllərindən qoyulmuşdu.

XIX əsrin sonunda, təxminən 1890-cı ildə Bakıya Varsava gimnaziyasının və sonradan Peterburq Dağ-mədən institutunun məzununu olan Zqlinitski adlı bir mühəndis göndərilir. O, burada Bakı nefti ilə məşğul olan məşhur rus alimi D.İ. Mendeleylevə tanış olur və onun bu işi ilə dərindən maraqlanır.

Zqlinitskini cəlb edən ən böyük amil dənizin təkində, suyun altında neftin mövcud olması idi. Xəzər dənizini uzun müddət tədqiq edən alimlər, səyyahlar dənizin altında neftli strukturların olmasını istisna etmirdilər. Sahil qayalarında aş-

kar edilən neft izləri, habelə dəniz səthində vaxtaşırı nəzərə çarpan neft və qaz əlamətləri belə fikirlərin əsassız olmadığını sübut edirdi.

Qasımbəyin əldə etdiyi uğurlu nəticə təxminən bir ərşdən sonra Bakı neft sənayeçilərinin diqqətini cəlb etdi. Tezliklə Bibiheybət körfəzində sınaq quyusunun qazılmasına sahə ayrılması üçün rəsmi dairələrə müraciət edildi.

Bibiheybətə sualtı hissəsini istismar etmək üçün dağ mühəndisi V.K. Zqlinitski 1900-cü ildə Qafqaz Dağ İdarəsinə müraciət edərək bildirir ki, Bibiheybət buxtasında materik yaratmadan əvvəl neft quyuları qazılsın.

Dağ İdarəsi, Torpaq Nazirliyi və Dövlət Əmlak İdarəsi Zqlinitskiyə cavab verir ki, onun təklifi quyuların istismarında yanğın təhlükəsi yaradır. Dəniz sahəsi torpaqla örtüldükdən və qurudulduqdan sonra istismar edilə bilər.

Zqlinitski bu məsələ ilə bağlı çox cəhd göstərir və bir neçə layihə hazırlayaraq rəsmi dairələrə müraciət edir. Zqlinitskinin təklif etdiyi layihələr nəzərdən keçirilir, lakin o dövrdə bu tələblərə cavab verən texnika və texnologiya olmadığından həmin layihələr rədd edilir. O, son anda çar hökumətinə məktubla müraciət edir və hökumət onun elmi nəticələrini öyrəndikdən sonra tədqiqat işlərinin aparılmasına maliyyə vəsaiti ayırır. Ancaq yenə də lazımi texnikanın olmaması işlərin həyata keçirilməsini qeyri-mümkün edir.

1901-ci il iyun ayının 30-da Dağ Elm Komitəsi Nazirlər Komitəsinin qarşısında belə bir məsələ qaldırır ki, Bibiheybət buxtasında torpaqla tökmə işləri aşağıdakı şərtlərlə yerinə yetirilsin:

- Torpaq tökmə və qurutma Torpaq və Dövlət Əmlak Nazirliyinin layihəsi üzrə olmalıdır;
- İşləri Xüsusi İcra Komitəsi aparmalıdır;
- İşlərə hökumət nümayəndələri nəzarət etməlidir;

- İşçi qrupunun üzvləri gələcəkdə yaranacaq materikin sahibkarları olmalıdırlar;

Bildirilirdi ki, işlər 3 il ərzində qurtarmalıdır. Torpaqla tökmə sahəsinə 300 desyatin ərazi ayrılır. Ayrılmış bu ərazi 100 sahəyə bölünür və hər ərazinin sahəsi təxminən 4 desyatin olur. İlk növbədə torpaq istəyənlər üçün ayrılmış məbləğin 40 faizi, sonra qalan sahələrdən 35 faiz və s. 25 faizə qədər ödəmə məbləği olmalıdır. Sahə götürmüş şəxslər hər desyatını 30 min rubl olmaqla xəzinəyə 120 min rubl keçirməli olurlar.

Bu üzvlük haqqı torpaq tökməyə gedən xərcləri ödəməli idi. Göstərilən tələbdə o da qeyd olunmuşdu ki, bunlardan əlavə sahəni icarəyə götürən şəxs hər desyatından 30 min pud neft ayırmalı idi.

Dağ departamentinin nəşr etdiyi məlumatla görə, 100 sahədən 54-ü icarəyə verilmişdi. Torpaq tökmə sahəsi 123 hektar ərazini əhatə etməli idi.

İcra Komitəsi tökmə işlərini aparmaq üçün müsabiqə elan edir. Müsabiqədə torpaqla tökmənin layihəsi, smetası verilməli idi. Müsabiqədə Rusiya və əcnəbilərin təklif etdikləri layihə və smeta qəbul edilir.

Nazirliyin texniki şurasının verdiyi təklif 1907-ci ildə qəbul edilir, lakin 1909-cu ildə nazirlik tərəfindən bir sıra dəyişikliklər layihə və smetaya əlavə olunur. Süni yaradılacaq materikin hündürlüyünün dəniz səviyyəsindən 0,7 sajəndən azaldılaraq (1 sajə = 2,13 metr) 0,35 sajənə qədər olması nəzərdə tutulurdu. Doldurmanın bir kub sajəsinə sərf olunacaq vəsait 3 – 3,65 rubl arasında dəyişməli idi. Süni materikin yaradılması işlərinə dair əvəzsiz çağırışlardan sonra komitə 1909-cu ildə daş işlərini «Sormovo» cəmiyyətinə – mühəndislər Tami və Deysmana həvalə edir.

1909-cu ildə bu iki şəxsle imzalanmış müqaviləyə görə torpağın bərkidilməsinə 44 min kub sajən daş lazım idi. Nəhayət, dənizin qurudulma işlərinə əyani başlandı. Altı il ərzində

körfəzin təxminən 3/2-yə qədəri doldurulmuşdu. Öz dövrü üçün olduqca mürəkkəb və nəhəng bir iş olan bu əməliyyat dünyada nefçixarmanın tarixində ilk təcrübə idi.

Bu və ya digər işlərə 1086083 rubl məbləğində vəsaitin xərclənməsi tələb olunurdu. İşlər 1918-ci ilin yanvarında qurtarmalı idi. Həmin tarixdə qəbul olunmuş müqaviləyə görə «Sormovo» cəmiyyəti doldurma işlərinə 15 iyul 1911-ci il tarixdə başlayacağı təqdirdə, işlər 3 il müddətinə tamamlanmalı idi.

Ümumi xərclər 6037000 rubl təşkil etməli idi. Təkcə daş işlərinə və dənizin torpaqla doldurulması işlərinə 5805000 rubl məbləğində vəsaitin xərclənməsi nəzərdə tutulurdu. Həyata keçirilmiş tədbirlər nəticəsində daş işləri 1910-cu ildə qurtarır. 1911-ci ildə süxurların doldurulması işlərinə başlanılır.

Bibiheybət körfəzinin doldurulma işlərinin 1911-1913-cü illər ərzində aparılmasını Amerika mühəndisi Robinsonun çertyoju ilə böyük torpaq götürən karvan etməli idi. Bu karvan müvəffəqiyyətlə Şimali Amerikada Çikaqo şəhərində işləyib və 24 dəmir gəmilərdən ibarət olmuşdur.

Karvanda 4 ədəd torpaqsoran refuler, 6 güclü kömək edən gəmilər, süxuru sahilə boşaldan 2 ədəd panton, getmək və ölçü aparmaq üçün gəmi, hər biri 100 kub sajen qum aparmaq gücünə malik torpaq daşıyan barjlar, karvan üçün mazut və içməli su daşıyan 1 neft barjası var idi.

Bundan əlavə karvana «Sormovo» zavodundan 200 poqon sajen uzunluğunda üzən dəmir boru və müxtəlif ehtiyat hissələri, dəmir materiallar, karvan təmiri üçün lazım olan müxtəlif avadanlıqlar çatdırılırdı. 1912-ci ilin əvvəllərində «Sormovo» Aksioner Cəmiyyəti karvanın köməkliyi ilə işə başlayır.

Bibiheybətdə körfəzin torpaqla doldurulması işini aparmaq üçün Pavel Nikolayeviç Pototski dəvət olunur.

Layihənin müəllifi istedadlı mühəndis qurudulma işlərində bilavasitə iştirak edirdi.

Təsadüfi deyil iki, Pototski dənizdə neft çıxarılmasının pioner sayılır. Əslən polyak olan Pavel Pototski Peterburq Mədən İnstitutunu bitirdikdən sonra Bakıya gəlir və ömrünün sonuna qədər burada yaşayır.

Qurutma vasitəsilə dənizin dibindən neftin çıxarılması barədə Zqlinitskinin konsepsiyası ilə tanış olan Pototski onun vəfatından sonra bu sahədə görülən nəzəri işləri əyani surətdə həyata keçirməyə başlayır.

P. Pototski komissiya üzvləri ilə birlikdə körfəzin cənub bəndində

Azərbaycan Respublikası Milli Dövlət Arxiv İdarəsində saxlanılan sənədlərlə tanış olarkən körfəzin torpaqla tökmə işlərində baş mühəndis P. Pototskinin verdiyi ömrələrə, sərəncamlara,

məsləhətlərə, məruzələlərə rast gəlmək mümkündür. Hər birində onun işgüzarlığı, buxtanın torpaqla doldurulması işində biliyi və bacarığı, təcrübəli rəhbərliyi öz əksini tapmışdır.

Sənədlərin birində belə bir fakta rast gəliirik: Bakı Liman İşləri üzrə qurum 16 dekabr 1911-ci ildə Bibiheybət körfəzinin doldurulması barədə iclas keçirir. Müşavirədə Limanın müdiri A.F. Danilov, Maliyyə Nazirliyinin, Ədliyyə Nazirliyinin nümayəndələri, Ticarət və Sənaye Nazirliyinin Petrovsk və Bakı limanlarının müdiri Belinski, Bibiheybət körfəzinin doldurulması üzrə iş icraçısı mühəndis Pototski, «Sormovo» Səhmdar Cəmiyyətinin təmsilçisi mühəndis Ponomaryov,

Bibiheybət körfəzinin doldurulması üzrə hökumət müfəttişi mühəndis Freze və digər hökumət nümayəndələri iştirak edirdilər.

İclasda çıxış edən Limanın rəisi Danilov İcra Komitəsinin Bibiheybət körfəzinin doldurulması barədə 1911-ci il 30 sentyabr tarixli 102 sayılı müraciətini diqqətə çatdıraraq bildirir ki, o, Bibiheybət buxtasının torpaqla doldurulması məqsədilə Bayıl aşırımını yaxınlığındakı qumsal torpaqların daşınması və Bibiheybət körfəzindən gəmilərin keçməsinə təmin etmək üçün lazımi enlikdə kanalların qazılması məsələsinə dair layihəni dəstəkləyir.

İştirakçılar üçün baxılmağa 150 sajen enliyində təklif olunan kanalın 2 variantı təqdim olunur. Onlardan biri Bayıl burnuna daha yaxın idi. Kanalların hər ikisinin oxlarının istiqaməti eyni idi. Buna səbəb isə kanal daha çox dalğa gətirən bucaq yaratmalı və Nargin mayakının alovunun kanalın istiqamətini göstərməsi zərurəti idi.

O dövrdə Dəniz Nazirliyinin nümayəndəsi, birinci rütbəli kapitan Burxanovski etiraf edirdi ki, bu kanalın qazılması Bakı üçün yalnız fayda gətirəcəkdir. Mühəndis Frezenin qənaətinə görə, daha çox dalğaları yayan küləyə doğru bucaq altında qazılmış kanal dalğaların reydə çatmasına imkan vermir.

Onun fikrinə, bu işlərin yerinə yetirilməsi Bakı körfəzinin şəraitini yaxşılaşdıracaq.

Yollar nazirliyinin nümayəndəsi mühəndis Lazarevin qənaətinə görə isə, nə enli tərəfdən quruntların çıxarılması, nə də kanalın qazılması Bakı buxtasının şəraitini pisləşdirməyəcək. Çünki, kanal həmişə dolu olacaq və onu müəyyən dərinliyə qədər təmizləmək mümkün olacaqdır.

Müşavirədə kanalın qazılmasının gəmilərin üzməyi üçün əla şərait yaradacağı qeyd olunurdu.

Müzakirələrdən sonra yetkilliklə qərara alınır ki, kanalın Bayıl enişindən qazılması dəniz səyahəti üçün çox faydalı olmasını və sahildən 150 sajen məsafədən yaxın olmayan istiqamətdə gəmilərin limanda sakit dayanmasına təhlükə törətməyəcəyini nəzərə alınaraq, kanalın qazılmasında heç bir maneə görünmür.

Quruntun eniş boyu çıxarılması məsələsinə dair səsvermədə Raevskiy (şəhər rəhbəri) özünü bu sahədə səriştəsiz sayır və səsvermədən imtina edir.

Bu cür düşünülmüş və mühüm əhəmiyyət kəsb edən layihənin təşəbbüskarı məşhur mühəndis Pototski olmuşdur. Müşavirədə qərara alınır ki, bu layihənin həyata keçirilməsi məhz Pavel Pototskiyə həvalə olunsun.

Ümumilikdə 250 desyatin ərazini əhatə edən Bibiheybət körfəzinin sahəsinin torpaqla doldurulması planı bir il əvvəl işlənmişdi. İlk layihəyə əsasən burada 27 buruğun qazılması nəzərdə tutulmuşdu. Onlardan geoloji kəşfiyyat bürosunun göstərişi ilə torpaq qatının oxu boyunca və kənarlarında neftin möhsuldarlığını təyin etmək üçün hazırlanmış 7 quyuyu ilk növbədə qazılmalı idi. Bu işlər yeni ərazinin şərq və qərb periferiyasında görülmüşdür.

Qeyd etmək yerinə düşərdi ki, polşalı mütəxəssislərin Azərbaycanla əlaqələrinin dərin tarixi kökləri vardır.

Bu gün müasir Bakının bəzəyi sayılan qədim abidələrin, sarayların, yaşayış binalarının, yaraşıqlı memarlıq abidələrinin bir çoxu məhz polşalı mütəxəssislər tərəfindən yaradılmışdır. Onların xatirəsi daim qəlbimizdə yaşayacaqdır.

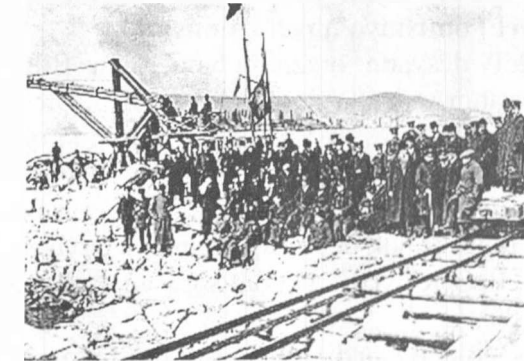
Pavel Pototski 1909-cu ilə qədər Xerson portunun inşasında işləmişdir. O, Bakıya məhz 1909-cu ildə bu portdan Bibiheybət körfəzində işləmək üçün dəvət olunur. Lakin bu ərəfədə polşalı mütəxəssis müxtəlif problemlərlə qarşılaşır. Bir qədər sonra isə 1918-ci ildə körfəzdəki dəniz suyunun qurudulması işləri tamamilə dayandırılır.

Bunun başlıca səbəbi Birinci Dünya müharibəsi idi. 1909-1918-ci illərdə su səthinin ancaq yarından bir az çox hissəsi örtülmüşdü.

Xoşbəxtlikdən neft sahibkarları tökülmüş sahələrdə neftin olmasını aşkarlamaq üçün quyular qazmamışdılar. Onlar köhnə sahələrdə quyular qazır, bəzi qazılmış quyularda alt qatlarda yatan layları açmaq məqsədilə qazma işləri aparırdılar.

Körfəzdə ümumi torpaqla örtülmüş sahə 203 hektar ərazini əhatə edirdi. 29,5 hektar sahəni əhatə edən «kovş» adlı balaca süni körfəz hələ də torpaqla doldurulmamış qalırdı.

Pavel Pototskinin qeydlərində göstərilir ki, neft sənayesi milliləşəndən sonra, 1918-ci ildə karvan Xalq Təsərrüfatı Sovetinin ixtiyarına keçmişdir. Cümhuriyyət dövründə (1918-1920) karvan körpüyə bağlı halda fəaliyyətsiz saxlanılırdı. Sovet dövründə isə «Azneft» Xalq Təsərrüfatı Sovetinin tərkibində olduğu üçün karvan sərbəst deyildi. Karvanın heyəti dənizçilərdən ibarət olduğundan karvan Liman Ticarəti Su nəqliyyatının nəzdinə keçmişdi.

Körfəzin bənd ilə birləşdirilməsi münasibətilə əraziyə ekskursiya olunmuşdur

1922-1923-cü illərdə dənizə maraqla yenidən artmağa başlayır. Bibiheybət körfəzində 360 hektar torpaq sahəsi istifadəyə veriləndən sonra, burada çox böyük miqdarda neft çıxarmaq mümkün olmasa da, ilk dəfə su olan hissə torpaqla örtülərək oradan neft çıxarılmaya başlandı.

Məlumdur ki, 1920-ci il aprel ayında Azərbaycanda Sovet hakimiyyətinin qurulması Azərbaycan milli neft sənayesinin Sovet Rusiyasının inhisarına keçməsi üçün əlverişli şərait yaratdı. Rusiyanın böhrana uğrayan iqtisadiyyatını qismən də olsa inkişaf etdirmək üçün külli miqdarda neft tələb olunurdu. Lakin son illərin hərbi-siyasi olayları Bakı neft sənayesinin aşağı düşməsinə səbəb olmuşdu. Odur ki, Bibiheybət körfəzinin qurudulması layihəsi çox keçmədən Sovet Rusiyası rəhbərliyi tərəfindən gündəmə gətirilir.

Körfəzin doldurulması zamanı osasən yerli əhalinin əməyindən istifadə olunurdu

o, hər gün tikintiyə gələr, öz layihəsinin reallaşması üçün səy göstərirdi. İşin ahəngi gündən-günə artır, tikintinin miqyası getdikcə genişlənirdi.

Texniki vəsaitlərin azlığı və onun bəsitliyi isə öz növbəsində əl əməyindən istifadə olunmasına gətirib çıxarırdı. Cüzi məvacibə razı olan insanlar gurultulu bolşevik şüarlarının müşayiəti ilə Bibiheybət dağına söküb körfəzə doldururdular və qoca Xəzəri addım-addım, qarış-qarış geri çəkilməyə, öz yerini gələcək neft mədənlərinə verməyə məcbur edirdilər.

1922-ci ildən başlayaraq körfəzdə quyular qazılmağa başlandı. Neft buruqları sürətlə artmağa başladı. Ardı-arası kəsilməyən neft fontanlarının gurultusu aləmə yayılırdı.

Körfəzdəki neft fontanları qurudulmuş bu ərazinin hüdudlarından xeyli kənarda zəngin neft yataqlarının olmasına dəlalət edirdi.

Tezliklə körfəzin adı dəyişdirilərək Sovet proletariatının «dahi rəhbəri» Vladimir İliç Leninin şərəfinə «İliç körfəzi» adlandırıldı.

1923-cü ildə Pavel Nikolayeviç Pototski Azəneftin texniki bürosuna məktub yazır. Məktubun təxmini məzmunu belədir: «Volqa – Kəspə kanalını dərinləşdirmək işində torpaqsoran karvan tələb olunur. 6 işlək barjadan ibarət olan karvanın Volqa çayının ağızına aparılması üçün böyük xərclər tələb olunur. Bu karvanın Bibiheybət körfəzinin tökmə işlərini qoyub getməsinə heç bir əsas yoxdur. Volqa hövzəsinin torpağı, oradakı şərait Bibiheybət sahəsi ilə uyğun deyildir. Yerli şəraitə uyğunlaşdırılmış karvan orada heç bir səmərə verə bilməz». Beləliklə, karvan Bibiheybət körfəzində qalır. Yuxarıda qeyd etmişdik ki, həmin dövrdə Bibiheybət körfəzində işlərin dəyandirilməsi səbəbindən karvan fəaliyyətsiz halda saxlanılırdı.

Əfsus ki, ağır xəstəlikdən sonra P. Pototski görmə qabiliyyətini itirir. Gözlərinin görməməsinə baxmayaraq o, 1922-ci ildə 27 hektar dəniz ərazisinin torpaqla doldurulması layihəsini işləyib verir. Tezliklə Pototski körfəzin doldurulması üçün yeni layihə hazırlayır. Bu layihəyə əsasən 79 hektar əraziyə torpaq tökülməli idi.

1923-cü il may ayının 26-da texniki büronun rəhbərliyi o dövrdə Azneftin rəisi vəzifəsində işləyən Serebrovskiyyə məktubla müraciət edərək yazmışdı: «Xahiş edirəm ki, körfəzin torpaqla doldurulmasında baş mühəndis vəzifəsində çalışan P.N. Pototskiyə gördüyü misilsiz xidmətlərinə görə 300 rublla mükafatlandırılmasına icazə verəsiniz».

İstedadlı mühəndis, zərbəçi Pavel Pototski qarşıya qoyulmuş 5 illik plana (Sovet quruculuğu dövründə idarə və müəssisələr qarşısında öhdəliyi yerinə yetirmək məqsədilə Moskva tərəfindən 5 illik plan qoyulurdu) vaxtından iki il yarım əvvəl nail olduğu üçün Lenin ordeni ilə təltif olunmuşdur.

Məşhur rus yazıçısı Maksim Qorki də Pototski şəxsiyyətinə pərəstişini gizlədə bilməmiş, Bakıda olarkən öz qeydlərində yazırdı ki, «Eşitmişəm Pototski bir əfsanədir. Kor ola-ola Bibiheybətə yaxşı tanıyır, xəritədə görülən və görüləcək torpaqla doldurulma işlərinin yerini düzgün göstərir».

Həqiqətən də Pototskinin ətrafında dayanan adamlara elə gəlirdi

ki, onun ikinci görmə orqanı vardır. Ömrünün axırını 20 ilini Pototski Bibiheybət körfəzində yeni neft mədənlərinin axtarışına həsr etmişdir. Hətta ölümünə bir neçə gün qalmış belə, o, körfəzin işlərinin başa çatdırılmasına rəhbərlik etmişdir.

P. Pototski körfəzin doldurulması işlərinə rəhbərlik edir

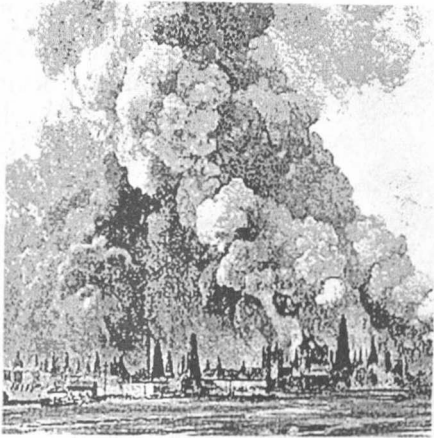
fəzin işlərinin başa çatdırılmasına rəhbərlik etmişdir.

Pavel Nikolayeviç Pototski 1932-ci ildə vəfat edir və öz vəsiyyətinə əsasən Xəzərdən «zəbt olunmuş» Bibiheybətin torpaqla doldurulmuş sahəsində, dəniz kənarında dəfn edilir.

Körfəzin şiltaq sularının yuduğu sahildə o illərdən xəbər verən isə tənha bir məzar var. Pavel Pototskinin son vəsiyyəti, son mənzili olan bu məzar.

Bibiheybət dağlarından qoparılan qaya parçaları və beton sədd isə bütün sahil boyu uzanır, yolu bura düşənlərin diqqətini istər-istəməz cəlb edir. Ötən illərin lal və acı xatirələri, qaya parçalarını birləşdirmək üçün tökülən sıyıq beton üzərində həkk olunmuş kimliyi naməlum adlar, tarixlər, yaşadığı dövrün girdabında çabalayan zavallı insanların həyatından xəbər verir. Bu mənzərəni görəndə neftçilərin acılı-şirinli həyatı bir daha yada düşür.

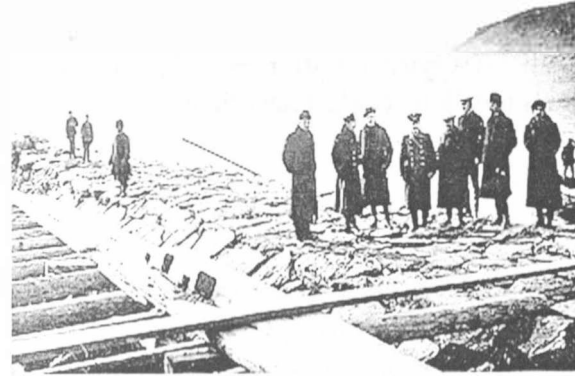
Mədənlərdə tez-tez yanğınlar baş verərdi. O cümlədən Bibiheybət körfəzində ardı-arası kəsilməyən yanğınlar bəzən həftələrlə davam edər, yüz min tonlarla nefti havaya sovurar, söndürülməsi isə ağır məhrumiyyətlər, fiziki və mənəvi itkilər hesabına başa gələrdi. Bolşevik təbliğatı belə yanğınların inqilab düşmənlərinin və dünya imperializmi agentlərinin əli ilə törədildiyini bəyan edər, əsl həqiqətləri isə ört-basdır etməyə çalışırdı.

Mədəndə yanğın

Maddi və mənəvi ziyanla yanaşı, həmçinin misilsiz ekoloji qəzalara səbəb olan belə yanğınlar əslində kommunist rejimində formalaşan iş üsulunun acı nəticələri idi. Ağır iqtisadi böhran içində boğulan, uzun sürən vətəndaş müharibəsindən taqətdən düşən Sovet Rusiyası düçar olduğu ağır vəziyyətdən çıxış yolunu yalnız Bakı neftində görürdü. Odur ki, qısa vaxt ərzində çoxlu neft əldə etmək üçün qaydalı-qaydasız hər vasitədən istifadə etməyə çalışırdı.

Bununla belə qurudulmuş Bibiheybət körfəzindəki neft fontanlarının ardı-arası kəsilmirdi. Bu fontanlar o qədər güclü olurdu ki, hətta buruqları belə dağıdır, iri beton layları, metal parçaları xeyli uzaqlara atırdı.

Qoza. 1910-cu il noyabr ayının 14-də baş vermiş fırtınadan sonra komissiya üzvləri əraziyə baxış keçirir

1925-ci ildə Abşeron neftinin 10 faizi qurudulmuş Bibiheybət körfəzinin payına düşürdü. Bibiheybət körfəzindəki buruqlar gələcəkdə açıq dənizdə neft

hasilatı üçün, bir növ, sınaq meydanına çevrildi. Təsadüfi deyildi ki, məhz ilk təcrübələr də elə burada aparılırdı.

Qurudulmuş sahəni dənizdən ayıran qoruyucu beton səddin arxasında dəniz sularının cövlan etdiyi sahələrdə də neft aşkar olundu.

1925-1932-ci illərdə taxta özüllər üzərində neft quyuları qazılırdı. Əldə edilmiş ilkin nəticələr dənizdən çıxarılan neftin iqtisadi cəhətdən səmərəliliyini sübut etdi.

Azərbaycanın neft sənayesinə öz bilik və bacarığını töhfə etmiş məşhur polşalı mühəndis Pavel Pototskinin işgüzarlığı, qətiyyəti və peşəsinə dərin bələd olması ümumi işin uğurla yerinə yetirilməsində böyük əhəmiyyət kəsb edirdi.

Öz gözlərini itirməsinə belə baxmayaraq ömrünün son günlərinə kimi Bibiheybət körfəzində neft hasilatı ilə məşğul

olan Pavel Pototskinin əvəzəilməz və misilsiz xidmətləri bu gün də Bibiheybət yatağında çalışan neftçilərin dilinin əzbəridir.

Bibiheybətdə dəfn olunmuş Pototskinin xatirəsini əbədləşdirmək məqsədilə onun qəbirüstü abidəsi yenidən bərpa edilmiş, belə nəhəng bir şəxsiyyətin, öz dövrü üçün ağılagələz, lakin səmərəli və xeyirli təkliflər müəllifinin xeyirxah əməllərinin gələcək nəsillərə çatdırılması üçün təşəbbüs göstərilmişdir.

İKİNCİ BÖLMƏ

«Bu günü daha yaxşı görmək üçün keçmişi bilməliyik»

Ömər Xəyyam

Azərbaycan neft sənayesinin inkişaf tarixində Bibiheybət yatağının rolu

Polşalı mühəndis Pavel Nikolayeviç Pototskinin Azərbaycanın neft sənayesinin inkişafındakı xidmətləri məhz Bibiheybət yataqları ilə bağlıdır. Bunu nəzərə alaraq neft sənayemizin tarixində şərəfli yer tutan Bibiheybət yatağı haqqında oxuculara məlumat verməyi özümüzə borc bilirik.

Tarixi sənədlər sübut edir ki, Bibiheybətdə 1847-ci ildə ilk neft quyusu qazılıb. Azərbaycan Respublikası Dövlət Baş Arxiv İdarəsində saxlanılan sənədlərdə göstərilir ki, 1873-cü ilin iyulunda Tbilisiyə Qafqaz Dağ İdarəsinin Böyük İdarə sərdarına «Abşeron yarımadasında olan dövlətin boş torpaqlarında neft hasil etmək üçün verilən qaydalar» adlı göndərilmiş sənədə riayət edən neft sahibkarları H.Z. Tağıyev (XIX sahə), Nobel qardaşları, Şibayev, Zubolov (XX sahə), Lianozov, Mailov, Tahirov və başqaları Bibiheybətdə neft quyuları qazırlar. Bibiheybət yatağının istismarı Bakının bir sənaye şəhəri kimi formalaşaraq inkişaf etməsinə, Abşeron yarımadasının

təkində olan neft yataqlarının geniş şəkildə mənimsənilməsinə, 100-150 il bundan əvvəl Bakıya çoxlu sayda işçi qüvvəsinin axışb gəlməsinə səbəb olmuşdur.

Hələ 1890-cı illərdə Azərbaycanın neft sənayeçiləri hökumətdən təvəqqe edirdilər ki, hökumət Bibiheybət körfəzinin su ərazisinin istismarına icazə versin.

Neft sənayeçilərinin qənaətinə görə quyuların qazılması dənizə tərəf tikiləcək körpülərin üzərində həyata keçirilməli, əldə olunan neft dənizin içində qazılacaq nöurlara yığılmalı, sonra sudan yüngül olan neft dənizin üzərindən yığılaraq xüsusi hazırlanacaq ətrafı taxta hasarlarla örtülü barjlara toplanmalı idi. Lakin bu fikir hökumət tərəfindən qəbul olunmur. Çünki bu zaman külli miqdarda neft israf olunurdu. Bundan da əlavə neftin barjlara toplanması böyük risk idi, təhlükəli idi. Belə ki, bu cür anbarlarda saxlanılan neft alovlanarsa bütün mədəyə yayılar, bütün dəniz ələvə qorq olardı.

Körfəzin torpaqla doldurulması işində Pavel Pototski-nin misilsiz xidmətləri olmuşdur. Müasir maşın və mexanizmlərin olmadığı çətin bir zamanda nəhəng torpaq işi necə görülmüşdür, hansı səmərəli təkliflər olmuşdur, körfəzin torpaqla doldurulması prosesləri necə davam etmişdir? Bax, bütün bu proseslərdən xəbərdar olmaq bu günkü neftçilərimiz üçün də çox maraqlıdır.

Körfəzin doldurulması işlərində atılan ilk addımlar

Müxtəlif vaxtlarda Xəzər dənizinə və onun adalarına gedən, Azərbaycanın dəniz sahillərinə gəlib buradakı neft və

qaz qarışıq palçıq püskürən vulkanları, sualtı püskürmələri və digər bu cür hadisələri müşahidə edən alim və səyyahlar Xəzər dənizinin altındakı laylarda bol neft olduğu haqqında fikirlər söyləmişlər.

Xəzərdə neft quyuları qazılması texnikasının da özünəməxsus tarixi vardır. Belə ki, açıq dənizdə neft quyularının qazılması 1933-cü ilə kimi dəniz üzərində qurulan körpülərin qurtaracağına aparılırdı. Lakin bu yolla sahildən kənar və dənizin dərin yerlərində quyular qazmaq mümkün olmurdu. Sonralar bu sahədə mühəndis Timofeyevin layihəsindən istifadə olunurdu. Bu layihə əsasən, dənizin 5-6 metr dərinliklərində quyular qazmağa imkan verirdi. Burada metal dirəklər üzərində yaradılmış süni adalardan istifadə olunurdu.

Tanınmış alimlərdən K.M. Ber, Q.V. Abix, D.İ. Mendeleyev, Qafqaz Dağ Mədəni İdarəsinin mühəndislərindən Sulikidze, Arxipov, Kraft, tədqiqatçılardan N.İ. Lebed, K.P. Kaminski və başqaları Xəzər dənizində və onun adalarında neft laylarının olmasını, Pirallahı (Artyom), Jiloy adalarının, Neft Daşlarının və başqa yataqların əmələ gəlməsi tarixini, hansı quruluşa mənsub olmasını söyləmiş, layların quruluş sxemini, geoloji quruluşunu çəkmiş, Abşeron yarımadasının xəritəsini hazırlamışlar.

Bizim iftixar hissi keçirməyə mənəvi haqqımız vardır, ona görə ki, dənizdə neft çıxarmaq sahəsində dünyada ilk təşəbbüs Bakı neftçilərinə məxsusdur.

Hələ keçən əsrin əvvəllərində Bakı sakini Qasımbəy Mənsurbəyov Bibiheybət limanında qurudan 20-30 metr aralı, dənizin içindəki 2 quyudan gündə 3-4 vedrə neft çıxarmış, lakin 1825-ci ildə şiddətli külək zamanı dalgalar həmin quyuların ətrafındakı taxta hasarları dağıdaraq quyuyu örtmüşdür. Bundan sonra dənizdən neft çıxarmaq bir müddət unudulmuşdu.

Nəhayət, 1901-ci ildə dənizin neftli hissəsi olan Bibiheybət limanını qurutmaq haqqında rəsmi qərar qəbul olunur. Bu məqsədlə 1906-cı il mayında dənizin neftli yerini qurutmaq üçün beynəlxalq müsabiqə elan edilir. Həmin ilin noyabrında isə limanı qurutmaq üçün 16 layihə (8-i xarici ölkələrdən, 4-ü Rusiyadan, 4-ü isə Bakıdan) təqdim olunur. Layihələrdən yalnız biri müsabiqənin şərtlərinə uyğun olduğuna görə 3-cü dərəcəli mükafata layiq görülür.

1907-ci ilin oktyabrında bir neçə təcrübəli mühəndis tərəfindən əsaslı layihə hazırlanır. Həmin layihəyə əsasən, nəzərdə tutulan yeri daş hasarlarla dənizdən ayırmaq, sonra oranı torpaqla doldurmaq lazım idi.

1909-cu ildə daş hasar çəkilməsinə başlanmış, bu işlər 1912-ci ildə başa çatdırılmışdır.

Torpaq daşımaq və hasarın içini doldurmaq işi 1911-ci ildən 1916-cı ilə qədər davam etdirilmişdir. Lakin Birinci Dünya müharibəsinin başlanması səbəbindən, texniki gerilik səbəbindən və digər səbəblərlə əlaqədar olaraq torpaq daşıyan yedək gəmiləri səfərbərliyə alınmış, beləliklə də bu iş çar Rusiyası dövründə yarımçıq qalmışdı.

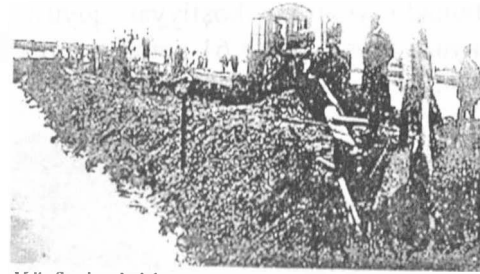
Sovet hakimiyyəti illərində Azərbaycanda neft sənayesi milliləşdirildikdən sonra onun bərpa edilməsi və texniki cəhətdən yenidən qurulması həyata keçirildi. Bibiheybət körfəzində aparılan işlər xeyli sürətləndirildi.

1922-ci ilin noyabrında dənizdən ayrılmış sahədə 1 nömrəli ilk kəşfiyyat quyusunun təməli qoyuldu. Bakı neftçilərinin Xəzərin dəhşətli fırtınalarına qarşı apardıqları mübarizə müvəffəqiyyətlə nəticələndi. Körfəzin tökmə sahəsində qazılmış ilk 5 nömrəli quyu 1923-cü il aprelin 18-də neft verməyə başladı. Həmin bu quyu dəniz kənarından 250 sajen məsafədə idi. Quyu 77 sajen dərinlikdən fontanla gündəlik 40 ton yüngül neft verirdi.

1923-cü ilin may ayının 1-də bu yeni mədəne «İliç» (Vladimir İliç Leninin şərəfinə) körfəzi adı verildi.

İliç mədəninə aparılan işlərin həcmi getdikcə genişləndirilirdi. Çox keçmədi ki, körfəzə dar dəmir yolu çəkildi. Bu dəmir yolu fəhlələrin iş yerlərinə gediş-gəlişi, əmək prosesində lazım olan materialların vaxtında mədənlərə çatdırılması üçün böyük əhəmiyyət kəsb edirdi.

Bütün bu tədbirlərin həyata keçirilməsi və Abşeronda hələ çoxdan bəri qazılmış neft quyularının istismar təcrübəsi İliç körfəzində qurudulmuş sahədə neft quyularının qazılmasında və onların istismara verilməsində böyük rol oynadı. Belə ki, körfəzdə əvvəl 27 hektar sahə var idi, çox keçmədən bu sahə 300 hektar ərazini əhatə etdi. Birinci beş ildə İliç körfəzində 262 quyu qazılıb işə salındı.

Körfəzin doldurulmasında kiçik vaqonlardan istifadə olunurdu

çalışırdı.

Bakı neftçiləri Pavel Nikolayeviç Pototskinin xatirəsini əbədiləşdirmək üçün onu elə buradaca – mühəndisin əli və zəkası ilə dənizdən qoparılıb alınmış sahədə dəfn etdilər.

Dünyada ilk dəfə İliç körfəzində dənizin altındakı neft yataqları suyun qurudulması vasitəsilə istifadəyə verildi. Qeyd

etməliyi ki, bu təsərrüfat forması dünyada yeganə olaraq qalmaqdadır.

Bütün bu faktlar inkaredilməz bir surətdə sübut edir ki, dəniz yataqlarının istifadəyə verilməsi işi birinci dəfə ABŞ-da deyil, məhz Azərbaycanda - Abşeronda həyata keçirilmişdir. ABŞ-da bu iş yalnız 1927-ci ildən başlanılmışdır.

Mühəndis-geoloq Fətullabəy Rüstəmbəyov «Neft təsərrüfatı» jurnalında göstərirdi ki, Azərbaycanın neft sənayesi, o cümlədən İliç körfəzinin ən böyük diqqətəlayiq xidmətləri hələ bundan sonra başlanır.

İliç körfəzi Azərbaycanda dəniz neft mədənlərinin yaranmasında təcrübə məktəbinə çevrildi. Bakı dəniz neftçiləri bundan istifadə edərək Xəzərin başqa sahələrində də zəngin neft yataqları kəşf etdilər.

İliç körfəzinin qurudulmuş sahəsində işə salınmış quyular göstərdi ki, neft layının hələ bir neçə hissəsi dənizin altındadır. Bunun üçün 1924-1925-ci illərdə sahildən təxminən 200 metr uzaqda açıq dənizdə yeni bir kəşfiyyat quyusu qazıldı. Bu quyuyu bütün dünyada məşhur olan 61 nömrəli quyuyu idi. Quyuyu qazılıb qurtardıqdan sonra güclü neft fontanı vurdu.

Torpaqla doldurma işlərinin həyata keçirilməsi

Qısaca da olsa Bibiheybət körfəzinin örtülmüş hissəsində yerləşən mədənin tarixinə nəzər yetirək.

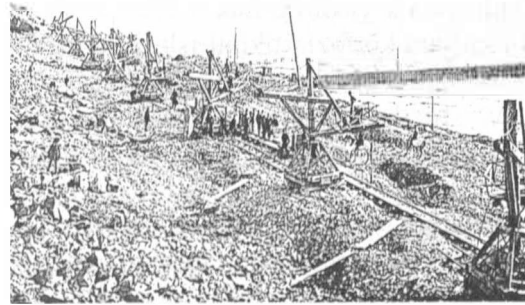
İliç körfəzinin torpaqla örtülməsi işlərinə çar hakimiyyəti tərəfindən 1909-cu ildən başlanılmışdır. Lakin bəzi yol verilmiş nöqsanlara görə, 1918-ci ildə işlər dayandırılana qədər körfəzin yalnız yarıya qədəri torpaqla örtülmüşdü.

Neft kapitalist təsərrüfatı sistemi zamanı neft sənayeçilərinin öz aralarında gedən rəqabət 9 il ərzində örtülmə işləri aparılana qədər nə xəzinə nə də neft sənayeçilərinin özləri tərəfindən körfəzdə quyuların qazılması işləri həyata keçirilmirdi. Onlar örtülən sahənin nə dərəcədə etibarlı olduğunu yoxlamaq belə istəmirdilər. Buna görə də yüksək keyfiyyətli neftverən sahələrlə birgə neftin az ehtimal olunan şimal ərazisi də torpaqla örtüldü. Halbuki bu sahələr örtülməsəydi doldurulmuş sahələrin sərhədlərini dənizin daha neftlə zəngin cənub və şərq tərəflərinə çəkmək olardı. Bundan əlavə, balaca süni körfəzin – «kovş»un da ərazisi örtülməmiş qaldı. Torpaqla örtülən ərazinin ümumi sahəsi 203 hektara çatdırıldı.

İşlərin əvvəllərində örtülməsi nəzərdə tutulan sahələr su gölməçələri, tullantılar ilə dolu idi. Belə bir şərait şübhəsiz ki, qazma işlərini çətinləşdirirdi. Buna görə də qazmaya başla-

mazdan əvvəl hazırlıq işləri görülməli idi. Bu məqsədlə maşınların gediş-gəlişini təmin etmək məqsədilə şosse və qurunt yolları çəkildi.

Torpaqla örtülmüş ərazinin mərkəz hissəsində vulkan baş verir. Təbii hadisə olan vulkanlar geoloqları

Körfəzin qurudulması zamanı istifadə olunan əl ilə düzəldilmiş kranlar (linglər)

çaşdırır. Çünki geoloqlar vulkanın geniş vüsət almasından, budaqlanmasından çəkinirdilər. Lakin bununla belə Azneft digər buruqlarda işlə-rini davam etdirməyə başlayır.

Qazmaların nəticələri göstərdi ki, Azneftin rəhbərlərinin – Serebrovskinin, Rüstəmbəyovun məsələyə optimist yanaşmaları özünü doğruldur. Beləliklə, bir müddətdən sonra örtülən torpaqların neft yataqları ilə zəngin olması heç kimdə şübhə doğurmadı.

Neftin ümumi miqdarının 60%-ə qədəri yatağın 5-ci layından aşkar olunmuşdur. Bu nəticə əvvəlcədən verilən buxtanın məhz 5-ci layının neftlə zəngin olması proqnozlarını təsdiqlədi. Tapılmış neftin ümumi miqdarı o demək deyildi ki, bütün sahə neftlə zəngindir. Çünki hələ bütün ərazilər – üst şöbənin üst layları, üst şöbənin alt layları istismara daxil olmamışdı. Proqnozlara görə körfəzin 14-cü və 15-ci laylarında salınacaq buruqlardan güclü neft fontanı gözlənilirdi.

Qazma. İlk əvvəllər körfəzin tikinti işlərinin hansı qaydada həyata keçiriləcəyi heç kimə məlum olmadığından qazma işləri başqa üsullarla həyata keçirilirdi. Lakin 1924-1925-ci illərdən başlayaraq bir tərəfdən körfəzin tikinti işləri ilə tamınlıq digər tərəfdən isə fırlanma üsulu ilə qazmanın inkişafı bu üsulun qazmada daha çox istifadəsinə şərait yaradırdı. Bu üsul eyni zamanda 1927-1928-ci illərdə zərbə üsulunu da istifadədən çıxartdı.

Azneftin Sənaye İdarəsi qazmanın ilk vaxtlarından quyuların tikilmə quruluşunu quyunun ilk və qurtaracaq diametri ni azaldaraq asanlaşdırmaq fikrində idi.

Əvvəllər fırlanma üsulundan və nasoslardan istifadə olunmadığı zamanlarda quyular 2-3 lay dərinliklərində qazılırdı. Birinci layların istismarı üçün isə kiçik diametrlı xırda quyular qazılırdı. Bu cür xırda quyuların qazılması üçün isə hərəkət edən vışkalar üzərində yüngül cihazlar bərkidilirdi.

Neftin mənimsənilməsi. 1923-1924-cü illərdə daha səmərəli layların açılması ilə külli miqdarda neft verən fontanlar müşahidə olunmağa başladı. Bunun sayəsində neftin fontanla hasil 64,1% təşkil edirdi, neftin hasilinin 33,6%-i isə dartma üsulu ilə, qalan 2,3%-i isə 1923-24-cü illərdə artıq istifadəyə verilmiş dərin nasoslar vasitəsilə həyata keçirilirdi.

Növbəti illərdə neftin fontanla mənimsənilməsi artıq get-gedə azalmağa başlayır, 1927-28-ci illərdə bu üsul ilə neftin əldə olunması 64,1%-dən 4,4%-ə qədər aşağı düşür, bu üsul təcridən nasoslar vasitəsilə mənimsənmə ilə (61,1%) əvəz olunur. Bununla belə kompressor üsulu ilə neftin hasil olunma tempi təcridən artmağa başlayır. Bu üsul əsasən, qumla dolu quyularda həyata keçirilirdi. Quyularda qum axını və tutulmalar azaldıqca quyular təcridən nasoslar vasitəsilə mənimsənilən quyuların siyahısına qatılırdı. Daha davamlı kompressor quyularında isə hava əvəzinə təbii qazdan istifadə olunurdu.

Bütün bu üsulların inkişafı dartma üsulunu qazmadan tamamilə kənarlaşdırmağa müvəffəq oldu. Bu çox böyük bir nailiyyət idi. 5 il ərzində dartma üsulu ilə mədənlərdə neftin hasil 33,8%-dən 0,1%-ə qədər aşağı düşdü.

Mədənlərin böyük ərazilərə malik olmasına baxmayaraq, neft 3 sahədən mənimsənilirdi. Neftin daşınması isə 2 ərazidən həyata keçirilirdi. Bu isə neftin itkisinin, xüsusilə buxarlanmanın qarşısına alırdı.

Qaz hasil. Mədənlərdə neftlə birlikdə qaz da hasil olunurdu. Qaz buxtada 1924-25-ci illərdən başlayaraq yığılmağa başlanmışdır. 1926-1927-ci illərə qədər qazın hasilatı əsasən, neftin fontan vurmaları zamanı əldə olunurdu. 1927-ci ildən quyuların kiplənməsi başa çatandan sonra körfəzdə qazolin müəssisəsi istismara verildi. Bu müəssisənin işə düşməsi ilə az təzyiqli qazlar belə artıq mənimsənilirdi.

Beləliklə, körfəzdə çıxan qazın hamısı bütünlüklə istifadəyə verildi. 1927-1928-ci illərdə qazın hasilinin azalması

həmin dövrdə neftin fontanla çıxarılması üsulunun azalması ilə müşayət olunur.

«Kovş»un örtülməsi. Azneftin qənaətinə görə «kovş»un sahəsi çox məhsuldardır və cənub hissənin 3, hətta 4 cərgəsi zəngin neft ehtiyatlarına malikdir. Bu məqsədlə Azneft bol neft hasil etmək, daha sonra isə «kovş»u torpaqla doldura-raq ərazinin cənub hissəsinin istismarına başlamğı əsas vəzifə kimi qarşıya qoymuşdu.

Karvan həmin dövrdə Bakıda deyildi və «kovş»un dol-

durulmasında istiafədəsi nəzərdə tutulan qum karyerləri ərazi-
dən xeyli uzaq-
da yerləşirdi.
Bütün bu çətin-
liklərə baxma-
yaraq Pavel Po-
totski kimi işgü-
zar adamların
gücü ilə nəha-
yət, «kovş» qu-
ruduldu, ərazini
dənizlə ayıran
məhkəm bənd-
lər tikildi və

Körfəzin doldurulması işlərində cənub bəndi üzrə orta dasın qovulması

sonra su nasoslari vasitəsilə dənizin suyu sorularaq kənara boşaldıldı. Bu iş çox uğurlu alındı, bənd dənizin dalğalarını dəf edə bildi və «kovş»un su ilə təkrar dolmasının qarşısını aldı.

1928-ci ilin sentyabrında – «kovş»un qurudulma işlərinin sonlarında ərazidə buruqlar qazılmağa başlandı. İşlər 3 hissəyə bölünmüşdü. Birinci və ikinci hissədə işlər aparılır, sonra isə buruqlar qoyulurdu. Çünki artıq kapital tükənmişdi. Artıq ərazidə 8 buruq istismara verilmişdi. İşin sonlarında buruqlardan 120 000 ton neft əldə olundu, bu isə 4 milyon rubl

məbləğində vəsait demək idi. Nəzərə almaq lazımdır ki, görül-
müş işlər cəmi 65 000 rubla başa gəlmişdi.

Azneftin qarşıya qoyduğu ikinci məsələ isə körfəzin sahəsinin daha da genişləndirilməsi idi. Bunun üçün cənub sahənin 4 cərgəsi doldurulmalı idi. 78 hektar ərazini əhatə edən bu sahə zəngin neft ehtiyatlarına malik idi. Bunun üçün yəni-
dən daş bəndlər tikilməli idi.

Doldurulma işləri artıq karvan vasitəsilə həyata keçiriləcəkdə.

Azneft cənub hissədə kəşfiyyat işlərinə başladı. Planlaşdırılan işlər başa çatdıqdan sonra Azneft neftlə zəngin sahələrə malik oldu.

Körfəzdə torpaqla tökmə işləri dənizə doğru tədricən irəlilədikcə, tökülmüş sahədə quyuların qazılması işlərinə başlanılır.

1923-cü ildə – 10 quyu	1924-cü ildə – 15 quyu
1925-ci ildə - 31 quyu	1926-cı ildə - 56 quyu
1927-ci ildə - 56 quyu	1928-ci ildə - 58 quyu
1930-cu ildə - 119 quyu	1931-ci ildə - 130 quyu
1932-ci ildə - 119 quyu	qazılmışdır.

Körfəzin şimal hissəsinin torpaqla doldurulması

Qeyd etdiyimiz kimi, neft sənayeçilərinin hökumət qarşısında qaldırdıqları neft quyularının dənizə tərəf tikiləcək

körpülər üzərində qazılması məsələsi əvvəlcə böyük risk tələb etdiyindən bir neçə dəfə rədd edilir. Lakin dənizin istismarı məsələsi bir neçə dəfə müzakirə olunur, məsələyə yenidən baxılır və nəhayət qərara alınır ki, neftin çıxarılması yalnız Bibiheybət körfəzinin doldurulmasından sonra baş tuta bilər.

Buna görə neft sənayeçiləri öz aralarında Bibiheybət körfəzinin şimal hissəsinin torpaqla doldurulması məsələsi ilə məşğul olan Xüsusi Komitə təşkil edirlər. Bu işlərin həyata keçirilməsinə 1906-cı ilin avqustunda razılıq verilir.

Bibiheybət körfəzinin şimal hissəsinin torpaqla doldurulması planlaşdırılan ərazisi 4 sahəyə bölünür. Bu sahələr neft sənayeçilərinin öz aralarında paylaşdırılır. Neft sənayeçiləri hər sahədə aparacaqları işlərə öz hesablarından 120-130 min rubl məbləğində vəsait ayırdılar. Bu xərclər gələcəkdə hökumət tərəfindən yalnız o halda neft sənayeçilərinin özlərinə qaytarılacaqdı ki, çıxaracaqları neftdən böyük gəlir əldə edəcəkdilər. Əks təqdirdə, əgər neft hasil olunmasa sənayeçilərinin çəkdikləri xərclər batmaq təhlükəsi qarşısında olacaqdı.

Komitənin tərtib etdiyi layihəyə əsasən, ümumi sahəsi 220 desyatin olan 54 sahə torpaqla örtülməli idi. Bunun üçün uzunluğu 2400 sajen, həcmi 50 000 kub sajen olan daş bənd tikilməli, bəndin arxa hissəsinə 1 500 000 kub sajen həcmində qurunt tökülməli idi. Bu daş hasarların tikilməsi işləri kontragent Tami və Deyçmana həvalə olunur, Torpaq örtülmə məsələsini isə «Sormovo» Səhmdar Cəmiyyəti öz üzərinə götürür.

Məlumat üçün bildirək ki, Sormovo zavodu 1848-ci ildə Nijni-Novqorod şəhərində Volqanın sağ qolu üzərində tikilmişdi. 1894-cü ildə Sormovo səhmdar Cəmiyyəti bu zavodu alaraq Cəmiyyətin tərkibinə qatır. Sormovo Cəmiyyətinin yaradıcıları Nikolay Boqdanov, Mixail Juravlyov olmuşlar. Cəmiyyətin ilk kapitalı 3 milyon rubl məbləğində olduğu hal-

da, 1906-cı ildə cəmiyyətin gəlirləri artıq 10 miloyn rublu təşkil edirdi.

Zavod sərnəşin vaqonları, yük vaqonları, tramvaylar, paravozlar, paraxodlar, kranlar, qumsoran maşınlar və digər maşın və mexanizmlər istehsal edirdi.

İşlərə ayrılmış vəsait qənaətbəxş olmadığından, Xüsusi Komitə tərəfindən 1908-ci ilin fevral ayının 15-də hərrac təşkil olunur, lakin hərraca heç kim gəlmir. Bu zaman Xüsusi Komitə işlərin aparılması üçün müxtəlif firma və müəssisələrlə danışıqlara başlayır. Bu zaman əlində cəmləşdirdiyi qumsoran maşınlar, barjlar, paraxodlar istehsal edən zavodlara görə Rusiya sənayeçiləri arasında birincilərdən olan «Sormovo» Səhmdar Cəmiyyəti təkliflə maraqlanmağa başlayır. Xüsusilə, həmin zamanlar üçün belə bir anoloji işlər Çikaqoda həyata keçirilirdi və artıq başa çatmaq üzrə idi. Burada işlər aparən Cəmiyyət bir çox nailiyyətlər əldə etmişdi, belə ki, məşhur amerikalı mühəndis Robinsonun ixtira etdiyi yeni tipli qurğular istismara verilmişdi.

Vaqonlar torpaq və quruntlarla yüklənərək əraziyə daşınırdı

«Sormovo»

Səhmdar Cəmiyyəti bu cür avadanlıqların istifadə olunması tərəfdarı idi. Çünki Cəmiyyət güman edirdi ki, o dövr üçün analoqu olmayan bu cür işlərin həyata keçirilməsində onların istehsal etdiyi bu avadanlıqlara çox keçməz ki, sifarişlər verilə bilərdi.

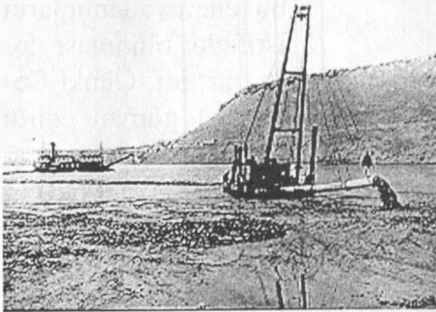
1909-cu ilin avqustunda Sormovo Cəmiyyəti ilə Xüsusi Komitə arasında müqavilə bağlandı. Müqavilənin imzalanmasından sonra ötən bir ili Sormovo Cəmiyyəti Robinsonla danışıqlara və layihənin hazırlanmasına həsr elədi.

1910-1911-ci illərdə karvan hazır oldu və Bakıya gətirildi. Karvan 4 qumsoran maşından, 4 barjdan, 1 yaxtadan, 1 pantondan, 4 barkasdan, 400 sajen uzunluğunda, diametri 28 düym olan üzən boru kəmərlərindən ibarət idi.

18 gəmidən ibarət armadanı bir il ərzində, yəni öz vaxtında hazırlayan, bundan əlavə verilən sərnişin və yük gəmilərinin düzəldilməsi ilə bağlı verilən sifarişləri yerinə yetirən Sormovo Cəmiyyəti sürətli işi ilə nəyə qadir olduğunu nümayiş etdirdi.

Əvvəlcə, nəzərdə tutulmuşdu ki, hər birinin iş görmə qabiliyyəti 85 kub sajen qurunt/saat olan 2 torpaqsoran maşın Bibiheybətdən 10-15 km aralıda yerləşən Qum adasında işləməli idi. Maşınlar torpağı qazaraq nasoslar vasitəsilə su ilə birlikdə yığılmış qumları, qruntları həcmi 115 kub sajen olan xüsusi barjlara doldururdular. Barjlara doldurulmuş torpaq dibə çökürdü, sonra isə Bibiheybətə daşınırdı. Burada barjları qəbul edir və təyin olunmuş yerlərə boşaldırdılar. Torpaq təyin olmamış yerlərdən başqa ərazilərə tökülərdisə iş zamanı gəmilərin gediş-gəlişinə maneçilik yarancaqdı.

İşin əvvəlində işin gedişini ləngidən bir sıra çətinliklər ortaya çıxdı. Dənizin dibində işləyən qumsoran maşınlar gilə bərk qatı ilə üzleş-

Torpaqsoran maşın vasitəsilə körfəzin qurudulması

dilər. Gilin üst qatı qumla örtülsə də alt qatı qalınlığı 1 futaya çatan bərk gil təbəqədən ibarət idi. Təbii ki, bu təbəqəni sındırmaq maşınlar üçün çətin olurdu.

Sormovo Cəmiyyəti gil təbəqəni dağıtmaq üçün bütün qış boyu xüsusi avadanlıqlar düzəltməyə müvəffəq olur və bu avadanlıqları tezliklə Bakıya gətirir. Gil təbəqəni əritmək üçün düzəldilmiş 250 at gücünə malik bu avadanlığı dənizin dibinə salınmış turbanın uc hissəsinə bağlayırdılar. 1 dəqiqə ərzində 15-20 dəfə fırlana bilən bu cihaz bərk gil təbəqəni xırda-xırda doğrayır və turbalar vasitəsilə barjlara doldururdu.

İl yarım ərzində aparılan işlər zamanı avadanlıqlar və köməkçi mexanizmlər heç bir qəza vəziyyətinə düşmədi və iş günü itirilmədi. Bu avadanlıqlar qum üçün nəzərdə tutulmasına baxmayaraq lazım gəldikdə möhkəm gil təbəqəni də sormağa qabiliyyətinə malik idi.

Maşın və cihazlar işin gedişi zamanı sözsüz ki, keyfiyyətini yavaş-yavaş itirirdi. Bunun üçün Cəmiyyətin rəhbərliyi Xüsusi Komitəyə və Ticarət və Sənaye Nazirliyinə müraciət edərək, qiymətlərdə endirim olunmasını xahiş edir. Çox keçmir ki, Cəmiyyətin bu xahişi müsbət cavablanır.

Bibiheybət yatağının bu günü

Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün böyük əhmiyyəti olan, sahəsi 526,8 hektar olan Bibiheybət yatağı 1873-cü ildən işləməkdədir. Bibiheybət yatağından çıxarılan neft ehtiyatın 94,4%-i istifadə edilmişdir. Məhsuldar qatın geoloji kəsilişində 30-a qədər neftli-qazlı laylar iştirak edir.

Hal-hazırda bütün horizontlar kəşf edilmiş və onların ilk neftlilik sahəsi konturlaşdırılmışdır.

600-700 kv.metr ərazini əhatə edən Bibiheybət yatağında 1873-cü ildən bu günə qədər 3765 quyu qazılmış, 170 milyon tona qədər neft hasil edilmişdir. Bibiheybət yatağının 132 ildən artıq bir müddət ərzində istismar olunduğuna baxmayaraq, onun dərinliklərində hələ də 10 milyon tona yaxın neft ehtiyatı vardır. Ondan 3 mln. tonu dəniz sahəsində, 1 mln. tonu Patamdar sahəsində, 4 mln. tonu tökmə sahəsində, 2 mln. tonu isə köhnə sahədə olduğu bildirilir.

Ümumiyyətlə, Bibiheybət yatağı köhnə və tökmə sahələrdən ibarətdir. Qeyd etmək lazımdır ki, tökmə sahəsinin ərazisi 371 hektardır. Köhnə sahədə 1873-cü ildən neft sahibkarları tərəfindən quyular qazılıb, quyuların dərinliyi 100-300 m olub. Neft fontanla Suraxanı lay dəstəsindən (I, II, III, IV laylar) hasil edilib. Bu gün «Bibiheybətneft» NQÇİ-də gündəlik hasil edilən neftin 53,4%-i tökmə sahəsinə aiddir.

Sonralar 1909-cu ildən dəniz sahəsində torpaqla tökmə işləri həyata keçirilib və 1933-cü ilə qədər 206 ha sahə torpaqla tökülüb və quyular qazılmağa başlanıb. Tökmə sahəsində 1923-cü ildə ilk 5№-li quyu istismara daxil edilmişdir. Həmin 5№-li quyu dəniz kənarından 250 sajen məsafədə idi. Quyu 77 sajen dərinlikdən fontanla gündəlik 40 t yüngül neft verirdi.

Bibiheybət yatağının dəniz sahəsinin işlənməsinə isə 1939-cu ildən başlanılmışdır. Qazma işləri 1953-cü ildə qurtarmışdır. Bu gün yatağın dəniz sahəsində 227 quyu qazılmışdır. Quyular ayrı-ayrı özüllərdə və cərgələrdə qazılmışlar. Quyulardan 15-i dənizkənarı qazılanlardır. 1940 - 1941-ci illərdə 12 özül, 1946 - 1953-cü illərdə isə 18 özül qurulmuşdur. Hazırda yataqda 23 özül fəaliyyətdədir.

Neft hasilatının sabit saxlanması və artırılması üçün «Bibiheybət» Neft və Qazçıxarma İdarəsi geoloji-texniki təd-

birlər aparır, fəaliyyətsiz fonda olan və çoxdan dayanmış quyuları təmir edir. Bundan əlavə, «Bibiheybət» NQÇİ ARDNŞ-nin tabeçiliyində olan digər idarə və müəssisələrlə iş birliyi quraraq daha çox neftin mənimlənməsinə nail olur.

Belə ki, Kürsəngi Qazma İşləri İdarəsi Qırmakı üstü qumlu lay dəstəsini tam qalınlıqla açmaq şərtilə bir quyu qazmışdır ki, həmin quyudan gündəlik hasil edilən neft 5 tondur. Bundan başqa 3855 saylı quyu qazılaraq mənimlənməyə verilmişdir. Kürsəngi Qazma İşləri İdarəsinin qazdığı 3855 saylı quyuda qazma işləri başa çatdırılaraq quyunun mənimlənməsi işlərinə başlanılmışdır.

Kompleks Geoloji Kəşfiyyat və Topoqrafiya İdarəsi (KGKT idarəsi) dərinliyi 650 metr olan 3701 saylı quyuda (VIII-IX layda) qazma işlərini başa çatdırıb və həmin quyudan gündəlik 2 ton neft hasil olunması nəzərdə tutulub. İşlər əsasən Qırmakı altı lay (1850 metr dərinlikdə) və Qırmakı üstü qumlu lay dəstəsində (1300 metr dərinlikdə) həyata keçirilir.

Bibiheybət yatağında həyata keçirilmiş geoloji-texniki tədbirlər (bir laydan başqa laya keçərək neft artımına nail olmaq üçün süzgeçlərin yaradılması, su verən laylarda izolo işlərinin aparılması) nəticəsində daha çox neft əldə edilir.

2005-ci ilin ilk 6 ayı ərzində 20 fəaliyyətsiz quyu istismara daxil edilmişdir ki, bundan da 2600 t əlavə neft əldə olunmuşdur.

2005-ci ilin ilk 6 ayı ərzində 103 geoloji tədbir həyata keçirilmiş, 10-106 ton əlavə neft alınmışdır.

Производители работ
Исполнительное Комитет
на ведение судоходства
Биб-Зибатской бухты
и на ведение портов

15 Мая 1923
№ 79

Его Высочество
Господину Начальнику Бакинского
Порта.

При сем ниже чешь препроводить копии
нижеизложенных отношений

- 1/ Журнала Технического Совещания № 29.
- 2/ Заведения Инспектора работ.
- 3/ Отношения Исполнительного Комитета № 10
- 4/ Отношения Начальника работ Петровского
порта от 5 Декабря с/г. за № 723.
- 5/ Заведения 52 Бакинского по портовым де
лам. Присутствия - журнал № 13.
- 6/ Бакинского Общества Каспийских Судово
дителей за № 28.
- 7/ Министерства Торговли и Промышленности
от 18 февраля 1912 г. за № 1264.
- 8/ Комитета Съезда Судовладельцев от
13 февраля за № 1116.
- 9/ Министерства Торговли и Промышленности
от 3 Марта 1912 г. за № 280.

и покорнейше просить выдать разрешение
и покорнейше просить выдать разрешение
поставить с одним землесос для работ на
Бакинской косе, для приведения в работ
внешки, согласно указанию Технического Со
вещания Отдела Торговых Портов. Эта рабо
та будет производиться под наблюдением

365

Святого тка Срочно выдать
согласование Бакинскому
программу работ заливке Бакинской
Гавани ввиду работ на подходе
Бакинскому порту от 8/12/23

А. В. Думанов, Пред. С. В. В.

Согласование с И. И. П. С.

Одна из тех, которые выдают
нашего соглашения, и мы
всегда работаем наравне с
вами. Давайте знать. А. В.

Т Е Л Е Г Р А М М А

МОСКВА - АЗНЕФТИ СОЛОВЬЕВ

караване на пути из Баку в Астрахань
всп. на бидк поставлены перед совершившимся фактом против
чего протестовали заседания Госкаспе первого апреля являя
что считают караван принадлежащим Азнефти т.к. Соглашение
состоялось только по вопросу помощи Азнефти ремонту Сорново
Нижнего Новгорода также отпуска каравану стальных канатов
т.к. Подтверждая полностью нашу телеграмму 20 февраля № 821
считаем совершенно некорректным аривдовать сваряды которые
оставляют принадлежность и ответственности т.к. Повторно
подчеркиваем первоочередное значение работ заливки бухты и б
без нефти не нужен и великий канал т.к. Требуемше материал
выслать дополнительно 21 /IV 1923

СЕРГЕЕВИЧ

Р. С. Ф. С. Р.
Совет Труда и Оборон
Г. С. П. Л. А. Н.
ПРЕЗДИУМ
14 Мая 1923 г.
№ 4691

И. И. П. С. Копия - ГУТ на № 12

И. И. П. С. Копия - ГУТ на № 12

В заседании транспортной секции Госплана
с.г. по вопросу о передаче от НКПС Азнефти
теплого каравана для заливки Биб-Зибатско
статьей НКПС было заключено с состоявшем
Фонини и т. Саврезовским частном соглашении
с.г. удовлетворяя тем обе стороны на текущий
ный год, на этом основании Госплан пришел к
что вопрос временно урегулирован, и поручил
установить и согласовать основания районна
воления каравана в будущем году.

Имея от ГУТ'a получено уведомление, что
соглашение не имело места, распределение ка
кую навигацию сделано без ведома Азнефти
отозвано 1-го апреля в заседании в ГОКАСПЕ.
Одновременно с сим ГУТ настаивает на пе
го вопроса.

Президиум Госплана просит об'яснений НК
изложенному с одновременным постановлением
шлях между т. Фонини и т. Саврезовским от 1
с.г. с которым велел представитель НКПС
Транспортной Секции 18 апреля с.г.

А. С. С. Р.

ГОСУДАРСТВЕННОЕ ОБЪЕДИНЕНИЕ
азербайджанского
нефтяной промышленности
(АЗНЕФТИ)

Техническое Бюро

25/5 1923 г.

15/6/23

г. Баку

НАЧАЛЬНИКУ АЗНЕФТИ.

Прому Вашего распоряжения о выдаче
бывш. Главному Инженеру по заливке Биб-
Зибатской бухты - П. Н. ПОТОЦКОМУ трехсот
300/ рублей по товарному индексу Азнефти
за МАЙ мес. 1923г. за работы по обстали
нию: 1/океанического плана и сметы до
заливки северной и южной частей Биб-Зибат
ской бухты, 2/записки по обследованию со
стояния землеоосного каравана бывш. "Сор
ново" и 3/докладной записки о целесооб
разности применения к работам по устрой
ству Волжско-Каспийского канала землеоос
ного каравана, работавшего при заливке
бухты.

УПРАВЛЯЮЩИЙ ТЕХНИЧЕСКИМ БЮРО

Копия.

КОМИТЕТЪ
Судовладельцев
С.-ПЕТЕРБУРГА.

Въ Отдѣлѣ Торговыхъ Портовъ.

Новый переулокъ, № 4.

Телефонъ 266-37.

13 Февраля 1912 г.

№ 1116.

Имѣя въ виду, что прорытие канала черезъ Балтскосу, разрѣшенное по журналу Бакинскаго Портового Присва 16-го Декабря п.г., № 13, можетъ оказывать вредное и на безопасность стоянки судовъ въ Бакинской бухтѣ, Комиссаръ Судовладельцевъ имѣетъ честь покорнѣйше просить Отдѣлѣ Торговыхъ Портовъ не разрѣшать приведенія въ исполненіе этого постановленія и приглашенія для представленія ній при обсужденіи этого вопроса представителя Комиссара Александра Архистарховича Крыжановскаго /Новый пер. 4/.

Председатель Комитета /подпись/,

Вѣрно За Дѣлопроизводителя И. Назарова.

Съ исполнителю въ три

МИНИСТЕРСТВО
Торговли и промышленности

Горный Департаментъ.

Отдѣленіе нефт. пром.
столь 1.

3 Марта 1912 г.

№ 280

С.-Петербургъ.

Въ Исполнительный Комитетъ для руководства работъ по асыпкѣ Бабьинской бухты.

Есть дополненіе къ отношенію отъ 4-го Мая 1912 года за № 267, Горный Департаментъ провозглаетъ при семъ въ Исполнительный, отзывъ, копию съ прошенія Комитета съ Судовладельцевъ въ Отдѣлѣ Торговыхъ Портовъ отъ 13 Февраля 1912 г. за № 1116:

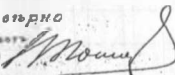
Выше-директора /подпись/.

начальника Отдѣленія /подпись/.

Съ исполнителю въ три

Директору работъ

Исполнитель

ÜÇÜNCÜ BÖLMƏ

Azərbaycanın neft sənayesinin yeni inkişaf mərhələsi

Kərki və bədən «Dədə Qorqud» müdriyyəti ilə – «İstiqal»a doğru...

Orta əsrlərdən başlayaraq Azərbaycanda uzun müddət neftin çıxarılması üçün ən sadə üsul – kərki və bədən istifadə edərək, dayaz quyuların qazılmasından ibarət olmuşdur. Bu quyuların dərinliyi 30 metrədən artıq olmurdu. Belə quyuların qazılması üçün fəhlələr quyuya düşüb təhlükəli şəraitdə işləyirdilər. Bu üsulla qazılan neft quyularının gövdəsi çox vaxt dördbucaqlı, gah da dairəvi şəkildə olurdu. Quyular daxilində çapılıb qazılan süxurlar bədən və dolamaçarx vasitəsilə yer səthinə qaldırılırdı. Qeyd edək ki, neftə olan tələbat artıqca neft quyularının daha dərin laylarda və daha tez qazılması tələb olunurdu.

Bütün dünyada neft səltənəti kimi tanınan Azərbaycanda «qara qızıl» hələ qədim zamanlardan çıxarılmışdır. Azərbaycanda, Abşeron yarımadasında neft istehsalının tarixi XVIII-XIX əsrlərin tarixi qaynaqlarında daha əhatəli şəkildə işıqlandırılmışdır.

Əvəzsiz və tükənməz sərvət sayılan neftin yüz illərlə inkişafı və ondan istifadə tarixinə təkrar-təkrar nəzər salsaq Bakı neftinin dünya neft tarixi salnaməsində kifayət qədər öz yerini tutmuş olduğunu görürük.

Tarixçi mütəxəssislərin araşdırmaları nəticəsində məlum olub ki, hələ e.ə. VII-VI əsrlərdə Abşeron yarımadasında neft çıxarılmış, ərəb və İran tarixçilərinin IX-XI əsrlərə aid yazılı mənbələrində Bakının adı ilk növbədə Abşeronun neft və qaz fontanları, mineral su bulaqları və palçıq vulkanları ilə bağlı xatırlanır. Abşeron nefti haqqında qədim və orta əsrlər Şərq mənbələrində dövrümüzdə qədər gəlib çatmış külli miqdarda dolğun məlumatlar vardır.

Azərbaycanda neftin hələ eramızdan əvvəlki dövrlərdə çıxarılmasını mənşəcə yunanlı Roma tarixçisi Ammian Marsel, məşhur alban tarixçisi Moisey Kalankaytuksi öz əsərlərində müfəssəl təsvir etmiş, neftdən həm müalicəvi, həm də hərbi məqsədlərlə istifadə olunduğunu qeyd etmişlər.

IX əsrdə yaşamış ərəb səyyahı Əhməd Bələzorinin, X əsr ərəb tarixçisi Məsudi Əbdülhəsən ibn Hüseyinin, Əl-İstərxinin, XII əsr ərəb tarixçisi Məhəmməd ibn Nəcib Bekranın, Həməvinin qeydlərində Abşeron torpaqlarında hələ o dövrlərdə ağ və qara rəngli neftin çıxarıldığı, neft çıxaran şəxslərdən vergilərin yığılması, hətta neftin emal olunması barədə məlumatlar öz əksini tapmışdır.

XIII əsrdə Mərkəzi Asiyadan keçərək Çinə səyahət etmiş məşhur venetsiyalı səyyah Marko Polo ilk avropalılardan biridir ki, Abşeron yarımadasında neftin çıxarılması barədə məlumat vermişdir.

Bakı ərazisində neft quyularının sayı barədə ilkin məlumat isə XVI-XVII əsrdə yaşamış İran müəllifi Əmin-ər-Raziyə məxsusdur. Müəllifin yazdığına görə, 1601-ci ildə Bakı ətrafında 500-ə yaxın neft quyusundan qara və ağ neft çıxarılmış.

Azərbaycanda neft istehsalının tarixi barədə dolğun məlumatlar 1320-ci ildə Azərbaycan ərazisindən keçən Fransa missioneri Jerden Katalini de Severakın, 1474-1479-cu illərdə Venetsiyalı diplomat İosafat Barbaronun, XV əsrdə İrana və Hindistana səyahət edərkən Azərbaycanın ərazisindən keçmiş məşhur rus səyyahı Afanasi Nikitinin, 1647-ci ildə Bakıda səyahətdə olmuş türk səyyahı Övliyyə Çələbinin, İtaliya səyyahı Pyetro Dela Valenin, Almaniya səyyahı Engelbert Kempferin və digər səyyah və tarixşünasların müfəssəl təsvir olunmuş qeydlərində, neftdən yanacaq kimi, lampalara təkərək evlərin işıqlandırılması zamanı, hərbi işlərdə, müalicə məqsədilə istifadə olunduğu göstərilir.

Neft dəvə karvanları vasitəsilə dəri tuluqlarda daşınırdı

Əlverişli coğrafi mövqeyi (ən əsası Azərbaycanın Böyük İpək Yolunun üzərində yerləşməsi), rahat limanı onun Yaxın və Orta Şərq ölkələri, Avropa və Asiya dövlətləri ilə ticarət

əlaqələrinin inkişafı üçün imkan yaratdığından, Bakı getdikcə Xəzər dənizinin əsas liman şəhərinə çevrilirdi. O dövrün mənbələrindən bizə məlum olmuşdur ki, Bakı artıq XIX əsrin son 25 ili ərzində özünün saysız-hesabsız mədənlərinin neməti və bir çox neftayırma zavodlarının istehsal etdiyi məhsullarla neft dünyasında hökmranlıq etməyə başlamışdır. Bakı dünyanın bu vacib əmtəəsi ilə ticarətdə tarazlığı saxlamağa nail olmuş, onun qara qızılla dolu yeraltı xəzinələri bu mühüm

məhsula olan tələbatı ödəməklə dünya bazarında neftin bahalaşmasına imkan verməmişdir.

Azərbaycan dünyada təbii qazdan yanacaq və s. məqsədlər üçün istifadə edən ilk ölkə olmuşdur. Bunu bir sıra yazılı mənbələr, tarixi sənədlər, Bakı yaxınlığında, Suraxanıda atəşpərəstlərin orta əsrlərdən qalmış qazla yanan qədim abidəsi və ocaqları sübut edir.

Neftin primitiv üsulla çıxarılması

Azərbaycanda ibtidai mexaniki qazma üsulunun nə zaman meydana çıxdığını son illər əldə edilən məlumatlardan bilmək olar. Abşeronda neftə olan ehtiyac artdıqca, daha çox neft kəhrizləri qazılmağa başlanmışdır. Hələ XVIII əsrin or-

tarlarında Amerikada nefti yer səthinə çıxan gölməçələrdən əski parçalarına hopdurmaqla sıxıb yığmışlar. Azərbaycanda isə o dövrlərdə artıq tanınmış neftçi nəsilləri meydana gəlməyə başlamışdı.

XVIII əsrin əvvəllərində Xəzər dənizinin sahilindən 19 metr məsafədə 2 neft kəhrizi olub. Bu kəhrizlər hələ XVI əsrdə dəniz zolağında qazılmışdı. Sonralar Xəzər dənizinin qalxması nəticəsində kəhrizlər suyun altında qalmışdır.

Əldə edilən məlumatlara görə 1844-cü ildə Zaqafqaziya İdarə Şurasının üzvü mühəndis V.N. Semyonov neft istehsalının vəziyyəti ilə tanış olmaq üçün Bakıya göndərilir. O, Bakıda neft quyularının qazılması üsulları ilə tanış olduqdan, azərbaycanlı mütəxəssislər və ustalar ilə görüşüb məsləhətləşdikdən sonra, 1844-cü il dekabrın 22-də Rusiyanın Zaqafqa-

ziya vilayəti rəhbərliyinə, general Neydqartın adına məktubla müraciət edərək, neft quyularının mexanikləşdirmə üsulu ilə qazılmasını təklif etmişdir.

1846-cı ildə Maliyyə Nazirliyi bu faydalı iş üçün 1000 manat gümüş pul ayırır və Bakıda neft istehsalına rəhbərlik edən mühəndis Alekseyev yerli mütəxəssislərlə birlikdə Bibiheybətdə mexaniki üsulla neft quyusunun qazılması üçün dorqurur. O vaxtlar bu sahədə neft verən hələ 25 kəhriz var idi.

1847-ci il iyulun 14-də Knyaz Vorontsov Rusiya hökumətinə bu ilk sənaye neft quyusunun (26№-li) mexaniki üsulla qazılıb qurtardığı və ondan yaxşı neft alındığı barədə məlumat verir. Bundan sonra həmin sahədə yenə də mexanikləşdirilmiş üsulla 2-ci – 27 nömrəli quyu qazılıb istismara verilmişdir.

Belə bir faktı da qeyd etmək ki, 1870-ci ildə torpaq ölçən A. Avilov Bibiheybətəin xəritəsini tərtib edərkən orada 25 kəhrizin və 2 quyunun olmasını da göstərmişdir.

BELƏLİKLƏ, TARİXİ SƏNƏDLƏRƏ İSTİNADƏN MEXANİKİ ÜSULLA DÜNYADA İLK NEFT QUYUSUNUN 1847-Cİ İLDƏ AZƏRBAYCANDA QAZILMASI DANILMAZ BİR FAKTDIR.

Təhkimçilik sisteminin ləğv edilməsi ilə əlaqədar olaraq XIX əsrin 70-ci illərində manufaktura sənayesi fabrik-zavod istehsalı mərhələsinə keçdi. Bununla da neft sənayesinin intensiv inkişaf dövrü, şəxsi sahibkarlıq erası başlandı. Məhz həmin illərdə neft istehsalında sənaye çevrilişi baş verdi – adi üsulla qazılan quyular, neftin sənaye üsulu ilə çıxarıldığı quyularla əvəz edildi. Quyuların mexaniki üsulla qazılması nəticəsində adi üsulla qazılan quyuların sayı durmadan azaldı. Artıq 1879-cu ildə adi üsulla quyu qazılmırdı.

Mədənlərdə buxar maşınlarından getdikcə daha geniş istifadə olunurdu. Şübhəsiz, bütün bunlar neftin hasilatını artırmağa bilməzdi. 1872-ci ildə 1,4 milyon pud neft çıxarıldığı halda, 1894-cü ildə neft hasilatı 340 milyon puda, ABŞ-daki

səviyyəyə çatmışdı. Sonralar, 1901-ci ilə qədər Bakı neft hasilatına görə dünyada birinci yerə çıxmışdı.

1880-ci ildə Bakıda 195 neft emalı müəssisəsi (o cümlədən 15 iri zavod daxil olmaqla) var idi. Bunlardan yalnız 4-ü iri müəssisə idi ki, həmin müəssisələr 73 milyon 676 min pud kerosin istehsal edirdi.

Neftin emalına gəldikdə, qeyd etmək yerinə düşərdi ki, XIX əsrin birinci yarısında, daha dəqiq desək 1823-cü ildə Mozdok yaxınlığında və 1859-cu ildə Bakıda Dubinin qardaşlarının ilk iri neftayırma zavodları istifadəyə verilir. Əgər Mozdok yaxınlığındakı zavod ümumi neftayırma istiqamətində istifadə olunurdusa, Bakıdakı zavod əsasən ağ neft istehsalı ilə məşğul olurdu.

Ümumiyyətlə, XIX əsrin ikinci yarısında istismara verilmiş neftayırma zavodlarında ən çox ağ neft istehsal edirdilər. Lakin bunu da bilmək maraqlı olardı ki, neftin emalı zamanı daha iki məhsul yaranırdı: bunlardan biri benzin (ərəb dilində işlənən «lyubenzavi» - «yanan maddə» sözündən götürülüb), digəri isə mazut (ərəb dilində «mazkulat» - «tullantı» deməkdir) idi.

Uzun müddət emal nəticəsində əmələ gələn bu məhsullar istifadə olunmur, tullanır və yaxud yandırılırdı. Qısa müddət ərzində neftayırma müəssisələrinin sayının artması külli miqdarda benzin və mazut tullantılarının yaranmasına səbəb olurdu. Bu zavodların fəaliyyəti zamanı hər il 100 min tona yaxın benzin və mazutun bir hissəsi yandırılır, digər hissəsi isə xüsusi ayrılmış quyulara doldurulurdu.

XIX əsrin sonunda daxiliyanma mühərrikinin istifadəsi və avtomobil istehsalının intensiv inkişafı benzinin çox dəyərli məhsul olduğunu təsdiqlədi.

Neftçixarma və neftayırma sənayesi ilə bərabər neft kəmərləri sistemi, neftin nəqli, qazma üsulları və sənayenin inkişafı təşkilində tərəqqi nəzərə çarpırdı. 1884-cü ildə neft mə-

dənlərini emal müəssisələri ilə birləşdirən 6 neft kəmərinin sayı üç ildən də az müddət ərzində inkişaf edərək 15-ə, ümumi uzunluğu isə 100 milə çatdırılmışdı.

XIX əsrin axırlarına yaxın neftin və neft məhsullarının ümumi daşınmasının 20%-i dəmir yolunun payına düşürdü. Bu fakt onu göstərir ki, neft və neft məhsullarının dəniz vasitəsilə daşınması ucuz başa gəlirdi və Bakı limanında daşınmaların həcmi xeyli artmışdı. 1890-cı ildə Xəzərdə neft daşıyan tankerlərin sayı artıq 54-ə çatmışdı. Onların ümumi tutumu 1 milyon 570 min kub fut idi.

Neftin Xəzər dənizində tankerlərlə nəqli 1880-ci ildə 15 milyon pud idisə, 1890-cı ildə bu rəqəm 118 milyon 600 min puda çatmışdı.

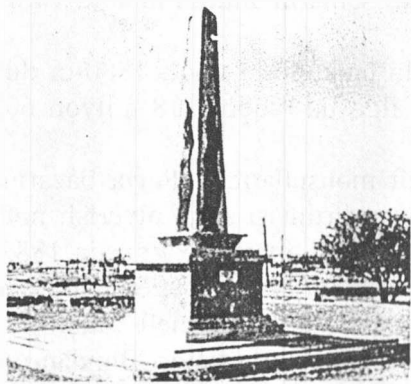
XIX əsrdə neft və neft məhsullarının dünya bazarına çıxarılması, onun istehlakçıya çatdırılması daha əlverişli nəqliyyat vasitəsi axtarış tapmaq zərurəti ortaya çıxarmışdı. 1883-cü ilin may ayında Zaqafqaziya dəmir yolunun – Bakı-Batumi xəttinin işə düşməsi ilə Avropa bazarlarında neft satışı üzrə Amerika və Rusiya arasında əsl rəqabət başlayır. Bundan əvvəl Bakı nefti Avropaya cüzi miqdarda gedib çıxırdı. Təəccüblü deyildi ki, bu neft Baltik dənizində tankerlərlə doldurulana qədər uzun məsafədə su və quru yolu qət etməli idi. Zaqafqaziya dəmir yolunun tikilişi bu məsafəni azaldıb 560 milə endirdi və qısa yolla Bakı neftini Avropa istehsalçısına yaxın məsafəyə çatdırdı.

Neft hasilatının ildən-ildə artması isə onun nəqli üçün digər, daha sərfəli nəqliyyat vasitələri axtarış tapmağı tələb edirdi.

Neft kəmərlərinin praktik üstünlükləri olsa da, istehsalçılar buna tələsmirdilər. Bundan əlavə, 1886-cı ilin ortalarına qədər hökumət də belə təkliflərin əleyhinə idi. Çünki boru kəməri onun sərmayəçilərinə dividend təminatı verməli idi,

bir də ki, digər nəqliyyat növləri arasında rəqabətə son qoyulurdu.

Çox keçmədi ki, kəmərin çəkilməsi üçün hökumət tərəfindən komissiya yaradıldı. Lakin xam neftin yoxsa neft məhsullarının (emal olunmuş neft) daşınması üçün kəmərin çəkilməsi məsələsi ortaya çıxanda əsas iri neftayırma zavodlarının sahibləri öz narazılıqlarını bildirdilər, çünki xam neftin Batuma nəqli, orada yeni neftayırma mərkəzlərinin yaradılmasına zəmin yaradacaqdı.

Balaxanı sahəsində mexaniki üsulla Ağarza Mirzəyevin qazdırdığı ilk quyunun abidəsi

Nəhayət, 1897-ci ildə Bakıdan Batuma birbaşa neft kəməri çəkildi. Bu kəmər vasitəsilə ağ neft ixrac olunurdu. Bu marşrutla daşınan neftin həcmi 1900-cü ildə 1 228 166 pud, 1901-ci ildə 3 140602 pud, 1902-ci ildə 4130593 pud, 1904-cü ildə 3993000 pud olmuşdur.

Zaqafqaziya dəmir yolu vasitəsi ilə daşınma-

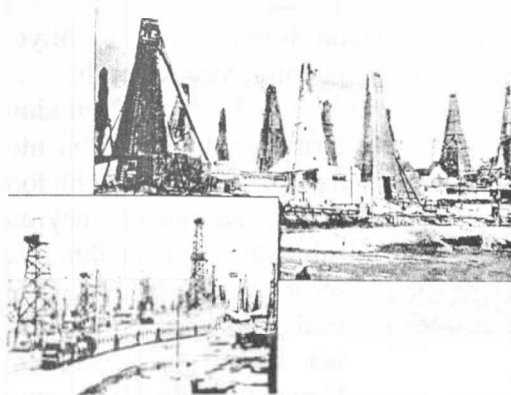
nın 1901-ci ildən artması, əsasən, neft kəmərinin tam işə düşməsi (1900-cü ildə) ilə bağlıdır.

Abşeronun qədim tarixə malik Balaxanı – Sabunçu – Ramana yataqları XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində neft sənayesinin intensiv inkişafına güclü təkan vermişdir.

Tarixi sənədlərə görə, 1869-cu ildə Balaxanı kəndi yaxınlığında mexaniki üsulla bir quyu qazılır. Ağarza Mirzəyevin qazdığı bu quyu güclü qaz fontanı vurur.

İki il sonra 1871-ci ildə A. Mirzəyev bu sahədə yenidən bir quyu da qazdırır və nəticədə 42 metr dərinlikdən neft fontanı vurur. Elə bu vaxtdan zəngin ehtiyata malik olan Balaxanı – Sabunçu – Ramana yatağının sənaye miqyaslı işlənmə tarixi başlamışdır.

Qısa müddət ərzində Balaxanı sahəsində yeni quyuların qazılması ilə məşğul olanların sayı çoxalır. 1873-cü ildə Balaxanı sahəsində 38 metr dərinliyində qazılmış quyu daha güclü neft fontanı vurur ki, bundan sonra da bu yatağa olan

Bakı mədənlərinin ümumi görünüşü

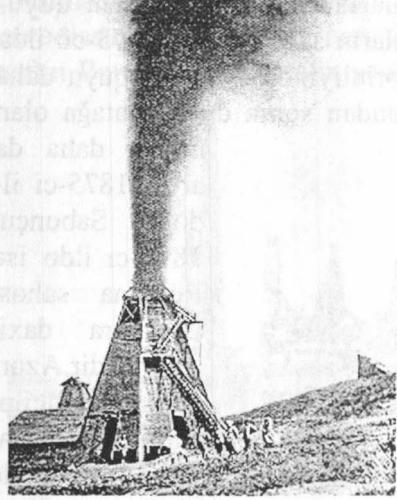
maraq daha da artır. 1875-ci ildə Sabunçu, 1890-cı ildə isə Ramana sahəsi istismara daxil edilmişdir. Azərbaycan neftçilərinin sərt rəqabət şəraitində qazma texnikası və neftin emalı texnologiyasına gətirdikləri bir çox yeniliklər

bu yataqların istismar tarixi ilə əlaqədardır. Məsələn, 1905-ci ildə Balaxanıda dünya neft sənayesi tarixində ilk dəfə olaraq kompressor istismarı tətbiq edilmişdir. 1911-ci ildə Suraxanıda ilk dəfə hərlənən qazma üsulundan istifadə olunmuş, Ramana-da ilk dərinlik nasoslari işə salınmış, qazlift sınaqdan çıxarılmışdı.

1890-cı illərdə istismarına başlanmasına baxmayaraq Ramana tez bir zamanda neft mədənləri arasında mühüm bir mövqə tutmuş, elə ilk günlərdən fontanlı neft sahəsi kimi şö-

rət qazanmışdır. Bu neft mədəninə 1895-ci ildə quyuların birində vuran fontandan 68 milyon 400 min pud neft hasil oldu ki, bu da həmin dövrdə Bibiheybətlə Sabunçu mədənlərindəki fontanların verdiyi məhsuldan artıq idi.

1894-cü ildə Moskva-Qafqaz şirkətinin Ramana gölündə apardığı təmir-bərpa işləri nəticəsində Ramana mədənlərinin neft hasilatı xeyli artmışdır. Təkcə bu şirkət 1894-cü ildə Ramanadan 20 milyon pud neft hasil etmişdir.

Neft fontanı

Bibiheybət mədənlərinə gəldikdə isə bu mədən, öz nəhəng güclü fontanları ilə hamını heyrətə salmışdı. 1896-cı ildə Abşeron yarımadasında 1050 futdan az dərinlikdən fontan verən quyu yox idi.

Doqquz fontan verən quyunun məhsulu birlikdə 67 milyon 479 min pud olmuşdu ki, bu da dərinliyi 1050 futdan artıq olan 228 quyunun birlikdə verdiyi məhsulun 3/1-i idi.

Əslində Bibiheybətdəki iki fontan vuran quyunun məhsulu bütün fontan vuran quyuların verdiyi məhsulun cəminin 3/2-sindən artıq idi.

1891-ci ildən 1904-cü ilədək Bibiheybətdə 49 quyu fontan vurmuşdu, bunlardan birlikdə 386 milyon 500 min pud neft əldə edilmişdi. Bunlarla müqayisədə Ramanadakı fontan vuran 47 quyudan 302 milyon pud, Sabunçudakı 42 fontan vuran quyudan 189 milyon 800 min pud, bütünlükdə isə Abşer-

ron yarımadasında 138 fontan vuran quyudan 878 milyon 300 min pud neft hasil olunmuşdu.

Azərbaycan həmin dövrlərdə çar Rusiyasının müstəmləkəsi idi. Abşeron yarımadasında hasil olunan neft isə bir mərkəzə, çara məxsus idi. Arxiv sənədlərindən əldə etdiyimiz məlumatlar bu faktı təsdiq edir. Məlumata görə, tanınmış jurnalist, ingiltərənin «Petroleum world» jurnalının redaktoru C. Henri Bakıya səfəri zamanı gördüklərindən mütəəssir olmuş və həyata keçirilmiş nəhəng işlərin həcmindən, Bakının gözəlliyindən, şəhərin çoxmillətli əhalisinin tarixindən, şəhərdəki və şəhər ətrafındakı neft mədənlərindən maraqlı kitab yazmışdır. C. Henri qeyd edirdi ki, «Bakı unikal şəhərdir, onun canlı məxluqla bağlı həyatı qiyamlar, məhəbbət əfsanələri, xatirələrlə doludur. Bunlardan başqa Bakı hüduzsuz neft yataqlarına məxsusdur. Bu ölkədə biz rus neftindən danışırıq; əslində isə Bakı neftindən söhbət açmalıyıq, çünki Rusiyanın bütün nefti Bibiheybət və Balaxanı – Sabunçu – Ramana neft mədənlərindən gəlir. Bu iki qurum dünyada ən məşhur neft mədənləridir ki, böyük Rus imperiyasının lap cənub ucqarında yerləşir».

Balaxanı-Sabunçu-Ramana yatağında məhsuldar qatın ancaq üst hissəsinin horizontları istismar olunurdu. Güclü neft fontanları hesabına hasilat yüksək temple artırdı. Bu yataqda hasil olunan neft vaxt dünyada çıxarılan neftin 80%-ni təşkil edirdi.

Təkcə XX əsrin əvvəllərində – 1901-ci ildə Azərbaycanda 11,5 milyon ton neft hasil olunmuşdur ki, bu da həmin ildə dünyada çıxarılan neftin 50%-dən çoxunu təşkil etmişdir. Ümumiyyətlə, 1900-cü ildən 1904-cü ilədək dünya neft hasilatı 126 dəfə, təbii qaz hasilatı isə 197 dəfə artmışdır.

Aşağıda Abşeron yarımadasında neft hasilatının 1891-1913-cü illərdəki göstəriciləri maraqlıdır.

Abşeron yarımadasında hasilatın cəmi	
İl	Hasilat (pudla)
1891-ci il	247 568 400
1892-ci il	286 513 840
1893-cü il	324 529 197
1894-cü il	297 551 084
1895-ci il	377 426 620
1896-cı il	386 116 781
1897-ci il	421 727 161
1898-ci il	485 943 348
1899-cu il	525 217 415
1900-cü il	600 763 812
1901-ci il	671 276 263
1902-ci il	636 831 120
1903-cü il	596 604 805
1907-ci il	473 508 392
1910-cu il	494 274 722
1913-cü il	447 718 455

Şübhəsiz ki, köhnə quyular getdikcə öz əhəmiyyətini itirməyə başlayırdı. Digər neft mədənləri ilə müqayisədə Bibiheybətdə qazılıb istismara verilmiş quyuların sayı o qədər az idi ki, onlar köhnə quyularda neft hasilatının orta hesabla azalması haqqında çox çətin ki, müəyyən təsəvvür yarada bilərdi. Balaxanı–Sabunçu–Ramana neft mədənlərinə aid statistik məlumatların Bibiheybət mədənlərinin statistik göstəriciləri ilə müqayisə belə bir faktı üzə çıxarır ki, Bibiheybətdəki quyular orta hasilat baxımından digər neft mədənlərindən dah çox sabit olmuşdur.

Hələ o vaxtlar Rusiya imperiyasında duru yanacaq artan tələbat çar hökumətini iltizam sisteminin ləğvi haqda fikirləşməyə məcbur etdi. 1872-ci il fevral ayının 17-də iltizam sistemi ləğv olundu.

Qanuna əsasən, həmin vaxtdan başlayaraq neft yataqları açıq satış vasitəsilə ayrı-ayrı şəxslərə birdəfəlik satılmalı idi. 1872-ci il fevral ayının 1-də Sankt-Peterburqda Rusiya imperatoru II Aleksandr «Neft sənayesi və fotogen istehsalından aksizlər haqqında qaydalar» layihəsini təsdiq etdi. Bununla da, rus, xarici və yerli kapital maqnatları üçün Azərbaycan neftinə doğru geniş yol açıldı.

XX əsrin əvvəllərində Bakıya xarici kapital axını gücləndi və o, neft sənayesində artıq aparıcı mövqə tutdu. 1872-ci ilin dekabrında neft yataqları ilk dəfə müzayiqə (hərrac) vasitəsilə satışa qoyuldu. Həmin vaxt Bakı neftinə xüsusi maraq göstərən ingilis şirkətləri öz fəallıqları ilə seçildilər. 1893-1903-cü illərdə ingilis sənayeçiləri Bakı müəssisələrinə 47 milyon rubldan artıq sərmayə qoymuşdular. Artıq 1902-ci ildə Bakıda 39,4 milyon rubl məbləğində kapitalı olan 11 ingilis müəssisəsi fəaliyyət göstərirdi.

Rusiyanın iri burjuaziyası çoxmillətli idi. Onun tərkibində ruslardan başqa azərbaycanlı kapitalistlər – Hacı Zeynalabdin Tağıyev, Musa Nağıyev, Şəmsi Əsədullayev, Murtuza Muxtarov və başqaları var idi.

Azərbaycanda başlanan sosial-iqtisadi və ictimai dəyişikliklər zərurətindən irəli gələn kapitalist cəmiyyəti quruculuğu prosesi sənayenin və ticarətin inkişafı üçün əlverişli şərait yaratdı. Bu, Azərbaycan sahibkarlarının nümayəndələrinə imkan verdi ki, çarizmin siyasəti ilə bağlı məhdudiyətlərə, rus və əcnəbi kapitalistlərinin rəqabətinə baxmayaraq, sənaye, ticarət və nəqliyyat sahələrində Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafı, mədəniyyət ocaqlarının yaradılması, Azərbaycan milli cəmiyyətinin intellektual potensialının yüksəlişi, xalqın milli

mənlik şüurunun inkişafı üçün ümummillə əhəmiyyəti olan bir sıra müəssisələr yaratsınlar.

Kapitalizm dövründə Azərbaycan neft sənayesinin tarixini 3 əsas dövrə bölmək olar:

Birinci dövr – 1873-1898-ci illəri əhatə edir. Bu vaxt yaranmaqda olan kapitalist istehsal münasibətləri Azərbaycan neft sənayesinin inkişafını sürətləndirdi və o, Amerika neft sənayesinə çatdı.

İkinci dövr – 1899-1901-ci illəri əhatə edir. Azərbaycan neft sənayesi və neft emalı sahəsində birinci yeri tutaraq dünyada neft hasilatının yarısından çoxunu təmin edirdi. Bu dövr neftin çıxarılma və emalı prosesinin iri neft maqnatlarının əlində cəmləşməsi və xarici kapitalın Azərbaycan neft sənayesində daha sürətlə nüfuz etməsi ilə səciyyələnilir.

Üçüncü dövr – 1902-1920-ci illər arasında olan dövrdür. Bu vaxt Abşeronun neft mədənlərinin amansız istismarı nəticəsində Azərbaycanın neft sənayesi Amerika neft sənayesindən geridə qalmağa başladı, ancaq bununla belə, dünya bazarında əsas neft təchizatçılarından biri olaraq qaldı.

Çox qısa müddət ərzində milli kapital iqtisadiyyatın bir sıra mühüm sahələrində, xüsusilə neft sənayesində kifayət qədər möhkəm mövqə tutmağa başladı. Milli sahibkarlar XIX əsrin 70-ci illərinin əvvəllərində məhsuldar neft quyularının 80%-ni öz əllərində cəmləşdirdilər. Milli kapitalın nümayəndələri neft emalı sənayesində də getdikcə özlərinə etibarlı dayaq yarada bildilər.

Bakı rayonunda fəaliyyət göstərən 46 zavoddan 25-i və ya 54%-i azərbaycanlılara məxsus idi. Xarici sahibkarlardan müəssisə və şirkətlərin təşkilini, idarəetməni, neft hasilatı, emalı. Eləcə də nəqliyin müasir formalarını öyrənən milli sahibkarlar bununla öz şirkətlərinin inkişafına nail oldular. Bunun nəticəsində həmin şirkətlər çox tezliklə o dövrün ən sabit

və kifayət qədər əhəmiyyətli neft şirkətləri sırasına çıxdılar. Ancaq o da həqiqətdir ki, belə müəssisələrin sayı çox deyildi. Məsələn, 1883-cü ildə neft sənayesi müəssisələrinin 135 sahib-i sırasında 17 azərbaycanlı var idi.

XIX əsrin axırlarında 167 neft sənayesi şirkət və müəssisələrindən 49-u və ya 29,3%-i azərbaycanlılara məxsus idi. İstehsal gücü 10 milyon rubldan çox olan müəssisələr qrupunda milli kapitalı yalnız Hacı Zeynalabdin Tağıyev, Musa Nağıyev və Şəmsi Əsədullayev təmsil edirdilər. XX əsrin əvvəllərində milli sahibkarların mövqeləri bir qədər möhkəmləndi. 1914-cü ilin məlumatına görə, 58 nəfər azərbaycanlı sahibkara 83 şirkət məxsus idi.

Hacı Zeynalabdin Tağıyev Azərbaycanın ən iri sahibkarı, sənaye, maliyyə və ticarət sahəsində milli sahibkarların yuxarı təbəqələrinin ən nüfuzlu simalarından biri idi. O, hökumətin Azərbaycanın iqtisadi və ictimai-siyasi həyatına aid bütün məsələlərin müzakirəsində çox fəal iştirak edirdi.

Sonralar o, 1896-cı ildə Londonda yaradılmış ingilis şirkətinin - «Bakı Rus nefti cəmiyyəti»nin direktorlarından biri oldu. Müəyyən dövr ərzində ingilis kapitalistləri Bakı neft mədənlərini almaq üçün H.Z. Tağıyevin nüfuzundan istifadə edirdilər.

Azərbaycan neft sənayesinin inkişafının bir çox mühüm məsələlərinin həllində yaxından iştirak edən Tağıyev Bakı neft sənayeçilərinin bir sıra birliklərinin yaradılmasının, «Bakı standartı», «Bakı kerosin zavodları sahiblərinin ittifaqı», «Xəzər gəmi sahiblərinin ittifaqı» kimi iri sazişlərin təşəbbüsçüsü idi. Bu qrupların yaradılmasında məqsəd Rusiyanın daxili bazarlarında iri şirkətlərə müqavimət göstərmək, Azərbaycanın neft məhsullarını dünya bazarlarına çıxarmaqdan ibarət idi.

Avropada nüfuzlu sayılan «Brokhauz və Yefron» ensiklopediyalarında böyük kimyaçı alim D.İ.Mendeleyevin dərc

etdiyi məqalədə deyilir: «Hacı Zeynalabdin Tağıyev Bakı neft sənayesində əsas hərəkətə təkan verən şəxslərdən biridir. O, Bakıda, Bibiheybətdə dəniz qırağında ağıla gəlməyən qüvvə ilə inadla quyu qazmağa başlayır və qazdığı çoxlu quyuların hamısı güclü neft fontanı vurur. Neft hasil edilən yerin yaxınlığında böyük zavod tikir, Rusiya şəhərləri ilə ticarətə başlayır, işlərini çox ehtiyat və bacarıqla elə idarə edir ki, Bakıda baş verən çoxlu böhrandan salamat çıxır».

Musa Hacıəli oğlu Nağıyev XIX əsrin son illərində Balaxanıda, Sabunçuda, Əmircanda, Ramanada neft çıxan torpaq sahələrini icarəyə götürür. Əvvəllər onun mədən fəaliyyətinin çox da uğurlu deyildi, lakin sonralar Musa Nağıyevin mədənlərindəki quyulardan neftin fontan vurmaları 1887-ci ildə yaradılmış «Musa Nağıyev» şirkətinin istehsalat fəaliyyətinin xarakterinə güclü təsir göstərir. Artıq bu şirkət 1913-cü ildə Bakının ən sabit işləyən şirkətləri sırasına daxil idi.

Şəmsi Hacı Əsədulla oğlu Əsədullayev 1874-cü ildə kiçik bir torpaq sahəsi alıb orada neft hasilatı müəssisəsi yaratdı. 1893-cü ildə onun yeganə neft quyusundan 23 milyon pud neft çıxarıldı, 1895-ci ildə isə hasilat 40 milyon puda çatdırıldı. Nəticədə onun müəssisəsi «Şəmsi Əsədullayev» neft hasilatı və emalı kontoruna çevrildi. Çox keçmədi bu kontor əsas kapitalı 10 milyon rubldan artıq olan iri neft sənayesi müəssisəsi sırasına çıxdı. XX əsrin əvvəllərində kontor səhmdar cəmiyyətə çevrildi. Həmin cəmiyyət Bakı rayonunda bütün neft hasilatının təxminən 60%-ni verən 12 şirkətdən biri oldu.

«Podrat» qazma kontoruna başqa bir milli sahibkar Murtuza Muxtarovun adı ilə bağlıdır. O, XIX əsrin axırlarında Bibiheybətdə qazma avadanlıqları zavodu inşa etdi. Bu zavod Rusiyada neft avadanlığı istehsalı üzrə ilk xüsusi müəssisə idi. 1906-cı ildə M. Muxtarov «Qazma avadanlığı sahibləri sindikası»nın və «Neft quyularının qazılması üzrə Bakı podratçıları Cəmiyyəti»nin əsas iştirakçılarından biri oldu. Onun 1903-cü

ildə yaratdığı neft emalı şirkəti 1913-cü ildə əsas kapitalı 4 milyon rubl olan səhmdar cəmiyyətinə çevrildi. Cəmiyyət əsasən neft quyularının qazılması və neft avadanlıqlarının təmiri işləri ilə məşğul olurdu. Murtuza Muxtarovun podrat qazma ilə məşğul olan iki mexaniki zavodu fəaliyyət göstərirdi. 1913-cü ildə müəssisələrini tədricən genişləndirən M. Muxtarov daha bir mexaniki zavod inşa etdirdi. Bu zavod mədənləri iri qazma texnikaları ilə təmin edirdi.

Bütövlükdə neft sənayesinin qazma avadanlıqlarının istehsalı sahəsində milli sahibkarlar kifayət qədər möhkəm mövqə tutmuşdular. 1883-cü ildə Bakının 100 kerosin zavodu sahiblərindən 41-i azərbaycanlı idi.

Azərbaycanın milli burjuaziyasında ikinci nəsil neft sənayeçiləri də mövcud idi ki, onların da əksəriyyəti Abşeron köndlörünün keçmiş köndliləri, gənc enerjili insanlar idi. Onlar əvvəllər qəpik-quruşa satdıqları torpaqlarının artıq qiymətini bildirdilər.

Milli burjuaziyanın ikinci nəslinin nümayəndələri haqqında məlumatlar son dərəcə azdır. Aşağıda bəzi mənbələrdən götürülmüş ən çox tanınmış ikinci nəsil sahibkarlarının bəziləri haqqında məlumatlar veririk:

Abbasov, Ağa Əlizadə, Hacı Baba Ələkbərov, Əlibəyov, Əmiraslanov, Axundov, Aşurbəyov qardaşları, Ağa Ağa, Zəfər Babayev, Şıx Balayev, Hacıbala Həsənov, Cəbiyev, Qədimov, Əlibala Zərbəliyev, Hacı Mirbaba Əliyev, Kərbəlayi Abdulla Zərbəliyev, Quliyev qardaşları, Hacı Zeynalabdin Məmmədov və oğlanları Məmməd Yusif və Əli İsgəndər, Məmməd Hüseyn Məlikov, Mir-Tağı Mirbabayev, gəmi sahibləri Həmid Rəsulov və oğlanları Ağa Nağı və Ağa Səlim, Mövsüm Səlimov, Səfər Əliyev, Həsən Mustafayev, Əli Hüseyn Tağıyev, Əli Yaqub Sultanov, Rüstəmov qardaşları, Süleyman Səlimxanov və başqaları.

Bu milli burjuaziyanın tam olmayan siyahısıdır. Hər bir şəxs Azərbaycan burjuaziya sinfinin formalaşması prosesində bir mərhələni təmsil edir və onların əksəriyyətinin fəaliyyəti Rusiya imperiyasının çökməsi ərəfəsinə yaxın olan dövrləri əhatə edir.

İkinci nəsil milli burjuaziya nümayəndələrinə məxsus bəzi şirkətlərin adları yəqin ki, oxucular üçün maraqlı olar:

Şirkətin adı	Qısa xarakteristika
Ağa Əlizadə	Şirkət 1912-ci ildən neft çıxarır; 1913-cü ildə hasilat 50434 pud; Sahə – Balaxanı; məhsuldaar quyu - №5
Hacı Ələkbərov Baba	Kontor: Bakı, st. Poliseyskaya 23. firma 1911-ci ildən neft çıxarır; 1913-cü ildə hasilat – 437363 pud; Sahə: Balaxanı, Sabunçu; fəhlələrin sayı – 80
Əmiraslanov qardaşları	Kontor: Bakı. Firma 1907-ci ildən neft çıxarır; 1913-cü ildə hasilat - 1240398 pud; Sahə: Sabunçu, məhsuldar quyu-№11 Fəhlələrin sayı – 63
Aşurbəyov qardaşları	Kontor: Bakı, Serkovnaya 152. Firma 1901-ci ildən neft çıxarır; 1913-cü ildə hasilat – 738497 pud; Sahə: Sabunçu; məhsuldar quyu-№11; fəhlələrin sayı – 205
Hacıbala Həsənov	Şirkət 1913-cü ildən neft çıxarır; Sahə: Binəqədi
Quliyev qardaşları	Mədəndə kontor; firma 1907-ci ildən neft çıxarır; 1913-cü ildə hasilat – 158475 pud; Sahə: Sabunçu; məhsuldar quyu-

	№3; fəhlələrin sayı – 15
Əlibala Zərbəliyev	Kontor: Bakı, Marinskaya 103. Firma 1913-cü ildən neft çıxarır; 1913-cü ildə hasilat – 279235 pud; Sahə: Sabunçu; məhsuldar quyu-№4; fəhlələrin sayı – 30
Mir-Tağı Mirbabayev	Kontor: Bakı, Naberejnaya. Firma 1906-cı ildən neft çıxarır; 1913-cü ildə hasilat – 1936205 pud; Sahə: Ramana, Sabunçu, Balaxanı; məhsuldar quyu-№20; fəhlələrin sayı – 18
Həsən Mustafayev	Kontor: Bakı, st. Poliseyskaya. Firma 1906-cı ildən neft çıxarır; 1913-cü ildə hasilat – 184712 pud; Sahə: Balaxanı; məhsuldar quyu-№5; fəhlələrin sayı – 18

Neft emalı sənayesində Azərbaycan sahibkarlarının iştirakının azalması meylləri XX əsrin əvvəllərində özünü büruzə verməyə başlamışdır.

1913-cü ildə isə Musa Nağıyevin və Şəmsi Əsədullayevin zavodları Azərbaycanda fəaliyyət göstərən bütün neft emalı zavodlarının 45%-ə qədərində sahib olan və Rusiyanın neft məhsullarının 60%-ə qədərini istehsal edən 6 ən güclü müəssisələr qrupuna daxil idi.

Azərbaycan sahibkarlarının nümayəndələri mülk sahibliyinə də xeyli kaptial qoymuşdular. Milli burjuaziyaya məxsus onlarca ev onlara mənfiyyət verirdi. Senator Kuzminski qeyd edirdi ki, 1905-ci ildə Bakıda mülklərin 82,3%-i azərbaycanlıların əlində idi. H.Z. Tağıyev, M. Nağıyev, M. Muxtarov, Ş. Əsədullayev, Aşurbəyov qardaşları ən iri mülk sahiblərindən idilər. Onlar Rusiyanın və Avropanın bir sıra şəhərlərində də gözəl imarətlər tikdirmişlər.

M. Muxtarovun vəsaiti hesabına tikilmiş Vladiqafzadəkə məscid, Kislovodskdakı və Florensiyadakı gözəl mülklər

diqqətəlayiqdir. Tikintisinin maliyyələşdirilməsində H.Z. Tağıyevin də yaxından iştirak etdiyi Peterburqdakı məscid (bura bu gün də Avropada ən böyük məsciddir), Ş. Əsədullayevin Moskvada tikdirdiyi Teatr Mədəniyyət Mərkəzinin binası xüsusi zövqlə inşa olunmuşdur.

XIX əsrin axırlarında iri kapitalist dövlətlərinin kəskin rəqabət obyektinə çevrilən neft Bakıya tezliklə Avropa və Yaxın Şərqlə bazarlarında Amerika kapitalının mövqeyini zəiflətdi.

Azərbaycanda ən güclü fəaliyyət göstərən ingilis kapitalistlərindən ibarət 3 qrup yeni səhmdar şirkətlərinin təşkil edilməsi və neft müəssisələrinin satın alınması ilə məşğul idi. Bu qruplardan birinin rəhbəri İngiltərə bankının direktoru E. Qubbard, digər iki qrupun rəhbərləri isə A. Stüart və F. Leyn idilər.

1898-ci ilin sonunda E. Qubbardın rəhbərlik etdiyi qrup azərbaycanlı sahibkar H.Z. Tağıyevə məxsus mədənləri, o cümlədən dövlətə məxsus bözi neftli torpaqları alıb istismar etmək hüququ qazandı. Tağıyevin müəssisələri əsasında Londonda «Rusiyada neft maye yanacaq çıxaran cəmiyyət» («Oleum») yaradıldı. «Oleum» şirkəti təkcə 1897-ci ilin noyabrından 1898-ci ilin martına (cəmi 4 ay) qədər Tağıyevdən aldığı mədənlərdən 40 milyon pud neft hasil etmiş, bu isə cəmiyyətə 3 milyon rubldan artıq xalis gəlir gətirmişdi.

Tağıyevin şirkətinin alınması Azərbaycanın neft sənayesinə ingilis kapitalının axınına sürətləndirdi. 1897-1901-ci illərdə ingilislərin təşkil etdikləri 11 səhmdar şirkət tezliklə Bakı neft sənayesində mühüm yer tutdu. 1901-ci ildə Bakıda fəaliyyətdə olan buruqların ümumi sayının 11%-i ingilis şirkətlərinə məxsus mədənlərdə yerləşirdi. Neftin ümumi hasilatının təqribən 6/1 hissəsi İngiltərə şirkətlərinin payına düşürdü. Həmin illərdə yaradılmış İngiltərə şirkətləri əsas kapitalının

məbləği 3,67 milyon funt-sterlinq olan «Neft-sənaye maliyyə korporasiyası» adlı qurumda birləşmişdilər.

Bundan əlavə, ingilisləri perspektivli yataqlardan olan Bibiheybət zonasındakı neft verən torpaqlar daha çox maraqlandırır.

1873-cü ildə isveçli Robert Nobel İjevsk şəhərində Nobelərə məxsus fabrikdə tüfəng istehsalı üçün ağac axtarıb tapmaq məqsədi ilə Bakıya gəldi. Bakıda neft sənayesinin qızışdığını görən Robert Nobel qardaşı Lyüdvik Nobelə heç bir söz demədən 25 000 rubla kiçik bir kerosin zavodu aldı. Beləliklə, Nobel qardaşlarının Bakıda neft konserninin əsası qoyuldu. Nobel qardaşlarının Bakı neft sənayesinin inkişafında misilsiz xidmətləri olmuşdur. Onların şirkətinə məxsus neft mədənlərində 3800 işçi çalışırdı. Xəzər dənizində, Volqa və digər çaylarda üzən gəmilərin heyəti 2300 nəfər idi. Ümumiyyətlə, Nobel qardaşlarının 12135 nəfər işçisi var idi ki, onlara mütəşəkkil olaraq 500000 funt-sterlinqdən çox məvacib verilirdi. Məhsul istehsalına görə bu şirkət dünyada birinci, neftayırma standartları və neft sənayesi məhsullarının satışının təşkilinə görə isə ikinci yeri tuturdu.

Nobel qardaşları dərin qazma sahəsində öncül olmuşlar. Onlar Bakıdakı neft mədənlərini saxlamaqla Pensilvaniyadan qazmaçılar gətirmiş, onların istifadə etdiyi qazma üsulundan istifadə etməklə mürəkkəb qazma qurğusu ixtira etmişlər. Bu qurğu tezliklə Bakı mədənlərində istifadə olunan bütün sistemlər üçün nümunə rolunu oynadı.

XIX əsrin sonları – XX əsrin əvvəllərində Bakının bu gün də «Qara şəhər» adlandırılan yeni sənaye rayonunda 200-ə yaxın neftayırma zavodu var idi. Bura Nobel qardaşlarının hakim olduqları çox iri sənaye sahəsi idi.

1877-ci ildə Nobel qardaşları özlərinin xüsusi boru kəmərlərinin çəkilişinə başladılar. 100 min funt-sterlinqə başa gələn bu kəmərin işə düşdüyünün birinci ili ona qoyulan xərci

ödədi. Bundan əlavə, Nobel qardaşları daha bir layihənin zəruri olduğunu irəli sürdülər. Onlar 1877-ci ildə hökumətə müraciət edərək onların öz risqi və maliyyə vəsaiti hesabına mədənlərlə neftayırma zavodlarını birləşdirən dəmir yolunun tikintisi üçün icazə istədilər. 1878-ci ildə hökumət dəmir yolunun tikintisinə başladı və 1879-cu ilin aprelində onun açılışı oldu.

1886-cı ildə Nobel qardaşlarının təşəbbüsü ilə Bakıda birinci sindikat yarandı. Sindikata H.Z. Tağıyevin şirkəti, Arafelovun şirkəti, Kaspi şirkəti, eləcə də Batum neft konserni daxil idi.

XX əsrin əvvəllərində Bakı neft sənayesində yaranmış ən iri ittifaq «Nobel qardaşları» və Bakıda fəaliyyət göstərən daha bir əcnəbi kapitalist – fransız bankir Rotşildə məxsus «Mazut» şirkətləri arasında neft məhsullarının daxili bazarda birgə satışı haqqında bağlanmış saziş idi. «Nobel qardaşları» və «Mazut» şirkətləri özlərinə daxili bazarda ingilis şirkətlərinin yeganə nümayəndələri kimi çıxış etmək hüququ da qazanmışdılar.

Nobel qardaşları barədə birə onu qeyd etmək yerinə düşərdi ki, elmin beş sahəsi üzrə dünyanın ən yüksək mükafatı kimi böyük elmi kəşflərə verilən «Nobel mükafatı»nın təsis edilməsi bilavasitə Bakı neftindən əldə olunan gəlirin hesabına mümkün olmuşdur.

1916-cı ilin axırlarında Azərbaycanın neft sənayesi tənzimlənməyə doğru istiqamətləndi. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda neft hasilatının həcmi aşağı enməsi səbəbləri aşağıdakılardır:

Birincisi – neft sənayeçiləri, xüsusilə də əcnəbilər neft ehtiyatlarının düzgün istismarında qətiyyətli maraqlı deyildilər. Hasilatın əsas üsulu fontan üsulu idi. Nəticədə, demək olar ki, bütün sahələrdəki çoxsaylı açıq fontanlar lay enerjisinin

tükənməsinə və deməli, quyuların debitinin enməsinə səbəb olurdu.

Məsələn, 1893-1902-ci illərdə açıq fontan üsulu ilə 924 milyon pud neft hasil olunmuşdu. Neftlə birlikdə çıxan qazın miqdarı isə ümumiyyətlə, heç yerdə qeydə alınmırdı, sadəcə olaraq neft hasilatına əngəl kimi atmosfərə buraxılırdı.

İkincisi – müasir qazma texnologiyaları olmadığından kifayət qədər neft ehtiyatına malik olan quyularda aşağı horizontlara qədər quyu qazmağa imkan yox idi.

Üçüncüsü – istismar sisteminin özü bu və ya digər üsulla yer səthinə çıxarılan neft ehtiyatlarının mütəşəkkil utilizasiyasına imkan vermirdi.

Nəhayət, *sonuncu* və ən başlıca səbəb – neft sənayeçiləri (yerli və əcnəbi) arasında, xüsusilə 1905-ci ildən sonra başlamış amansız rəqabət idi.

Bəzi neft şirkətlərinin neft hasilatını bərpa etmək cəhdləri nəticə vermədi. Təkcə 1910-cu ildə 1909-cu ilə nisbətən bütün Rusiya üzrə neftin ümumi hasilatının cüzi artması müşahidə edildi ki, bu da o dövrdə yeni Suraxanı və digər rayonlarda neft hasilatının artması sayəsində mümkün olmuşdu.

Neft sənayeçilərinin Abşeronda quyuların sayını və onların dərinliyini artırmaq yolu ilə neft hasilatını yüksəltmək cəhdləri ona gətirib çıxartdı ki, quyuların orta dərinliyi və onların debiti bəzi hallarda artdı, həmçinin ayrı – ayrı sahələr üzrə bütövlükdə hasilat da yüksəldi. Lakin quyuların debitinin bu artımı müəyyən həddə qədər davam etdi, bundan sonra daha dərin quyuların qazılması sahəsindəki tədbirlərin heç biri müsbət nəticə vermədi. Orta hesabla ildə 22-23 quyu qazılır, quyuların dərinliyi isə 133 sajəndən artıq olmurdu.

XIX əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində digər ölkələrdə neft sənayesinin coşğun inkişafı və Rusiyada neft sənayesinin qeyri-qənaətbəxş inkişafı nəticəsində 1904-cü ildən sonra neft məhsullarının ölkədən ixracı tədricən aşağı düşməyə başladı.

Yuxarıda sadaladıqlarımız bütün amillər Bakıdan neft və neft məhsullarının ixracının məhdudlaşmasına gətirib çıxarırdı.

Azərbaycanın neft sənayesində uzun sürən iqtisadi böhran 1902-ci ildə kəskin şəkil aldı. Bu bir çox xırda və bəzi iri sahibkarların müflisləşməsi ilə nəticələndi. Böhranın bu mərhələsində hasilatın bütünlüklə enməsi 1902-ci ilin ilk günlərindən başlandı ki, bu da öz növbəsində çar Rusiyasının ağır sənayesinin bir çox sahələrində istehsalın kəskin azalmasına

Fəhlələrin ağır əməyi

səbəb oldu. Böhran Bakı neft mədən və zavodlarında neft hasilatı və emalının müvəqqəti dayanmasına gətirib çıxartdı.

O vaxt – 1905-ci il hadisələri böhranı daha da dərinləşdirdi. Belə ki, çar Rusiyası 1905-ci ildə Bakıda general-qubernatorluq yaradır və rəhbərliyi erməni daşnak nümayəndələrinə həvalə edir.

Əmək haqqlarının çox aşağı olması, iş saatının uzadılması fəhlələrin ciddi narazılıqlarına səbəb olurdu. Üsyanları yatırmaq erməni daşnakları tərəfindən həyata keçirildi, ermənilər Bakıda milli qırğın törətdilər. Təbii ki, çar agentlərinin qızıışdırıcı erməni-azərbaycanlı qırğını neft sənayesindən də yan ötmədi, bölgədə hərc-mərclik və anarxiya yarandı, uzun müddət bir çox quyuların qazılması dayandı, işləyən qazma quyuları isə dağıdıldı, aylıq hasilat aşağı düşərək neftli layların su ilə dolması ilə nəticələndi.

Böhran demək olar ki, 1906-cı ilin sonuna qədər davam etdi və bunun nəticəsində təkcə Bakının 4 köhnə neft rayonunda 231,4 milyon pud neft itirildi.

Bakıda 1905-ci il erməni soyqırımı zamanı milli münəfişə nəticəsində neft mədənlərində yaranmış vəziyyət

Dağıdılmış quyuların sayı və aylıq hasilat		
	Sayı	Hasilat (tonla)
Balaxanı	408	67,639
Sabuñçu	405	170,150
Ramana	94	63,893
Bibiheybət	118	137,034
Zabrat	1	102

XX əsrin birinci yarısında – 1918-ci il may ayının 28-də Azərbaycanda Şərqdə ilk demokratik dövlət olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti quruldu.

1918-ci il may ayının 28-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yaranan gün RSFSR Xalq Komissarları Soveti neft təsərrüfatının ümumxalq mülkiyyəti elan edilməsi haqqında dekret imzaladı.

Buna uyğun olaraq Bakı Xalq Komissarları Soveti 4 gün sonra neft sənayesinin milliləşdirilməsi barədə dekret verdi. Dekretə qədər neft sənayesində 250 şirkət fəaliyyət göstərirdi. Onlardan 45-i quyuların qazılması, 25-i isə neftayırma müəssisələrində neftin emalı ilə məşğul olurdu. Şirkətlərin tabeliyində olan 100 xüsusi mexaniki emalatxana və zavod neftin çıxarılması, emalı və nəqliyə xidmət edir, 300-ə qədər müəssisə isə neft sənayesini zəruri materiallarla təmin edirdi.

1918-1920-ci illərdə ölkədə yaranmış gərgin vəziyyətlə əlaqədar olaraq neft istehsalı, istismarda olan və yeni quyuların sayı, qazma işləri tədricən azalırdı.

Bir faktı qeyd edək ki, bir vaxtlar dünyada çıxarılan neftin 80%-ni təşkil edən Balaxanı – Sabunçu – Ramana yataqlarında hasilat azalaraq 1920-ci ildə 1 milyon tona qədər aşağı düşmüşdü. Sonralar, 1921-ci ildə Bakıda neft istehsalı ən aşağı həddə – 2 milyon 111 min tona çatmışdı.

Belə bir şəraitdə iqtisadiyyatı bərpa etmək və sosial-iqtisadi vəziyyəti yaxşılaşdırmaq üçün böyük çətinliklərə baxmayaraq, hökumət ilk növbədə neft sənayesinə diqqət yetirməli idi. Lakin milliləşdirmədən sonra dağıdılmış neft mədənlərini və zavodları bərpa etməyə hökumətin əsaslı vəsaiti yox idi. Elə həmin müəssisələrin əvvəlki sahiblərinə qaytarılması da xeyli dərəcədə bu zərurətdən irəli gəlmişdi. Neft ixracında olan çətinliklərlə əlaqədar olaraq neft az pul götürsə də Azərbaycana xaricdən müntəzəm olaraq kredit almağa imkan verirdi.

Bakı Kommunasının süqutundan sonra Gəncədən Bakıya köçən Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyəti hökuməti 1918-ci il 5 oktyabr qərarı ilə Bakı Xalq Komissarları Sovetinin neft sənayesinin, ticarət donanmasının və neft sənayesi ilə əlaqədar olan digər sənaye sahələrinin milliləşdirilməsi haqqında bütün dekret və sərəncamları ləğv etdi. Bu müəssisələr əvvəlki sahiblərinə qaytarıldı, istehsal olunmuş neftin 3/2-ni onlara verdi. Qalan hissə isə hökumətin sərəncamında saxlanıldı, neftin Rusiyaya daşınması qadağan edildi. Beləliklə, Bakıda neft ehtiyatı 1918-ci ildə 97 milyon pud təşkil etdiyi halda, 1920-ci ilin əvvəllərində 300 milyon puda çatdı.

Azərbaycan neft sənayesinin sabitləşdirilməsi və inkişafında hökumətin 1919-cu ildə elan etdiyi dekretin xüsusi əhəmiyyəti vardır. Bu dekretə görə neft sənayesi üzərində dövlət nəzarəti qoyuldu, neft və neft məhsullarının Batum limanına daşınmasına və satılmasına, mal mübadiləsinə icazə verildi. Dekretlə bağlı 1919-cu ilin mart ayında daşıma gücü 3

miylon ton olan Bakı-Batumi neft kəməri bərpa edildi və ilkin neft yola salındı.

Neft ixracını artırmaq məqsədilə 1918-ci ilin dekabr ayının 10-da Neft Sənayeçiləri Qurultayı Şurası yanında neft və neft məhsullarının satışı üzrə büro yaradıldı. 1919-cu ilin yay aylarında hökumət neft ixracı ilə əlaqədar xarici şirkətlərlə ticarət müqavilələri bağladı. Azərbaycan Bakı neftini Avropa ölkələrinə çıxarmaq üçün Batumi limanından istifadə etmək hüququ əldə etdi.

O dövrdə neft emalı müəssisələri xarici şirkətlərin əlində idi. 1901-ci ildən başlayaraq onlar emal sənayesində öz mövqelərini möhkəmləndirməyə çalışırdılar. 1920-ci ildə Bakıda 141 xarici şirkət fəaliyyət göstərirdi.

Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan (1920-ci il may ayının 28-i) sonra ölkədə yeni iqtisadi siyasət tətbiq edilməyə başlandı. Yeni iqtisadi siyasət hakim mövqelərin dövlətin əlində olması şərti ilə, ərzaq vergisi tətbiq olunmasını, ticarət azadlığına yol verilməsini, icarə sistemi faktorunun yaradılmasını, müştərək müəssisələrin, kredit və bank şəbəkəsinin, kooperasiyaların qurulmasını və s. iqtisadi tədbirləri tətbiq etməyi nəzərdə tuturdu.

Yeni iqtisadi siyasətin tətbiq edilməsi sənayenin dirçəlməsinə, ticarətin inkişafına, maliyyə sahəsində böhranlı vəziyyətin aradan qaldırılmasına səbəb oldu.

1920-ci ildə Azərbaycan Politexnik İnstitutu (indiki Azərbaycan Neft Akademiyası) Avropada və Asiyada neft sənayesinin bütün sahələri üçün savadlı və ixtisaslı kadrlar hazırlayan ilk ali məktəb açıldı. Neft siyasəti yeni iqtisadi siyasət dövründə də diqqət mərkəzində idi.

Neft sənayesini öz himayəsində saxlayan mərkəz onun inkişafı naminə respublika orqanlarına xarici şirkətlər ilə əlaqə yaratmaq səlahiyyətləri verilmişdi. Bu da neft sənayesinin yeni texnika ilə təmin olunmasına kömək edirdi. 1922-ci ildən baş-

layaraq, daha mütərəqqi texnikanın, texnologiyanın tətbiqi ilə neft hasilatının artırılmasına nail olunmuşdur.

ABŞ-ın «Standart-Oyl» şirkəti ilə əlaqə yaradan «Azərneft» texniki avadanlıq və başqa məhsullar almaq məqsədilə onunla müqavilə imzalamışdı. İngilis firması olan «Gickers Limited»lə bağlanmış müqaviləyə əsasən Azərbaycan ilk krekinq qurğusunun texniki avadanlığını istehsal etmək üçün lisenziya aldı. «Azərneft» London, Paris, Berlin, Nyu-York və digər şəhərlərdə öz nümayəndəliklərini açdı. Bütün bunlar neft hasilatında yeni texnologiyalardan istifadə olunmasına imkan verdi.

1923-cü ildə Bakının maşınqayırma zavodlarında qazma baltalarının termik üsulla istehsalı təşkil olundu. 1924-cü ildə Suraxanıda Bakı mühəndisi M.A. Kapelyuşenkovun ixtira etdiyi turbobur vasitəsilə ilk dərin quyu qazıldı və müasir turbin qazmasının əsası qoyuldu.

1924-1925-ci illərdə bütün hasil olunan neftin 30%-dən çoxu dərin nasos və kompressor üsulu ilə çıxarıldı. 1925-ci ildə qazma dəzgahlarının 65%-ə qədəri elektrik enerjisi ilə işləyirdi.

«Azərneft» sistemində neft məhsullarının satışına nəzarət edən «Azərneftsindikət» qurumunun yaradılması İran, Öfqanıstan və başqa ölkələrin neft təşkilatları ilə əlaqələrin yaradılmasında mühüm rol oynamışdı. Yeni iqtisadi siyasət şəraitində Balaxanı – Sabunçu rayonlarında yeni neft yataqlarının aşkar edilməsi, Bibiheybət rayonunun Bayıl buxtasında neft mədənlərinin işə salınması Azərbaycanda neft hasilatının xeyli artımına imkan yaratmışdı. Artıq 1925-ci ildə neft hasilatı 1921-ci ilə nisbətən 2 dəfə artmışdı.

1925-ci ildən başlayaraq neft yataqlarında qazmanın həcmi kəskin sürətdə, başqa sözlə, 1920-ci illə müqaisədə 3,4 min metrdən 203 min metrə qalxdı. Nəticədə neft hasilatı yüksəlib 5,5 – 6,8 milyon tona çatdı.

Mədənlərin texniki cəhətdən təkmilləşdirilməsinə başlandı. Jelonkalar dərinlik nasoslari ilə əvəz olundu və fırlanma üsulu ilə qazma tətbiq olundu. Buxar maşınlarının yerinə elektrik motorları quruldu.

1922-ci ildə ixtira olunmuş turbobur 1924-cü ildə sınaqdan çıxarıaraq tətbiqə göndərildi. Bu dövrdə mancanaq dəzgahlar, ötürücü dəstləri, şlanq nasoslari istehsal olunmağa başlandı. 1923-cü ildə qazma baltalarının termik üsulla istehsalı təşkil olundu.

1924-cü ildə Bibiheybət buxtasında ağac dirəklər üzərində qurulmuş 71 saylı quyudan neft çıxarıldı. 1927-ci ildən etibarən qazmada reversli və dövrüylərinin sayı tənzim olunan elektrik aqreqatları, 1928-ci ildə Balaxanı mədənlərində qaz örtüyünə su və hava vurulmasına əsaslanan «Təkrar istismar metodu», 1934-cü ildə elektrokarotaj ölçmə və lülənin öyriliyini ölçmə üsulları tətbiq edildi. Bu dövrdə Pirallahı rayonunda gomilərdən qazmanın başlanğıcı qoyuldu və bu yataqda bu dövrdə dənizin dibinə metal dirəklər basdırmaqla dənizdə qazma işləri aparılmağa başlandı.

1930-cu ildə Bakıda qazmanın öyriliyini ölçmək üçün cihazlar tətbiq edildi. 1934-cü ildə Pirallahı adasında maili istiqamətli quyu qazıldı. 1938-ci ildə dəyişən cərəyanla işləyən ilk turbobur yaradıldı. 1939-cu ildə üçpərli baltalar əsasında elektroburu qazmanın ilk sınağı keçirilmiş, çoxpilləli turboburun neft sənayesində tətbiqinə, 1940-cı ildə elektrobur vasitəsilə Qala yatağında neft quyusunun qazılmasına başlanmışdır.

Böyük Vətən Müharibəsi illərində neft hasilatının səviyyəsi 11,1 milyon tona endi. Bu dövrdə yeni quyuların qazılması demək olar ki, dayandırıldı. Zavodlarda neft avadanlıqları əvəzinə döyüş sursatı və silah istehsal olunurdu.

1941-ci ildə dünyada ilk dəfə olaraq Bayılda 2000 metr dərinlikdə turbin üsulu ilə - Ağa Nematulla turbin üsulu ilə maili quyu qazılıb istifadəyə verildi. 1941-ci ildə bu dövrə qo-

dər Azərbaycan neftinin bütün tarixi ərzində ən yüksək neft hasilatı göstəricisi qeydə alınaraq 23,5 milyon ton neft çıxarıldı. Bu da keçmiş İttifaqda ümumi hasilatın 71,4 %-i demək idi.

Ümumiyyətlə, 1941-1945-ci illərdə SSRİ-də çıxarılan bütün neftin 75%-i Azərbaycanın payına düşürdü.

1943-cü ildə müharibədə qazanılan üstünlüklər və xalqda əmələ gələn ruh yüksəkliyi neft sənayesində böyük dönüş yaratdı. Qazma işlərinə başlanaraq yeni texnikanın və texnologiyanın tətbiqinə geniş yer verildi.

1943-cü ildə dəniz seysmik kəşfiyyat üsulu işlənib hazırlanmışdır. 1946-cı ildə Gürgən-dəniz rayonunda (Bakı yaxınlığında) açıq dənizdə buruq üçün ilk iribloklı özül tikilmiş, quruda və dənizdə neft quyularının qazılması üçün vıskaların konstruksiyası və sürətlə tikilməsi metodları işlənib hazırlanmışdır.

1947-ci ildən başlayaraq metal estakadaların tikintisinə başlanılmış, Bakı şəhərində açıq rəngli neft məhsulları emal edən qurğuların tikilməsi haqqında SSRİ Neft Sənayesi Nazirliyi qərar vermiş və eyni zamanda 5 qurğunun tikintisinə başlanılmışdır.

Bir neçə il sonra – 1953-cü ilin yanvar ayında tikilmiş ilk qurğu istismara buraxılmış və qurğudan yanvar ayının 15-də benzin alınmışdır. İyul ayına qədər isə daha 4 neft emalı qurğusu istismara buraxılmışdır. İyulun 29-da isə tikilib istismara verilmiş həmin qurğuların bazasında SSRİ neft sənayesi nazirinin əmri ilə yeni Bakı Neftayırma Zavodunun yaradılması rəsmiləşdirilmişdir.

Alman faşizmi üzərində tarixi qələbədən sonra müharibə zamanı dağıdılmış xalq təsərrüfatının bərpa olunması və inkişaf etdirilməsinə başlandı. Ölkədə ilk dəfə olaraq bir özül-dən müxtəlif istiqamətlərdə maili istiqamətləndirilmiş quyular qazıldı.

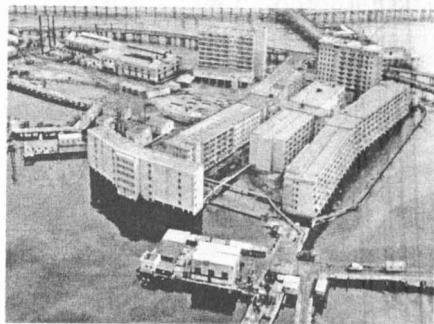
Bu üsuldən sonralar başqa neft yataqlarının qazılmasında geniş istifadə edilmişdir. Bu üsuldən həm Azərbaycanın, həm də Qərbi Sibirin neft və qaz yataqlarının qazılmasında indi də geniş istifadə edilir.

Dəniz neft-qaz yataqlarının layihələndirilməsi tikintisini və istismarını sürətləndirmək məqsədilə 1949-cu ildə Azərbaycanda «Dənizneftqazlayihə» Dövlət Elmi Tədqiqat Layihə İnstitutunun əsası qoyuldu. İstedadlı mühəndis F.B. Rüstəmbəyovun ölkəmizdə və xaricdə əldə olunmuş təcrübəsi əsasında ilk dəfə olaraq sualtı neft yataqlarının, qazma işlərinin təşkili və Xəzərdə neft yataqlarının işlənilməsi haqqında təşəbbüsünü xüsusi qeyd etmək lazımdır.

Öfsanəvi Neft Daşları yatağının kəşfi demək olar ki, dənizdə neft hasilatının inkişafının əsasını qoydu.

1949-cu ilin soyuq yanvar günlərinin birində bir dəstə neftçi dənizdə Qara daşlar adlanan yerə çıxdılar. Burada buruq qoymaq, neft çıxarmaq lazım idi. Bunun üçün köhnəlib sıradan çıxmış «Lənköran», «Poseydon», «Apostol Pavel», «Çvanov» və daha üç gəmi buraya gətirildi, bir-birilə yan-yanı ilə batırıldı. Beləliklə, süni liman yaradıldı. Buna «Yeddi gəmi» adası da deyirdilər. Dənizin coşub-daşan dalğalarına, şiddətli külöklərə, soyuğa, şaxtaya sinə gərən cəsur neftçilər «Çvanov» gəmisində qazma işlərinə başladılar. İlk kəşfiyyat quyusu 1949-cu ildə M.P. Kaverokinin rəhbərliyi ilə qazıldı. Quyudan 942 metr dərinlikdən Qala lay dəstindən yüksək keyfiyyətli güclü neft fantan vurdu, zəngin neft yatağı aşkar edildi. Onun gündəlik neft hasilatı 100 tondan artıq idi. Elə o vaxtdan bu yerin adı Neft Daşları qoydular.

Sonradan insanlar burada məskən saldılar. Təlatümlü açıq dənizdə polad dirəklər üzərində yüz kilometrərlə uzunluqda estakadalar şəbəkəsi quraşdırıldı və dünyada ilk dəniz

Əfsanəvi Neft Daşlarının müasir görünüşü

nikumunun filialı açılmış, onun üçün ikimərtəbəli bina inşa edilmiş və 1959-cu ildə ilk mütəxəssislərin buraxılışı olmuşdur. İki ildən sonra Fəhlə – gənclər orta məktəbi fəaliyyətə başlamışdı.

Əgər 1957-ci ildə Neft Daşlarında 35 mühəndis və 25 texnik işləyirdisə, 10 ildən sonra artıq 214 mühəndis və 166 texniki işçi çalışırdı.

1967-ci ildə Neft Daşlarında neft hasilatı rekord həddə çatdırıldı. Həmin ildə hasilat 7 milyon 599 min 480 ton neft təşkil etmişdir, orta gündəlik neft hasilatı 20 min 820 tona çatdırılmışdı.

1968-ci ilin dekabrında Neft Daşlarında çalışan qazmaçıların daha bir rekordu məlum oldu. Yer təkinin adlı-sanlı qazmaçılar briqadasında ustalardan İsrail Hüseynov və Surid Cəfərzadə iki ay qabaqdan üç kilometrədən çox dərinliyə malik

«şəhəri» olan əfsanəvi Neft Daşları salındı.

İndi Neft Daşlarında məktəb, mədəniyyət evi, kitabxana, poliklinika – xəstəxana, kinoqurğu, istilik elektrik stansiyası və s. fəaliyyət göstərir.

Neft Daşlarında Oktyabr İnqilabı adına Bakı Neft Tex-

olan quyunu 2040 metr mailliklə qazıb təhvil verdilər ki, bu da o vaxt üçün Avropa rekordu idi.

Neft Daşları yatağının açılmasından sonra qısa bir müddətdə güclü Neft donanması yarandı, estakada tikintisinin yeni bazaları, metalkonstruksiya hazırlanması üzrə sahələr işə salındı və bunlar da dənizin 25 metr dərinliyində 20 m aralıqları olan estakadaların tikilməsinə imkan verdi.

1949-cu ildə yaranmış «Dənizneftqazlayihə» ETİ-nun köməyilə ağır işlərin mexanikləşdirilməsinə nail olundu və nəticədə estakada tikintisində sürət artdı, bu işə geoloji-kəşfiyyat işlərinin Xəzərin daha böyük dərinlikləri istiqamətində, Neft Daşları yatağından cənub-şərqdə yerləşən perspektivli strukturlarda aparılmasına imkan verdi.

Dənizdə neftçıxarmanın tarixinin XX əsrin əvvəllərindən hesablanması mövcud bir fakt olsa da, Neft Daşları yatağının kəşfi Azərbaycanı və Xəzəri dünyada daha da məşhur etdi. Azərbaycan Xəzərin nefti ilə Neft Daşlarından sonra tanınmağa başladı. Bu vaxtdan sonra Azərbaycan neftçilərini Xəzərin fatehləri deyər çağırmağa başladılar.

Neft Daşları Abşeron arxipelaqının neftli-qazlı öyalətində yerləşmişdir və bu yatağın kəşfinin ən böyük nailiyyəti ondan ibarətdir ki, bundan sonra ərəzidə bir çox yeni neft-qaz yataqları aşkar edilmişdir. Belə ki, Şirvan səhrasında Gürovdağ, Mişovdağ, Qarabağlı, Qalmaz neft yatağı 1954-1955 –ci illərdə Qaradağ qaz-kondensat yatağı, 1971-ci ildə Muradxanlı neft yatağı kəşf edilmişdir. Qısa müddət ərzində kəşfiyyata Zərdab, Cəfərli sahələri cəlb edilmişdir.

1968-ci ildə neft hasilatında başlanan aşağı düşmə tempi 1998-ci ilə qədər davam etmişdir. 1999-cu ildən hasilat yenidən sabitləşmiş, yüksəliş tempi müşahidə olunmuşdur.

1994-2004-cü illər ərzində Neft Daşları 7 milyon 922 min 933 ton neft hasil etmişdir. Bu illər ərzində 496 milyon kub metr qaz hasil olunmuş, 91 neft quyusu qazılıb istifadəyə

verilmişdir. Ümumiyyətlə, Neft Daşları yatağında 1949-2004-cü illər (55 il) ərzində 173 milyon tondan artıq neft, 13 milyard kub metrə yaxın qaz hasil edilmiş, 2000-dən çox quyu qazılıb istifadəyə verilmişdir.

Qərbi Sibirdə geniş tətbiq olunan «Kol üsulu» ilə məli quyuların qazılması keçmiş İttifaqın ilk dəfə olaraq «Neft Daşları» yatağında tətbiq olunmuşdur.

Sənaye əhəmiyyətli yatağın kəşfi Xəzər dənizinin açıq sahələrində yerləşən strukturların perspektivliyini daha da artırdı. O zamankı «Azərneftkəşfiyyat» birliyinin rəhbərliyi altında kəşfiyyatın və işlənmənin bütün istiqamətlərini əhatə edən kompleks tədbirlər hazırlandı və Xəzər dənizində həyata keçirilməyə başlandı. Dənizin 25 metrədən dərinliyində quyular qazmağa imkan verən «Gipromorneft-1» bünövrəsindən istifadə edilirdi. Artıq 7 dekabr 1949-cü ildə dəniz nefti və qaz yataqlarının kəşfiyyatı, dəniz neftinin çıxarılması və dəniz mədənlərinin bazasının salınması məsələlərinin həlli üçün Bakıda «Azərdənizneft» Birliyi yaradıldı və onun ilk rəisi Ü.Ü. Yaqubov idi, Moskvada isə Neft Sənaye Nazirliyində «Başdənizneft» İdarəsi yaradıldı və onun rəisi, eyni zamanda neft nazirinin müavini S.A. Orucov oldu.

Neft Daşları geoloji nöqtəyi nəzərdən çox maraqlı yataqdır. Burada qazılan birinci kəşfiyyat quyularının məlumatları inandırıcı və nəticə etibarilə yüksək göstəricilərlə xarakterizə olunduğuna görə yataq tez bir zamanda işlənməyə verilmişdir. Bundan sonra hidrotexniki qurğuların tikilməsi başlandı, yəni estakadalar, estakadaqarşısı meydançalar salındı.

1951-ci ildə ilk dəfə olaraq Sovetlər İttifaqının təbiətin sərt iqlimindən və ruzigarından qorunmayan açıq dənizdə hidrotexniki kompleks qurğular tikildi. İndi bunların xətti uzunluqları 200 km-dən artıqdır. Şiltaq Xəzərin caynağından 7 hektar ərazi əldə olunmuşdur ki, burada kompressor stansiyaları,

elektrostansiya, 5-9 mərtəbəli daş binalar və köməkçi sexlər tikilmişdir.

1920-1925-ci illərdə Azərbaycanın neft sənayesinin bərpası, əsasən, başa çatdırıldı və texniki cəhətdən yenidən quruldu.

İkinci beşillikdə neft sənayesi tam elektrikləşdirildi, əsasən, mexanikləşdirildi. 1940-cı ildə Qala və Suraxanı sahələrində SSRİ-də ilk dəfə olaraq elektrik mühərriki ilə dərinliyi 2500 metr olan neft quyusu qazıldı. 1941-ci ildə neft hasilatı 23,5 milyon tona (SSRİ-də çıxarılan neftin 74,3%-i) çatdırıldı.

1965-ci ildən başlayaraq eyni zamanda bir quyuda iki horizonun istismarı metodu tətbiq olunmuşdur ki, bu da yüzlərlə quyunun belə progressiv neftçixarma metoduna keçirməyə imkan vermişdi və nəticədə milyon tonlarla əlavə neft hasil edilmişdir.

1970-ci ilin avqust ayında Xəzərin Türkmənistan sektorunda geoloji — kəşfiyyat işləri və neftin, qazın hasilatı «Xəzərdənizneft» İB-i tərəfindən aparıldı. Bu işlər həm də Xəzərin Qazaxstan və Rusiya sektorlarında da aparılırdı. Göstərilən ərazilərdə bu işlər 1988 — 1990-cı illərə qədər aparılmışdır.

Kiçik həcmdə geoloji — kəşfiyyat işləri Xəzərin İran sektorunda da aparılmışdı. Xəzərin Türkmənistan sektorunda görülən işlərin nəticəsi olaraq 5 neft-qaz və qazkondensat yataqları da kəşf edilmişdir. Belə ki, 1972-ci ildə «Banka LAM», 1973-ci ildə «banka Livanova Vostoqnaya», 1976-da «Qubkin adına» qazkondensat yataqları və nəhayət, həmin ildə «Priçelekenskii kupol» neft-qaz yatağı aşkar edilmişdir.

1970-1990-cı illər ərzində Türkmənistanın sahillərində 56 istismar quyuları qazılmış və 2,2 mln. ton neft, 3,1 mlrd. kub. metr qazla kondensat hasil edilmişdir.

Qazaxıstan sektorunda geofiziki və geoloji-kəşfiyyat işlərinin aparılması 1973-cü ildə başlanmışdır. Bu işlər dənizin

dəriniyi 2-20 metr sahələrində aparılırdı. Görülən işlərin nəticəsində burada 44 perspektivli strukturlar aşkar edilmiş, 8 struktur axtarış quyuların qazılması üçün hazırlanmışdır.

Qazaxstanın sahillərində Azərbaycan kəşfiyyatçıları 33 struktur quyusu, 2 istinad quyusu və 5 axtarış quyularını qazmışlar, 62,3 mln. km seysmik tədqiqatları aparılmış bir neft qaz yatağı Skalistə – Öjnaə kəşf etmişdilər.

Rusiya sektorunda axtarış və kəşfiyyat işləri Dağıstanın sahillərində 1972 – 1990-cı illərdə «İnçxe-1» və «İnçxe2» sahələrində aparılmış və burada «İnçxe-dəniz» neft-qaz yatağı kəşf edilmişdir. Cüzi miqdarda kəşfiyyat işləri Həştərxan və Kalmık sahillərində də aparılmışdır. Aparılan işlərin nəticəsi olaraq Xəzərin Rusiya sektorunda 23 perspektivli strukturlar kəşf edilmiş, 2 struktur isə dərin qazma üçün hazırlanmışdır. Xəzərin İran sektorunda İranın Neft Şirkətinin sifarişləri ilə seysmik kəşfiyyat işləri 1966-1970-ci illərdə aparılmış və bunun nəticəsində göstərilən sahədə 44 perspektivli strukturlar kəşf edilmişdir.

1980-ci ilin axırlarında Azərbaycan mütəxəssisləri Xəzərin İran sektorunda 2 kəşfiyyat quyusu qazmışlar. Bunlardan biri (5570 m dərinlikdə) 1989-1991-ci illərdə İran sektorunun qərb hissəsində Ənzəli rayonunda, ikincisi isə 1995-1996-cı illərdə İran sektorunun şərq hissəsində (5767 m dərinlikli) qazılmışdır.

1970-ci ildən başlayaraq Azərbaycan neftçiləri Xəzər dənizinin bütün sektorlarında axtarış – kəşfiyyat işlərinin aparılmasına başladılar. Sovet İttifaqının hər yerində yeni neft yataqlarının aşkara çıxarılmasında, onların istismar edilməsində Azərbaycanın neft sahəsində çalışan alimlərin, mütəxəssislərin, neftçilərin böyük xidmətləri olmuşdur. Təsədüfi deyil ki, onların gərgin səyləri və əməyi sayəsində SSRİ ərazisində kəşf olunan yeni neft yataqları «İkinci Bakı», «Üçüncü Bakı», «Dördüncü Bakı» adlandırılmışdır. Rusiyanın ən böyük neft

yataqları olan Sibir, Tümen yataqlarının kəşf və istismar olunmasında, orada böyük neft və qaz komplekslərinin yaradılmasında Azərbaycan neftçiləri böyük əmək sərf etmişlər.

1966-cı ildə Kürsəngidə yeni neft yatağı kəşf edilmiş, 1969-cu ildə «Səngəçal-Duvanı», «Xərə-Zirə» və «Bahar» yataqlarının, 1975-ci ildə isə «Bulla-Dəniz» yatağının işlənməsinə başlanmışdır.

1971-ci ildə Azərbaycanda milyardınə ton neft çıxarılmışdır.

1970-ci ildən etibarən «Xəzərdənizneftqazsənaye» Ümumittifaq İstehsalat Birliyi Xəzərin şimalından cənubunda dənizin bütün regionlarında axtarış-kəşfiyyat işlərini genişləndirərək mənimsənilməsinə başladı.

Xəzərdə keçmiş İttifaq dövründə maksimum neft 1970-ci ildə çıxarılmışdır (12,9 milyon ton). Bu dövrdə qaz hasilatı 3,8 milyard kubmetr olmuşdur. Ümumiyyətlə, 1949-cu ildən 1997-ci ilin ortalarına qədər Xəzər dənizindən 420 milyon ton neft, 320 milyard kub metr qaz hasil olunmuşdur.

«Bulla-dəniz» və «Bahar» kimi qaz-kondensat yataqlarının kəşf edilməsi nəticəsində 1982-ci ildə qaz hasilatı 14,3 milyard kubmetrə çatdırılmışdır.

Ümumiyyətlə, Xəzər dənizi unikal daxili kontinental hövzə olmaqla akvatoriyası 379 min kvadrat km. təşkil edir. Xəzərdə geoloqlar 400-ə qədər antiklinal qalxıma və perspektiv struktur aşkar etmişlər. Hələ keçmiş SSRİ dövründə mütəxəssislər hesab edirdilər ki, regionun mümkün ehtiyatlarının həmi 20 milyard ton şortü yanacaq və ya 14 milyard ton neft qədərdir.

Proqnozlara görə, regiondan ixracat 2015-ci ilə qədər hər il 100, maksimum 200 milyon ton təşkil edə bilər. Bu isə dünya neft hasilatının 3,5 - 7%-ni təşkil edir.

Qazın ixracı isə dünya üzrə hasilatın maksimum 10%-ni təşkil edə bilər. Bütün bu göstəricilər Xəzərin Meksika

körfəzi və Şimal dənizi regionu ilə əhəmiyyətli rəqabət aparmaq gücünə malik olmasından xəbər verir.

Xəzər dənizinin yanacaq-enerji resurslarına gəlinə, onun həcmi bir sıra mənbələrdə 20 milyard ton proqnozlaşdırılır. Amerika ekspertləri hesab edirlər ki, Xəzərsahili 4 dövlətin birlikdə yanacaq-energetika ehtiyatları 51,2-57,1 milyard tondur ki, bu da rusiyalı mütəxəssislərin müvafiq roqnozlarının maksimum variantından (15,9 mlrd.ton) təxminən 4 dəfə çoxdur. Yeri gəlmişkən, amerikalı ekspertlərin yalnız neft resursları üzrə hesablamalarının nəticələri də (35,2-37,9 mlrd. ton) Rusiyanın həm neft həm də qaz üzrə proqnozlarından 2 dəfə üstündür.

ABŞ Dövlət Departamentinin məruzəsində Xəzərin kəşfiyyat ehtiyatları 200 milyard barrel (təxminən 30 mlrd.ton) göstərilib. Rusiyalı ekspertlər Xəzərdə 7-8 milyard ton neft və 5,3 milyard kub metr qaz olduğunu iddia edirlər.

2003-cü ildə keçirilən «Xəzərneftqaz» sərgisi zamanı keçirilmiş konfransda bildirilmişdir ki, Xəzərdə təsdiq olunmuş ehtiyatların həcmi 30 miylyard, proqnozlaşdırılan ehtiyatların həcmi isə 100 milyard ton şerti yanacağa bərabərdir.

Bəzi mütəxəssislərin qənaətinə görə, bir sıra köhnə laylar və dərin yataqlar nəzərə alınmaqla Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda neftin həcmi 20 miylyard ton ola bilər.

Müstəqillik əldə etdikdən sonra (1991-ci ildən sonra) Azərbaycanda neft hasilatının əsas yükü dəniz mədənlərinin payına düşür. Xəzərin Azərbaycan sektorunda 2003-cü ilin iyul ayına qədər 231 perspektiv yataqda kəşfiyyat işləri aparılmış, onlardan 38,1%-i quruda, 61,9%-i dənizdə yerləşir.

Yeri gəlmişkən qeyd etməliyik ki, Azərbaycan neft sənayesinin, ümumiyyətlə iqtisadiyyatının inkişafında fenomenal siyasi xadim, müdrik dövlət başçısı Heydər Əliyevin xidmətləri danılmazdır.

Heydər Əlirza oğlu Əliyev XX əsrin axırlarında Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasına rəhbərlik etmişdir. 1993-cü ildən 2003-cü ilə qədər isə müstəqil Azərbaycan Respublikasının dövlət başçısı olmuşdur. Tarixdə nadir hadisələrdəndir ki, Heydər Əliyev iki ictimai-siyasi quruluşda Azərbaycana rəhbərlik etmişdir. Hər iki sistemdə görkəmli dövlət xadimi Azərbaycanın iqtisadiyyatını möhkəmlətməmiş, onun şöhrətini, nüfuzunu yüksəklərə qaldırmış, milli mənafeyini, mədəniyyət və mənafeyini qorumuş və inkişaf etdirmişdir.

Məhz Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə 1970-1980-ci illərdə ölkəyə «Şelf-2», «Şelf-3», «Şelf-4», «Şelf-5» qazma qurğuları gətirildi. Bu qurğular vasitəsilə «Dədə Qorqud» və «İstiqlal» qurğuları düzəldildi. Qurğuların işini təşkil etmək üçün «Süleyman Vəzirov», «İsrafil Hüseynov» kimi boruçəkən gəmilər, 2500 ton yük qaldıra bilən «Azərbaycan» kran gəmisi, geofiziki kəşfiyyat işləri aparan gəmilər və başqa texniki gəmilər gətirildi.

Ümumiyyətlə, o illərdə Xəzər sularında 400-dən çox gəmi fəaliyyət göstərirdi. Açılan neft yataqlarında platformalar tikmək üçün Bakıda Dərin Dəniz Özülləri Zavodu tikildi. Dərin Dəniz Özülləri Zavodunun Azərbaycanda tikilməsi cənab Heydər Əliyevin əməyinin, iradəsinin, prinsipliliyinin nəticəsidir.

1970-1980-ci illərdə yüksək oktanlı benzin istehsal edən «Katalitik Krekinq» qurğusunun tikintisi Azərbaycan neft emalı sənayesinin kompleks şəkildə inkişaf etdirilməsinin tərkib hissəsi idi. Həmin qurğunun Azərbaycanda tikilməsi məsələsini SSRİ rəhbərləri qarşısında dəfələrlə qaldıran Heydər Əliyev bu qurğunun tikinti layihəsinin 70-ci illərdə hazırlanmasına, 1981-ci ildə isə tikintisinin başa çatdırılmasına nail oldu.

1985-ci ildən etibarən isə «Günəşli» yatağında işlərin genişləndirilməsi neft hasilatının artırılmasına səbəb olmuşdur.

Həmin ildə «Çıraq» neft yatağı kəşf edilmişdir. 1987-ci ildə «Çıraq» yatağından cənub-şərqdə «Azəri» yatağı və 1988-ci ildə isə «Kəpəz» yatağı aşkar edilmişdir.

Azərbaycanın quru sahələrində neft-qaz yataqları əsasən Abşeron yarımadasında, Aşağı və Orta Kür çökəkliyi, Şamaxı-Qobustan, Quba-Xəzəryanı neftli-qazlı rayonlarında yerləşən 36 yataqdan ibarətdir. O cümlədən, müalicə əhəmiyyətli Naftalan neft yatağı, Qalmaz yatağının ayrı-ayrı tektonik blokları, son illərdə işlənməyə cəlb edilmiş Kürövdağ, Bəndovan, Böyük və Kiçik Nərəmi sahələri, Şuraabad sahəsində neftli-qazlı obyektlər quru sahələrinə daxildir.

Azərbaycanın iqtisadi inkişafının tənzimlənməsində, iqtisadi həyatının möhkəm bünövrə üzərində qurulmasında hələ ötən əsrin 70-80-ci illərində Heydər Əliyevin gördüyü işlər gələcək dövr üçün möhkəm təməl qoymuşdur.

XX əsrin sonunda dünya gerçəkliyində böyük dəyişikliklər baş verdi. Respublikamız üçün ön əlamətdar tarixi hadisə onun öz suverenliyini əldə etməsi və müstəqilliyini qazanması oldu.

Dövlət müstəqilliyinə qovuşduqdan dərhal sonra Azərbaycan Respublikası ilk növbədə məhz özünün zəngin təbii karbohidrogen ehtiyatlarından yararlanmaq istədi. Bu təbii idi. Çünki neft müasir kəskin beynəlxalq rəqabət şəraitində müstəqilliyini yenidən bərpa edən və bu müstəqilliyi «həzm etmək» istəməyən ölkələrin əhatəsində olan Azərbaycanın potensial olaraq dünya bazarlarına böyük həcmərdə çıxara biləcəyi başlıca resurs idi. Neftdən gələn böyük gəlirlər ölkədə makroiqtisadi sabitliyi təmin edəcək və iqtisadiyyatı tənəzzüldən çıxaracaq başlıca vasitə sayılırdı.

Müstəqilliyinin ilk illərində bir tərəfdən Ermənistan silahlı qüvvələrinin Azərbaycanın ərazi bütövlüyünə qarşı yürütdüyü təcavüzkar siyasəti, digər tərəfdən isə Azərbaycana qarşı edilən xarici təzyiqlər Azərbaycanı öz müstəqilliyini itir-

mək təhlükəsi qarşısında qoymuşdu. Məhz dünya şöhrətli siyasətçi, dahi şəxsiyyət Heydər Əliyevin yorulmaz, uzaqgörən, müdrik fəaliyyəti nəticəsində Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzünə son qoyuldu, atəşkəsə nail olundu, Azərbaycanda möhkəm və dönməz sabitlik yarandı, ölkəmizin iqtisadiyyatına xarici investorlar cəlb olundu, Azərbaycan dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya yolunda inamla irəlilədi.

Azərbaycanın iqtisadi yüksəlişinin, xalqın güzəranının yaxşılaşdırılmasının təmin olunmasında Heydər Əliyevin qurucusu və memarı olduğu yeni neft strategiyasının uğurla həyata keçirilməsinin müstəsna əhəmiyyəti vardır. 1994-cü ilin sentyabr ayının 20-də dünyada neft səltənəti kimi tanınan Azərbaycanın paytaxtı Bakıda Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorundakı «Azəri», «Çıraq» yataqlarının və «Günəşli» yatağının dərinlikdə yerləşən hissəsinin birgə işlənməsi və pay bölgüsü haqqında Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti ilə dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin iri neft şirkətləri arasında beynəlxalq ələmdə «Əsrin müqaviləsi» kimi tanınan sənəd imzalandı. «Əsrin müqaviləsi»nin imzalanması Azərbaycanın suveren hüquqlarının bərqərar olması və ölkəmizin azad dövlət kimi öz sərəvlərinə tam sahib olduğunu bir daha göstərdi, Azərbaycana 60 milyard dollar həcmində sərmayə qoyulmasına əsas yaratdı, Azərbaycan iqtisadiyyatının dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası üçün zəmin yaratdı.

«Əsrin müqaviləsi» çərçivəsində görülmüş işlər öz bəhrəsini tezliklə verdi. 1997-ci ilin noyabr ayının 12-də «Çıraq-1» neft yatağından ilkin neft hasil olundu. Bununla Azərbaycanda «Əsrin müqaviləsi» çərçivəsində neft sənayesi ilə bağlı istehsal obyektlərinin beynəlxalq standartlara uyğun qurulmasının bünövrəsi qoyuldu, zəngin maddi bazanın, yeni infrastrukturun imkanlarından gələcəkdə istifadə olunmasına zəmin yarandı. Yeni neft strategiyası Azərbaycanın təbii kar-

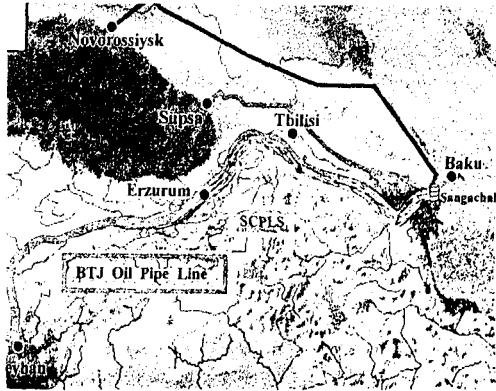
bohidrogen ehtiyatlarının mənimsənilməsinə, neftin və qazın dünya bazarlarına çıxarılmasına imkan verdi.

Azərbaycan neftinin dünya bazarlarına çıxarılması üçün Bakı-Supsa, Bakı-Novorossiysk neft kəmərləri tikildi və bərpa edildi. **Digər neft kəməri isə əsas kəmərdir. Tarixə Heydər Əliyev adına Bakı-Tbilisi-Ceyhan Əsas İxrac Boru Kəməri** kimi daxil olan, Bakıdan Türkiyənin Aralıq dənizindəki Ceyhan limanına çəkilən bu kəmərin uzunluğu 1770 km-ə qədərdir.

Bakı-Tbilisi-Ceyhan Əsas İxrac Boru Kəməridən gələcəkdə həm Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda, həm də Qazaxıstan və Türkmənistanda çıxarılan neftin dünya bazarlarına çatdırılması məqsədilə istifadə olunması nəzərdə tutulmuşdur.

Azərbaycan təkcə özünün zəngin neft ehtiyatları ilə

deyil, həmçinin qaz və qazkondensat yataqları ilə də dünya birliyinin diqqətini özündə cəmləşdirə bilmişdir. 1 trilyon kub metr həcmində qaz ehtiyatına, 300 milyon ton kondensata malik Şahdəniz yatağından hasil olunan təbii qazla Cənubi Qafqaz Əsas İxrac Qaz Kəməri (Bakı-Tbilisi-

Azərbaycanın təbii sərvətlərini dünya bazarlarına ixrac edən boru kəmərləri

Erzurum) vasitəsilə əsasən, Türkiyə bazarı, oradan isə Avropa bazarı təmin olunacaqdır. Bu kəmərin işə düşməsi ilə eyni

zamanda, Azərbaycan və Gürcüstan hökumətləri də qaza olan tələbatlarını tam ödəyəcəklər.

Azərbaycan Avropa və Asiya arasında əlaqələrin genişləndirilməsində, nəqliyyat və enerji dəhlizinin inkişafında, İNOGEYT, TRASEKA və digər nəhəng layihələrin gerçəkləşməsində mühüm rol oynayan bir dövlətə, dünyanın neft mərkəzlərindən birinə çevrilir.

Azərbaycanın iqtisadi müstəqilliyi möhkəmləndikcə, düşünülmüş və məqsədyönlü siyasətin uğurla həyata keçirilməsi nəticəsində dünya birliyinə inteqrasiyası sürətləndikcə xarici dövlətlərin azad, demokratik, öz milli və mənəvi sərvətlərinin tam sahibi olan Azərbaycanın zəngin karbohidrogen ehtiyatlarına maraqları daha da artır. 2005-ci ilin may ayında dünyanın ən böyük enerji layihələrindən olan Heydər Əliyev adına Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəmərinin Azərbaycan hissəsinin tikintisi başa çatdırıldı və kəmərin neftlə doldurulması mərasimi keçirildi, onun ardınca isə oktyabr ayında kəmərin Gürcüstan hissəsinin istifadəyə verilməsi artıq reallaşmış, Azərbaycan nefti artıq Gürcüstan ərazisinə çatmışdır.

Müstəqil Azərbaycan öz demokratik və bazar iqtisadiyyatı yolunda inamla irəlilədiyi bir vaxtda, Heydər Əliyev adına Bakı-Tbilisi-Ceyhan Əsas İxrac Boru Kəməri tarazlaşdırılmış iqtisadi artıma nail olmaqda xalqımızın xoşbəxt gələcəyinə möhkəm təməl yaradır. «Əsrin müqaviləsi» çərçivəsində çəkilən neft və qaz kəmərləri regionu enerji ilə təmin etməklə yanaşı, Azərbaycanın siyasi nüfuzunun artmasına da təsir göstərir.

Hazırda Azərbaycanda həyata keçirilən məqsədyönlü, düşünülmüş daxili və xarici siyasət ölkənin iqtisadiyyatının daha da inkişaf etdirilməsinə, müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsinə və əbədi olmasına xidmət edir.

DÖRDÜNCÜ BÖLMƏ

Dostluq meredianlarında

Azərbaycan – Polşa münasibətləri

Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra, xüsusilə, Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişi ilə suveren Azərbaycan Respublikasının xarici siyasət kursunda dönüş yarandı. Bu vaxta qədər dövlət idarəçiliyindən anlayışı olmayan, səriştəsiz siyasətçilərin «fəaliyyəti» nəticəsində ölkənin xarici siyasətində buraxılan səhvlər beynəlxalq aləmdə Azərbaycana mənfi münasibət yaratmışdı.

1993-cü ildə xalqın istək və təkidi ilə hakimiyyətə gəlmiş Heydər Əliyevin beynəlxalq aləmdə Azərbaycanın nüfuzunu qaldırılması və dövlətlər arasında normal münasibətlərin yaradılması, Azərbaycan həqiqətlərini dünyaya çatdırılması məqsədilə xarici səfərləri qısa müddət ərzində öz müsbət nəticələrini göstərməyə başladı.

Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikasının xarici siyasət sahəsində fəaliyyət istiqamətlərini belə qiymətləndirirdi: **«Azərbaycan Avropa ilə Asiyanın qovuşuğundadır. Lakin həm Avropa, həm Asiya, həm də Qərbi ölkələri ilə xoş münasibət yaratmağa çalışırıq. Əlbəttə biz bu zaman onu əsas götürürük ki, bu münasibətlər hər hansı bir dövlət tərəfindən Azərbaycanın daxili işlərinə qarışmamaq prinsipini nəzərdə tutmalı, Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinə, ərazi bütövlüyünə, sərhədlərinin toxunulmazlığına xələl gətir-**

məməlidir. Bununla belə Azərbaycan qonşu ölkələrlə daha sıx əlaqələrin yaradılmasına böyük əhəmiyyət verir».

Azərbaycanın dünyada tanınması, dünya ölkələri ilə xoş münasibətlərin, əməkdaşlığın yaradılması üçün xarici ölkələrə tarixi səfərlər edildi. Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi müddət ərzində etdiyi bütün rəsmi səfərlər müstəqil Azərbaycanın uğurlu xarici siyasətinin mühüm səhifəsidir. Bu xarici səfərlərin Azərbaycan həqiqətlərini dünyaya çatdırmaq, Azərbaycanla xarici dövlətlər arasında qarşılıqlı mehriban münasibətlər, iqtisadi əlaqələr yaratmaq, dünya birliyinə inteqrasiya olunmaqda, respublikanın bir çox problemlərinin, xüsusilə Dağlıq Qarabağ – Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin həlli yollarının axtarılmasında mühüm rol oynamışdır. Bu səfərlərin nəticəsində iqtisadi əməkdaşlıq yaradılması üçün geniş üfqlər açılmış, bu isə respublikamızda investisiya imkanlarının artmasında faydalı tədbirlər həyata keçirilməsinə təsir etmişdir.

Heydər Əliyevin ölkəyə rəhbərliyi dövründə Azərbaycanın xarici siyasəti çoxşahəli istiqamətdə inkişaf etdirilmişdir. Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikasına rəhbərlik etdiyi dövrlərdə dünyanın ABŞ, Rusiya, Böyük Britaniya, Fransa, Almaniya, Polşa, Yaponiya, Rumıniya, Çin Xalq Respublikası, Türkiyə, İran, Pakistan və digər aparıcı dövlətlərlə bərabərhüquqlu əlaqələr yaradılmışdır.

Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqının milli mənafələrini rəsmən həyata keçirilməsinə əsaslanan diplomatiyasının ən layiqli davamçısı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev cənabları bu gün bu siyasi kursu uğurla həyata keçirir.

İlham Əliyevin Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə siyasi nüfuzunun daha yüksəldilməsi, iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi, dünya birliyinə sürətlə inteqrasiya etməsi, Azərbaycan

həqiqətlərini dünya ictimaiyyətinə dəqiq və qərəzsiz çatdırılması istiqamətində mühüm və əvəzsiz xidmətlər göstərmişdir.

Razılıq hissi ilə qeyd etməliyik ki, başqa ölkələrlə yanaşı Azərbaycanla Polşa Respublikası arasındakı münasibətlər dərin tarixi köklərə malikdir.

Polşa Respublikası ilə Azərbaycan hökuməti arasında münasibətlərin tarixi kökləri hələ 1918-1920-ci illərdə mövcud olmuş Azərbaycan Cümhuriyyətinin mövcud olduğu dövrə təsadüf edir. Polşa ilə Cümhuriyyət hökuməti arasında sıx münasibətlər mövcud olmuşdur və Bakıda Polşanın səfirliyi fəaliyyət göstərmişdir.

Müasir dövrdə Polşa Respublikası Cənubi Qafqaz regionunda ilk səfirliyini məhz Azərbaycanda açmışdır. Bu fakt özlüyündə Polşanın Azərbaycanla münasibətlərə diqqətinin bariz nümunəsidir. Bundan əlavə 1920-1938-ci illərdə Azərbaycan zabitləri Polşa ordu quruculuğunda da fəal iştirak etmişlər.

Başqa bir tarixi sənədə əsaslanan məlumatda isə bildirilir ki, ötən əsrdə polşada baş vermiş Yanvar üsyanından sonra çoxsaylı pilyaklar Azərbaycanda məskunlaşmış, bu ölkəni özlərinə ikinci vətən seçmişlər.

Azərbaycan hökuməti Polşa Respublikası ilə bir sıra sahələrdə işgüzar münasibətlər yaratmışdır. Tarixi köklərə söykənən Azərbaycan-Polşa əlaqələri müasir dövrdə də iki ölkə arasındakı çox sıx münasibətlərin, perspektivlərin mövcudluğundan xəbər verir.

1997-ci ilin avqustunda ölkə prezidenti, mərhum Heydər Əliyevin Polşaya rəsmi səfəri, Polşa prezidenti Aleksandr Kvasnevskinin Azərbaycanda rəsmi səfərdə olması (1999) gələcəkdə də bu iki ölkə arasında sıx işgüzar, siyasi, iqtisadi və mədəni münasibətlərin inkişaf etdirilməsi zəruriliyindən xəbər verir, ölkələrarası əməkdaşlığın yeni mərhələyə qədəm qoymasını bir daha sübut edir.

Azərbaycanla Polşa münasibətlərinin genişlənməsində başlıca amillərdən biri «Odessa – Brod – Qdansk» neft kəməri layihəsinin həyata keçirilməsi olmuşdur.

Ümumiyyətlə, Azərbaycan hökuməti dəfələrlə bəyan etmişdir ki, onun ölkəsi çoxvariantlı və iqtisadi cəhətdən sərfəli neft kəmərlərinin gerçəkləşməsinin tərəfdarıdır.

İlham Əliyevin o dövrdə Avropa Şurası Parlament Assambleyasının sədr müavini, ARDNŞ-nin birinci vitse-prezidenti vəzifəsində çalışdığı müddətdə Ukraynanın «MIQ» ictimai-siyasi jurnalına verdiyi müsahibəsində bu amillər bir daha nəzər obyektinə gətirilmişdir. Cənab İlham Əliyev jurnalın müxbiri ilə söhbətində Ukrayna hökuməti ilə, o cümlədən «Odessa-Brod» neft kəmərinin istifadəyə verilməsi ilə bu layihəyə üzv olan ölkələr arasında əməkdaşlığın vəd etdiyi yüksək perspektivlərə dair rəsmi Bakının münasibətini bildirmişdir.

Qeyd olunmuşdur ki, külli miqdarda neft ehtiyatlarına malik Azərbaycana iqtisadi cəhətdən səmərəlilik vəd edən bu kəmərin siyasi xarakter daşımır və Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəməri layihəsinin həyata keçirilməsi Odessa-Brod layihəsinə əngəl törətmir.

Nəzərə alsaq ki, 2008-ci ildə Azərbaycanda neft hasilatı kəskin sürətdə artacaq, o cümlədən Qazaxıstan nefti də Bakı-Tbilisi-Ceyhan boru kəməri vasitəsilə nəql olunacaq, o zaman bu layihənin Azərbaycan tərəfi üçün nə dərəcədə düşünülmüş və sərfəli bir addım olduğunu görürük.

İlham Əliyev qeyd etmişdir ki, Azərbaycan neftinin Bakı-Supsa və Bakı-Novorossiysk neft kəmərləri vasitəsilə ixracı gələcəkdə Odessa-Brod neft kəmərinin işə düşməsi zamanı öz həyata iliyini itirməyəcəkdir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2004-cü ilin iyun ayında Ukraynaya səfəri zamanı bu məsələ bir daha gündəmə gətirildi. Ukraynaya səfəri zamanı iki ölkə

ölkə arasında imzalanacaq sənədlərin sırasında Xəzər neftinin Bakı-Odessa-Brodı-Qdansk marşurutu ilə Avropaya nəqli barədə anlaşma da diqqəti cəlb etmişdir.

Ukraynada məhz Xəzər neftinin bir hissəsinin bu kəmərlə vasitəsilə nəqlinə böyük ümidlər bəslənir.

Hələ bir müddət bundan əvvəl İlham Əliyev Türkiyədə səfərdə olarkən bu məsələ ilə bağlı suala verdiyi cavabında Xəzər neftinin dünya bazarına nəqli ilə bağlı öz fikirlərini söyləmişdir.

İlham Əliyevin Kiyevə səfəri ərəfəsində ABŞ prezidentinin Xəzərin enerji ehtiyatları üzrə xüsusi nümayəndəsi Stiven Mənn məsələyə münasibətdə rəsmi Vaşinqtonun tutduğu mövqeyə aydınlıq gətirmişdi. «ABŞ Xəzər neftinin dünya bazarına Odessa-Brodı-Qdansk marşurutu ilə nəqli məsələsinə müsbət münasibət göstərir».

Bu layihənin həyata keçirilməsi istiqamətində artıq ilk addım atılmışdır. Belə ki, ötən ilin iyul ayında Donetsk şəhərində keçirilən Ukrayna-Polşa biznes forumunda neft kəməri layihəsinin gerçəkləşdirilməsi məsələləri üzrə müştərək müəssisənin yaradılması barədə memorandum imzalandı.

Sənədi Ukrayna tərəfindən Avrasiya neft-nəqliyyat dəhlizi məsələləri üzrə xüsusi müvəkkili, «Ukrtransnafta» şirkətinin idarə heyətinin sədri Aleksandr Todiyçuk, Polşa tərəfindən isə «Dostluq» neft kəmərinin istismarı üzrə Səhmdar Cəmiyyətinin İdarə Heyətinin sədri Stanislav Yakubovski imzalamışdılar.

Bəli, Polşa hökuməti hələlik Azərbaycandan neft idxal etməsə də, gerçəklik ondan ibarətdir ki, Polşada neft və neft məhsullarına böyük tələbat vardır. Bu gün Polşa hökuməti neftə olan tələbatını müxtəlif ölkələrdən bu məhsulu idxal etməklə ödəməyə çalışır.

Məlumdur ki, neft istehsalçısı məhsulunu satmaq üçün alternativ marşuruta ehtiyac duyduğu kimi, neft idxalçısı da alternativ bazarların olmasında maraqlıdır.

Mütəxəssislərin yaxın gələcəkdə Xəzər hövzəsindən neft ixracatının 150 milyon tona çatacağı proqnozlarını nəzərə alsaq, Qara dənizə çıxarılan neftin Baltik dənizi sahilinə çatdırılmasını və oradan da Avropa bazarlarına boru kəmərləri vasitəsilə daşınmasını nəzərdə tutan Bakı-Odessa-Brodı-Qdansk neft kəmərinin nə dərəcədə əhəmiyyətli olduğunu görürük.

Polşa Azərbaycan Respublikasını Cənubi Qafqaz regionunda mühüm ölkə sayır və bu dövlət ilə hərtərəfli əməkdaşlığa böyük əhəmiyyət verir. Son illər Azərbaycanla Polşa arasında ticarət dövriyyəsi sabit şəkildə təxminən 30 milyon ABŞ dolları civarındadır. Təkcə, 2003-cü ildə bu iqtisadi göstərici 30% artaraq 40 milyon ABŞ dolları məbləğinə çatmışdır. Ticarət dövriyyəsində Polşanın ixrac payı daha çoxdur. Məsələn, 2003-cü ildə Polşadan Azərbaycana 33,6 milyon dollar həcmində mal gətirilib, Azərbaycandan isə 4,7 milyon dollarlıq mal aparılıb.

Polşa Azərbaycana dərman ləvazimatları, mebel, ot məhsulları, geyim, şirniyyat və başqa mallar ixrac edir.

Azərbaycanın hökumət nümayəndələri Polşa rəsmiləri ilə görüşlərində ticarət dövriyyəsinin artırılmasının vacibliyini dəfələrlə vurğulamışlar.

Polşadan Azərbaycana hazır məhsullarla yanaşı, texnologiyalar da gətirilir. Məsələn, Azərbaycanda Polşa istehsalı olan mebellərə böyük tələbat vardır. Azərbaycanın işgüzar dairələri bu tələbatı nəzərə alaraq, Polşadan ölkəmizə təkcə hazır mebel deyil, o cümlədən avadanlıq və materiallar da gətirirlər.

Azərbaycanda kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi üçün çox əlverişli iqlim şəraiti vardır. Polşanın işgüzar dairə-

ləri azərbaycanlı həmkarları ilə bu sahədə əməkdaşlığa böyük maraq göstərirlər. Burada həmçinin söhbət, Azərbaycanda tədarük edilən kənd təsərrüfatı mallarının qablaşdırılaraq Polşaya ixracından, həm də məhsulların emalı üçün Azərbaycana avadanlıq və texnologiyaların gətirilməsindən gedir.

Azərbaycanla Polşa arasında müsbət münasibətlərin genişləndirilməsi göz qabağındır. Polşanın xarici işlər nazirinin müavini Ancey Zalutskinin ötən ilin oktyabr ayında Azərbaycana səfəri və bu səfər zamanı Polşa Respublikasının Azərbaycandakı səfirliyinin yeni binasının açılış mərasimində iştirakı, rəsmi dairələrlə keçirdiyi görüşlər bir daha bu iki ölkə arasında müxtəlif sahələrdə əməkdaşlığın möhkəmləndirilməsini göstərir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Polşa Respublikası ilə mehriban qonşuluq və iqtisadi-siyasi, mədəni əməkdaşlıq prinsiplərinə söykənən fikirləri Polşanın kütləvi informasiya vasitələrində mütəmadi olaraq geniş işıqlandırılır. 2005-ci ilin fevral ayında Azərbaycana gəlmiş Polşanın TVN-24 telekanalının müxbiri Adam Roqalaya və «Rurociagi» («Boru kəmərləri») jurnalının baş redaktoru Vitold Mixalovski ölkə prezidenti İlham Əliyev ilə görüşmüşlər.

Ölkəmizin başçısı Azərbaycanla Polşa arasında ikitərəfli münasibətlər, ölkəmizdə energetika sahəsində əldə olunmuş uğurlar, regional problemlər və digər məsələlər barədə jurnalistləri maraqlandıran suallara cavab vermişdir.

Ölkə Prezidenti İlham Əliyevin 2005-ci ilin aprel ayında Avropa Şurası Parlament Assambleyasında iştirak etmək məqsədilə Polşa Respublikasına və Strasburqa səfəri Azərbaycanın Avropaya daha sıx inteqrasiyasına böyük təkan verdi.

İki ölkə prezidentləri görüşdən məmnun qaldıklarını, bu görüşlərin ölkələr arasında münasibətlərin daha da sıxlaşmasına şərait yaradacaqlarına əmin olduqlarını vurğuladılar.

Polşa rəhbəri Avropa iqtisadi sammitində İlham Əliyevin iştirakını yüksək qiymətləndirərək Azərbaycanın Avropa Birliyinə inteqrasiyası baxımından mühüm hadisə olduğunu bildirmişdir.

Görüşdə Prezident İlham Əliyev Azərbaycanda sürətlə gedən demokratikləşmə prosesindən, ölkəmizin Avropa strukturlarına inteqrasiyasından, respublikada həyata keçirilən və təkcə region üçün deyil, həm də ümumən Avropa üçün böyük əhəmiyyət daşıyan irimiq yaşlı layihələrdən söhbət açmışdır. Söhbət zamanı Azərbaycan-Polşa iqtisadi əməkdaşlığının perspektivlərindən, genişlənən Avropada hər iki ölkənin yeri və bir sıra digər məsələlər barədə ətraflı fikir mübadiləsi aparılmışdır.

Cənab İlham Əliyevin Avropa ölkələrinə bu dəfəki səfəri bilavasitə iqtisadi məsələlərlə bağlı keçirilən tədbirlərdən başlansa da, səfər boyu ölkəmiz üçün çox böyük siyasi-diplomatik əhəmiyyət daşıyan görüşlər keçirildi. Dünya (Davos) iqtisadi forumunun Varşavada təşkil etdiyi «Avropa: genişlənmə və gələcək perspektivlər» adlı sammitdə dünyanın 45 ölkəsini təmsil edən 700-ə qədər nümayəndə iştirak edirdi. Belə bir geniş auditoriyadan məharətlə istifadə edən Azərbaycan nümayəndə heyəti dünya dövlətlərinə çoxsaylı faktlarla sübut etdi ki, Azərbaycan son 7-8 il ərzində böyük inkişaf yolu keçmişdir.

2005-ci ilin martında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Polşaya rəsmi səfəri iki ölkə arasında siyasi-iqtisadi münasibətlərin genişləndirilməsi istiqamətində atılmış ən mühüm addım olmuşdur.

Polşa Prezidentinin sarayında iki ölkə rəhbərləri arasında görüş keçirilmişdir. Görüş zamanı regional vəziyyət haqqında fikir mübadiləsi aparılmış, Qafqazdakı hadisələr, xüsusilə Dağlıq Qarabağ problemi müzakirə olunmuşdur. Geniş tərkibdə keçirilmiş görüşdən sonra Polşa Prezidentinin sarayında

hər iki ölkənin dövlət başçılarının iştirakı ilə Azərbaycan-Polşa sənədlərinin imzalanma mərasimi keçirilmişdir.

İmzalanmış sənədlər – «Azərbaycan Respublikası hökuməti və Polşa Respublikası hökuməti arasında müdafiə sahəsində əməkdaşlıq haqqında Saziş», «Azərbaycan Respublikası hökuməti və Polşa Respublikası hökuməti arasında iqtisadi əməkdaşlıq haqqında Saziş», «Azərbaycan Respublikası hökuməti və Polşa Respublikası hökuməti arasında gömrük işi sahəsində əməkdaşlıq və qarşılıqlı yardım haqqında Saziş», «Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyi və Polşa Respublikası Sahibkarlığın İnkişafı Agentliyi arasında anlaşma və əməkdaşlıq haqqında Memorandum», «Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi ilə Polşa Respublikası İqtisadi İşlər və Əmək Nazirliyi arasında əmək bazarı sahəsində əməkdaşlıq haqqında Memorandum», «Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi və Polşa Respublikasının Kənd Təsərrüfatı və Kəndin İnkişafı Nazirliyi arasında kənd təsərrüfatı və aqrorzaq emalı sahəsində əməkdaşlıq haqqında Niyət Protokolu», «Bakı Şəhər İcra Hakimiyyəti (Azərbaycan) və Varşava Şəhəri (Polşa) arasında dostluq və əməkdaşlıq haqqında Protokol»dan ibarət olmuşdur.

Sənədlərin rəsmi imzalanma mərasimindən sonra hər iki ölkənin dövlət başçılarının birgə mətbuat konfransı keçirilmişdir.

Mətbuat konfransında Polşa Respublikasının Prezidenti Aleksandr Kvasnevski Polşa ilə Azərbaycan arasında münasibətlərin belə yüksək müstəvidə həyata keçirilməsindən məmnun olduğunu bildirərək, Azərbaycandakı dəyişiklikləri – ölkənin demokratikləşməsini, iqtisadi inkişafını, Polşa üçün böyük əhəmiyyət kəsb edən NATO, Avropa Birliyi kimi iri təşkilatlarla əməkdaşlığını yüksək qiymətləndirmiş, Azərbaycanın bu qurumlarla əməkdaşlığını tam dəstəklədiyini bəyan etmiş və bu əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsinin həm Azərba-

can üçün həm də Avropa Birliyi üçün faydalı olması məqsədilə ölkəsinin daim rəsmi Bakıya dəstək olacağını bəyan etmişdir.

Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü dəstəkləyən Polşa Prezidenti Dağlıq Qarabağın Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi olduğunu və bu problemin sülh yolu ilə, beynəlxalq hüquq normaları əsasında həllində Azərbaycana dəstək olduğunu bildirmişdir.

Polşa hökuməti Azərbaycanın Avropa Birliyinə təqdim etdiyi böyük layihələrə, xüsusilə də neft və qaz məsələlərinə böyük önəm verir. A. Kvasnevski Azərbaycanla Polşa arasında bir sıra birgə layihələrin – o cümlədən təbii qazın və neftin Avropaya nəql olunması sahəsində layihələrin hazırlanması və bunların yaxın gələcəkdə reallaşacağı barədə çıxış etmişdir. Polşa prezidenti qeyd etmişdir ki, səfər zamanı imzalanmış sənədlər ölkələr arasında iqtisadi əməkdaşlığın inkişafına zəmanət verir.

Konfransda Odessa-Brodı-Qdansk neft kəmərinin çəkilməsi məsələsinə də toxunuldu. A. Kvasnevski Avropada mövcud olan ən mühüm iqtisadi layihələrdən biri olan bu layihənin gerçəkləşməsi məsələsinin müzakirə mərhələsində olduğunu və bunun yaxın gələcəkdə öz həllini tapacağına əmin olduğunu söyləmişdir: «Bildiyiniz kimi, bu məsələ ilə bağlı danışıqlar davam edir. Mən bu məqsədlə Ukrayna Prezidenti ilə mütəmadi əlaqə saxlayıram. İki ölkənin baş nazirləri danışıqlar aparır. Bütün bu danışıqlar Odessa-Brodı-Qdansk boru kəmərinin reallaşdırılmasının sürətləndirilməsinə yönəldilmişdir. Hesab edirik ki, biz bu məqsədlə beynəlxalq maliyyə vəsaitlərini, xüsusən də Avropa Birliyi fondlarını cəlb edə bilərik».

Azərbaycan Prezidenti cənab İlham Əliyev məsələ ilə bağlı öz münasibətini bildirərək qeyd etmişdir ki, Odessa-Brodı-Qdansk boru kəmərinin çəkilməsinə hər zaman dəstək

vermiş Azərbaycan hökuməti bu kəmərin gerçəkləşməsinə öz töhfələrini verməyə hazırdır.

İlham Əliyev Polşada rəsmi səfərdə olarkən bir sıra yüksək dairənin nümayəndələri ilə görüşlər keçirmiş, müstəqil Azərbaycan Respublikasının bu ölkə ilə münasibətlərinə geniş yer ayırdığını diqqətə çatdırmışdır. İlham Əliyev Polşanın Ali Qanunvericilik Orqanının aşağı palatasının – Seymin Administrasiyası rəhbərinin müavini Lek Çapla, seymin vitse-marşalı Tomas Nalenç ilə görüşmüş, Azərbaycan-Polşa əlaqələrinin inkişafında parlamentlər arasında münasibətlərin əhəmiyyətindən söhbət açmış, hər iki ölkənin parlamentləri arasındakı münasibətlərin bundan sonra da inkişaf etdirilməsi barədə öz fikirlərini bildirmişdir.

Polşa parlamentinin nümayəndələri də öz növbəsində Azərbaycanda sosial-iqtisadi sahədə qazanılan uğurların ölkələrində maraqla izləndiyini, Avropa Birliyinə və NATO-ya inteqrasiya sahəsində Azərbaycana kömək göstərməyə hazır olduqlarını bildirmişlər. Polşa nümayəndə heyəti Azərbaycandakı polyak icması üçün yaradılmış şəraiti yüksək qiymətləndirmişlər.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Polşa Senatının vitse-marşalı xanım İolanta Danelyak ilə görüşü zamanı xanım Danelyak bildirmişdir ki, Azərbaycanla Polşa arasındakı əlaqələrin günü-gündən inkişaf etdirilməsindən hökuməti məmnundur və bu istiqamətdə Senat Azərbaycan hökumətinə daim dəstək göstərəcəkdir.

Səfər çərçivəsində İlham Əliyevin Polşanın Nazirlər Şurasının sədri Marek Belka ilə görüşü olmuşdur. Görüş zamanı tərəflər iki ölkə arasında iqtisadi əməkdaşlığın perspektivləri, regional əməkdaşlıq, enerji layihələri və beynəlxalq məsələlər ətrafında geniş fikir mübadiləsi aparmışlar.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Polşaya rəsmi səfəri bu ölkənin kütləvi informasiya vasitələrinin diqqət mərkəzində olmuşdur.

Varşavada ən çox tirajla nəşr olunan «Qazeta Viborça» qəzetinin 31 mart tarixli nömrəsində professor V. Bartojevskinin «İki tərəf bərkadandan arxasında» adlanan böyük məqaləsində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Varşava Üsyanı Muzeyinin həyətində azərbaycanlı zabidlərin xatirə lövhəsinin açılış mərasimində iştirakı xalqlarımız arasında mövcud olmuş və indi də uğurla davam etdirilən dostluq əlaqələrinin bir simvolu kimi dəyərləndirilmişdir.

Polşanın digər nüfuzlu mətbu orqanı olan «Rzeczpospolita» qəzeti də İlham Əliyevin Varşavada və Krakovda keçirdiyi görüşləri ətraflı işıqlandırmışdır.

Prezident İlham Əliyevin Polşaya rəsmi səfəri ərəfəsində Azərbaycan Respublikasının bu ölkədəki səfirliyinin təşəbbüsü ilə Varşavada nəşr olunan və öz səhifələrində əsasən neft-qaz kompleksi ilə bağlı nəzəri-təcrübi məsələləri işıqlandıran «Rurociagi» («Boru kəmərləri») jurnalının xüsusi nömrəsi Azərbaycana həsr olunmuşdur. Bu məqsədlə jurnalın baş redaktoru, tanınmış yazıçı-publisist Vitold Mixalovski 2005-ci il fevral ayında Bakıda olmuş, Azərbaycanın neft sənayesinin aparıcı mütəxəssisləri ilə görüşmüşdür.

ARDNŞ-nin rəhbərliyi polşalı jurnalistə Bakı-Tbilisi-Ceyhan Əsas İxrac Boru Kəmərinin tikintisi, quruda və açıq dənizdə neft hasilatı, neftçilərin həyatı ilə yaxından tanış olması üçün imkan yaratmışdır. Bütün bu təəssürlər, habelə dünyanın neft paytaxtı sayılan Bakıda toplanmış digər elmi, nəzəri və tarixi materiallar jurnalın bütünlüklə Azərbaycana həsr olunmuş xüsusi nömrəsində öz əksini tapmışdır.

Azərbaycanın Polşadakı səfiri Vilayət Quliyevin təqdimat xarakterli yazısı ilə açılan jurnalda V. Mixalovski «Xəzər hesabatı», ARDNŞ-nin prezidenti Natiq Əliyevin və

ARDNŞ-nin Mətbuat xidmətinin rəisi Məmməd Mirzəyevin «Dünyanın böyük dövlətlərinin Xəzər-Qafqaz regionundakı maraqları», ABŞ-da yaşayan polyak mənşəli tanınmış Azərbaycanşünas – alim T. Svyatoxovskinin «Xəzər nefti və geopolitika», polşalı politoloq J. Lubaxın «Yaxın-uzaq qonşular: GUÖAM qrupu», ukraynalı politoloq A. Todorçukun «Dənizdən-dənizə – olacaq, nə üçün olmasın?», Maçiey Kaliski və Dominik Staskonun «Odessa-Brodı-Qdansk boru kəməri», məşhur Azərbaycan alimi Yusif Məmmədəliyevin «Neft kimyası elminin inkişafında polyak alimlərin rolu» məqalələri və digər maraqlı yazılar dərc olunmuşdur.

Jurnalın xüsusi nömrəsində amerikalı publisist, «Azərbaycan gündəliyi» kitabının müəllifi Tomas Qoltsla müsahibə, BP şirkətinin Azərbaycandakı fəaliyyəti, habelə ARDNŞ-nin fəaliyyəti ilə bağlı ümumiləşdirici materiallar dərc olunmuşdur.

Polşanın elmi-texniki və siyasi dairələrində, habelə icra və qanunvericilik orqanlarında geniş yayılan «Rurociagi» jurnalının bu xüsusi nömrəsi Azərbaycan Respublikası haqda həqiqətlərin Polşada təbliğinə imkan yaratmışdır.

Zəngin karbohidrogen ehtiyatlarına malik Azərbaycanın təbii sərvətlərinin dünya siyasətçilərinin diqqətini cəlb etməsi tamamilə anlaşılandır. Hər bir dövlət rəhbəri öz ölkəsinin insanların sosial rifah halının daha da yaxşılaşdırılması üçün dünyanın digər inkişaf etmiş ölkələri ilə siyasi-iqtisadi əlaqələr qurur, danışıqlar aparır, əməkdaşlıq edir. Bu baxımdan təbii sərvətləri ilə zəngin olan ölkələr diqqət mərkəzində olur. Azərbaycan da məhz həmin səbəbdən və eyni zamanda ölkəmizin geosiyasi imkanlarının olması, onun Avropa ilə Asiyanın qovuşuğunda yerləşməsi səbəbindən dünya dövlətlərinin diqqətini öz üzərinə çəkir.

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin qurucusu və memarı olduğu və ölkə Prezidenti cənab İlham

Əliyevin uğurla həyata keçirdiyi yeni neft strategiyası bu amilə söykənir, ən böyük məqsəd kimi Azərbaycanın ərəzi bütövlüyünün bərpası məsələsini qarşıya qoyur. Prezident İlham Əliyevin Varşavada verdiyi bəyanatda bu məsələ xüsusilə vurğulanır: «Azərbaycan zəngin təbii sərvətlərə, səmərəli nəqliyyat infrastrukturalarına və strateji mövqeyə malik bir ölkə olaraq, Cənubi Qafqaz regionunda çox mühüm rol oynayır. Bütün bu amillər Azərbaycanın siyasi və iqtisadi inkişafı üçün geniş imkanlar yaradır». Bütün bunları qeyd edən İlham Əliyev müstəqil Azərbaycanın əsas problemi olan Ermənistan – Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin üstünə qayıdır: «Bugünkü beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olaraq həm Ermənistanın, həm də Azərbaycanın ərəzi bütövlüyü qorunmalıdır. Məhz buna görə də təcavüzə məruz qalmış, suverenliyi və ərəzi bütövlüyü pozulmuş Azərbaycanın öz ərəzi bütövlüyünün bərpasına yönəlmiş söyləri haqq işidir. Ümidvarıq ki, danışıqlar münaqişənin sülh yolu ilə həlli üçün yeni imkanlar yaradır. Çünki Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin sülh yolu ilə tənzimlənməsi Cənubi Qafqaz regionundakı bütün dövlətlər üçün Avropaya inteqrasiya sahəsində yeni imkanlar açacaqdır»

Göründüyü kimi, Prezident İlham Əliyev bütün başqa səfərlərində olduğu kimi, Polşa Respublikasına etdiyi səfər zamanı da Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin ədalətli həlli üçün beynəlxalq ictimaiyyətin dəstəyini almağa çalışır. Polşa səfəri zamanı imzalanmış rəsmi sənədlər içərisində birinin bilavasitə müdafiə sahəsində əməkdaşlıq barədə saziş olması belə deməyə imkan verir ki, İlham Əliyevin bu ölkəyə rəsmi səfəri Azərbaycan üçün ürəkaçandır və ölkəmizə onun dünya birliyinə inteqrasiyası istiqamətində müsbət nəticələr vəd edir.

Bu gün hər bir Azərbaycan vətəndaşının qəlbində belə bir əminlik var ki, ulu öndər Heydər Əliyev siyasi məktəbinin layiqli yetirməsi hörmətli Prezident İlham Əliyevin qətiyyətli

və sarsılmaz siyasəti müstəqil Azərbaycan dövlətinin iqtisadiyyatının daha da inkişaf etdirilməsinə, müstəqilliyimizin möhkəmlənməsinə və əbədi olmasına xidmət edir.

Müstəqillik illərində (1991-2005) Azərbaycan – Polşa münasibətlərinin müxtəsər xülasəsi

27 dekabr 1991-ci ildə Polşa Respublikası Azərbaycanın müstəqilliyini tanımış və 21 fevral 1992-ci ildə iki ölkə arasında diplomatik əlaqələr qurulmuşdur.

25-26 noyabr 1998-ci ildə Polşa Xarici İşlər Naziri və ATƏT-in fəaliyyətdə olan sədri Vronislav Geremek Azərbaycana səfər etmiş, Azərbaycan Respublikası Prezidenti H. Əliyev tərəfindən qəbul olunmuşdur.

27-29 oktyabr 1999-cü ildə Polşa Prezidenti Aleksandr Kvasnevski Azərbaycana rəsmi səfər etmişdir.

17-20 may 2000-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirinin Polşaya rəsmi səfəri olmuşdur.

15-16 iyun 2000-ci ildə «Kütləvi İnformasiya Vasitələri siyasəti» mövzusunda keçirilmiş Avropa Baş Nazirlərinin 6-cı Konfransında iştirak etmək məqsədilə Azərbaycanın Baş Naziri A. Rasi-zadə Polşaya səfər etmişdir.

4-5 sentyabr 2000-ci ildə Polşa Baş Nazirinin müavini Y. Ştaynxoffun başçılıq etdiyi nümayəndə heyəti Azərbaycana səfər etmişdir.

23-25 oktyabr 2000-ci ildə Varşavada Azərbaycan və Polşa Xarici İşlər Nazirlikləri arasında məsləhətləşmələr keçirilmişdir.

5 dekabr 2000-ci ildə Milli Məclisdə «Azərbaycan-Polşa» parlamentlərarası işçi qrupu yaradılmışdır.

14-16 iyun 2001-ci ildə Polşanın Milli Təhlükəsizlik Bürosunun rəhbərinin müavini M. Dukaçevski və Polşa Milli Təhlükəsizlik Şurası Direktorunun müavini V. Smedovski Azərbaycana səfər etmişdir.

22 iyun 2001-ci ildə Xarici İşlər Nazirlikləri arasında məsləhətləşmələr keçirmək məqsədilə Polşa xarici işlər nazirinin müavini B. Tuqe-Eretsinska və Şərqi Avropa Departamentinin rəis müavini İ. Tatarjinska Azərbaycana səfər etmişlər.

23 avqust 2001-ci ildə Polşanın Azərbaycana yeni təyin olunmuş səfiri Martin Navrot etimadnaməsini Azərbaycan Respublikasının Prezidenti H. Əliyevə təqdim etmişdir.

27-28 aprel 2004-cü ildə Azərbaycan Prezidenti İ. Əliyev Avropa iqtisadi sammitində iştirak etmək məqsədi ilə Polşaya səfər etmiş, həmin ölkənin Prezidenti A. Kvasnevski ilə görüşmüşdür.

12-14 oktyabr 2004-cü ildə Polşanın Xarici İşlər Nazirinin müavini A. Zalezskinin başçılıq etdiyi nümayəndə Bakıda səfərdə olmuşdur.

30 avqust 2004-cü ildən Azərbaycanın Polşadakı Səfirliyi fəaliyyətə başlamışdır.

26-27 yanvar 2005-ci ildə Auşvits-Birkenau ölüm düşərgəsi məhbuslarının azad edilməsinin 60 illiyi ilə bağlı Osvensimdə keçirilmiş tədbirlərdə Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin sədri M. Ələskərov iştirak etmişdir.

30-31 mart 2005-ci ildə Azərbaycan Prezidenti İ. Əliyev Polşaya rəsmi səfər etmişdir.

15-17 may 2005-ci ildə Azərbaycan Prezidenti İ. Əliyev Varşavada Avropa Şurasının üçüncü Sammitində iştirak etmək məqsədi ilə Polşaya səfər etmişdir.

Son illər ərzində Azərbaycanla Polşa arasında çoxsaylı sənədlər imzalanmışdır.

Son söz əvəzi

Bibiheybət buxtasında tənha bir məzar var...

Həyat ötən günlər deyildir, yadda qalan günlərdir, xoş əməllərdir. Onun da xoş və xeyirxah əməlləri qaldı...

Mütəfəkkir Smaylsın sözlərini xatırlayaq: «Ölüm hamı üçün labüddür. Biz hər gün məzarlarımızı qazmaqdayıq. Həyatın rəmzi qum saatıdır. Ondakı qum dənələri axa-axa tükəndiyi kimi ömrümüz də tədricən tükənir».

Pavel Nikolayeviç Pototskinin şərəfli və mənalı həyatı da tükəndi. O, 1932-ci il mart ayının 15-də dünyasını dəyişdi. İstedadlı mühəndisin xeyirxah əməlləri ona ölümündən sonra da «yaşamaq» imkanı verdi.

Azərbaycan neftçiləri Pavel Pototskini həmişə yada salır, onu xatırlayırlar.

«İnsanın hər cür şəraitdə öz vəzifəsini yerinə yetirməsi də qəhrəmanlıqdır» - Kalininin bu sözlərini Pavel Pototskiyə də şamil etmək olar. Sözün həqiqi mənasında Pavel Pototski hər cür çətin şəraitdən qəhrəmanlıqla çıxırdı. O, əsil qəhrəman idi – neft qəhrəmanı.

Qəhrəmanlıqla ölmək ona əbədi həyat qazandırmışdır.

Azərbaycan neft sənayesinin inkişafında müstəsna əmək sərf etmiş Pavel Pototski özünün vəsiyyətinə əsasən Bibiheybət buxtasının dəniz qırağında dəfn olunmuşdur. Bura həmin o yerdir ki, polşalı mühəndis ömrünün son günlərinə kimi orada çalışmışdır.

Hələ o illərdə, dəfn günü Bibiheybət neftçiləri bu istedadlı mühəndisi torpağa tapşıranda demişdilər: «**Biz onu dənizdən qopardılmış torpağa tapşırıdık**». **Qəbrinin üzərində isə bu sözlər yazılmışdır. «İliç buxtasını ilk torpaqla örtən istedadlı mühəndis, neftçi Pototskiyə (1879-1932) əbədi xatirə».**

Hazırda mərhumun qəbri yenidən bərpa edilmiş və abadlaşdırılmışdır.

Daş lövhələr üzərində həkk edilmiş sözlər bir daha Pavel Pototskinin xeyirxah əməllərindən xəbər verir. Azərbaycan neftçilərinin mərhuma olan sonsuz məhəbbəti kino lenti kimi bir daha gözlərimiz önündə canlanır. Məzara baxanda bizlərdə qərribə hisslər yaranır, elə düşünürük ki, Pavel Nikolayeviç bu gün də bizimlə bir sıradadır, o, bizimlə birlikdə yaşayır. Hisslərimiz bizi aldatmır. El yolunda çalışanlar, xeyirxah əməl sahibləri heç vaxt ölmürlər.

Bəli, görkəmli neftçi-mühəndis Pavel Pototskinin əziz xatirəsi Azərbaycan neftçilərinin, həmçinin onu tanıyanların qəlbində həmişə yaşayacaqdır.

Ədəbiyyat

Azərbaycan Respublikası Baş Dövlət Arxiv İdarəsinə məxsus sənədlər

«Xalq» qəzeti 19 iyun 2005-ci il İlham Əliyevin Ukraynanın «MİQ» ictimai-siyasi jurnalında «Bakı «Odessa-Brodı» layihəsinə dair qərarı ən qısa müddətə qəbul edə bilər» başlıqlı müsahibəsi

M. Mirzəyev, C. Mirzəliyev – «Neft haqqında nə bilirsiniz?» Bakı – «MBM» – 2005

Azərbaycan Respublikası Milli Elmlər Akademiyası Tarix İnstitutunun direktor müavini **Cəbi Bəhrəmovun** araşdırmaları

M. Mirzəyev – «Zapiski geoloqa» kitabı; 3 cildə

«Bizim əsr» qəzetində Polşa Respublikasının Azərbaycan Respublikasında fəvqəladə səfiri Marçin Navrot ilə dərc olunmuş müsahibəsi

«Azərbaycan nefti dünya siyasətində» 5 cildli kitab; 1-ci cild

«Xalq» qəzeti 18 sentyabr 2005-ci il «Əsrin müqaviləsi» dünyaya açılan qapı» başlıqlı məqalə

Atəş Rəsulov - «Kommunist partiyasının neft uğrunda mübarizəsi»

Mündəricat

Redaktordan

Birinci bölmə

Körfəzin doldurulmasının ilk təşkilatçılarından biri – P. Pototski
Süni materikin yaradılması – P. Pototskinin xidmətləri

İkinci bölmə

Azərbaycan neft sənayesinin inkişaf tarixində Bibiheybət yatağının rolu

Körfəzin doldurulması işlərində atılan ilk addımlar

Torpaqla doldurma işlərinin həyata keçirilməsi

Körfəzin şimal hissəsinin doldurulması

Bibiheybət yatağının bu günü

P. Pototskinin fəaliyyəti ilə bağlı Dövlət Baş

Arxiv İdarəsindən götürülmüş bəzi sənədlərin surəti

Üçüncü bölmə

Azərbaycanın neft sənayesinin yeni inkişaf mərhələsi

Kərki və beldən «Dədə Qorqud» müdriqliyi ilə «İstiqlal»a doğru

Dördüncü bölmə

Dostluq meredianlarında Azərbaycan - Polşa münasibətləri

Müstəqillik illərində (1991-2005) Azərbaycan–Polşa
münasibətlərinin müxtəsər xülasəsi

Son söz əvəzi

Bibiheybət körfəzində tənha bir məzar var...

Ədəbiyyat

Mündəricat

Çapa imzalanmışdır. 28.10.2005

Uçot nəşriyyat vərəqi 8.0 ç.v

Ofset kağızı. Format 60x84 1/16

Müqavilə № 28. Nüsxə 500

«Nağıl evi» mətboəsində çap olunmuşdur.

Ünvan: Bakı şəhəri, 28 May küç.78/5

Tel: 498-56-38